2de vergadering

Woensdag 19 september 2001

Aanvang 10.30 uur

Voorzitter: Van Nieuwenhoven

Tegenwoordig zijn 143 leden, te weten:

Van den Akker, Albayrak, Apostolou, Van Ardenne-van der Hoeven, Arib, Atsma, Augusteijn-Esser, Bakker, Van Baalen, Balemans, Balkenende, Barth, Van Beek, Van den Berg, Biesheuvel, Blaauw, Van Blerck-Woerdman, Blok, Bolhuis, Van Bommel, Buijs, Bussemaker, Van de Camp, Cherribi, De Cloe, Cornielje, Cörüz, Crone, Depla, Van Dijke, Dijksma, Dijkstal, Dijsselbloem, Dittrich, Van den Doel, Duijkers, Duivesteijn, Eurlings, Feenstra, Geluk, Van Gent, Van Gijzel, Giskes, Gortzak, De Graaf, De Haan, Halsema, Hamer, Harrewijn, Van Heemst, Hermann, Herrebrugh, Hessing, Hillen, Hindriks, Van der Hoek, Hoekema, Van der Hoeven, Hofstra, Ten Hoopen, De Hoop Scheffer, Kamp, Kant, Karimi, Klein Molekamp, Koenders, Kortram, Kuijper, Lambrechts, Leers, Van Lente, Luchtenveld, Marijnissen, E. Meijer, Th.A.M. Meijer, Melkert, Middel, Van Middelkoop, Molenaar, Mosterd, Nicolaï, Niederer, Van Nieuwenhoven, Noorman-den Uyl, Oplaat, Örgü, Oudkerk, Van Oven, Passtoors, De Pater-van der Meer, Pitstra, Poppe, Rabbae, Ravestein, Rehwinkel, Van 't Riet, Rietkerk, Rijpstra, Rosenmöller, Ross-van Dorp, Rouvoet, Santi, Scheltema-de Nie, Schimmel, Schoenmakers, Schreijer-Pierik, Slob, Smits, Snijder-Hazelhoff, Spoelman, Van der Staaij, Van der Steenhoven, Stellingwerf, Stroeken, De Swart, Swildens-Rozendaal, Terpstra, Timmermans, Udo, Valk, Ter Veer, Te Veldhuis, Vendrik, Verbugt, Verburg, Verhagen, Visser-van Doorn, Van der Vlies, Van Vliet, M.B. Vos, O.P.G. Vos, Voûte-Droste, De Vries, Waalkens, Wagenaar, Van Walsem, Weekers, Weisglas, Wijn, Wilders, De Wit, Witteveen-Hevinga en Zijlstra,

en de heren Kok, minister-president, minister van Algemene Zaken, K.G. de Vries, minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Van Aartsen, minister van Buitenlandse Zaken, Korthals, minister van Justitie, Hermans, minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Zalm, minister van Financiën, De Grave, minister van Defensie, Pronk, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, mevrouw Netelenbos, minister van Verkeer en Waterstaat, mevrouw Jorritsma-Lebbink, vice-minister-president, minister van Economische Zaken, de heren Brinkhorst, minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Vermeend, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, mevrouw Borst-Eilers, vice-minister-president, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de heren Van Boxtel, minister voor Grote Steden- en Integratiebeleid, G.M. de Vries, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Benschop, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, mevrouw Kalsbeek, staatssecretaris van Justitie, mevrouw Adelmund, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, de heren Van der Ploeg, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Bos, staatssecretaris van Financiën, Van Hoof, staatssecretaris van Defensie, Remkes, staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, mevrouw J.M. de Vries, staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, de heer Ybema, staatssecretaris van Economische Zaken, mevrouw Faber, staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, de heer Hoogervorst, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, mevrouw Verstand, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en mevrouw Vliegenthart, staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

□

De voorzitter: Ik deel aan de Kamer mede dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Van der Knaap, wegens familieomstandigheden;

Belinfante, wegens ziekte;

Van Wijmen, wegens ziekte, ook morgen.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

Aan de orde zijn:
- de algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 2002 (28000, nr. 1).

De voorzitter: In de eerste termijn van de Kamer spreekt iedere fractievoorzitter 10 minuten ongeïnterrumpeerd.

Het woord is aan de heer De Hoop Scheffer, die als eerste spreker bij deze algemene beschouwingen namens alle fractievoorzitters zal ingaan op de gebeurtenissen in de Verenigde Staten.

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Mevrouw de voorzitter. Prinsjesdag en algemene beschouwingen zijn centrale momenten in onze democratie. Wij voeren vandaag en morgen dit debat na een indringend gesprek tussen alle fractievoorzitters, namens wie ik spreek. Daarbij is ook de vraag over een eventueel uitstel van dit debat in verband met de verschrikkelijke terreuraanslagen in New York en Washington aan de orde geweest.

Vandaag, ruim een week na de beelden van dood en vernietiging, beheersen nog steeds gevoelens van ongeloof, rouw en diepgevoeld medeleven ons allen. In een groot aantal landen, waaronder Nederland, zijn vele mensen door het verlies van geliefden getroffen. Tegen die achtergrond zou de mening kunnen postvatten dat het debat dat wij vandaag en morgen met de regering voeren, minder belangrijk is in verhouding tot zoveel vernietiging en verdriet. Toch menen wij dat het debat moet worden gevoerd. De aanslagen hebben de Amerikaanse democratie in het hart geraakt, maar evenzeer de onze. Het verdedigen van onze democratische waarden vereist dat wij als volksvertegenwoordigers ons werk doen: het voeren van het parlementaire debat. Wij doen dat met een ander gevoel dan normaal en op een meer sobere toon, maar wel vanuit het besef dat wij de democratie permanent moeten bewaken en inhoud moeten geven. Daarover zijn wij, alle fractievoorzitters, het zeer eens.

Dat was een korte inleiding van dit debat namens alle collega-fractievoorzitters.

Voorzitter. Mijn eigen termijn begint met de uitspraak dat wij rouwen met de mensen in de Verenigde Staten. De aanslagen in New York en Washington zijn een aanval op ons allen. Zoals ook anderen zeiden: op dat moment waren wij allen Amerikaan. Het gaat daarbij niet alleen om een aanslag op mensen en gebouwen. Het raakt onze fundamentele waarden, waarden die verdedigd moeten worden: vrijheid, gerechtigheid, naastenliefde, respect en, met nadruk, godsdienstvrijheid. Het zijn waarden die wij als vanzelfsprekend beschouwden omdat wij niet beter meenden te weten, maar voor de kleiner wordende generatie die de Tweede Wereldoorlog bewust heeft meegemaakt, zal de herinnering aan het vechten voor die waarden en verworvenheden altijd een levende zijn, omdat juist zij weten dat de afwezigheid ervan slechts leidt tot tirannie en knechting. Nu, maar ook in het verleden, vormen de Verenigde Staten en Europa een waardegemeenschap, gebaseerd op eeuwen joods-christelijk gedachtegoed, aangevuld met de humanistische traditie. Tegelijkertijd zijn zowel aan gene als aan deze zijde van de oceaan die samenlevingen in hoog tempo veelkleuriger geworden. Onze cultuur wordt daardoor beïnvloed. Normen kunnen veranderen, maar de waarden blijven vast en van alle tijden.

Wat staat een democratisch systeem van gedeelde waarden dat in het hart is getroffen, te doen? Eerst verdriet en rouw om de slachtoffers, tezamen met hun nabestaanden, maar tegelijkertijd het opmaken van de politieke balans. Snel, omdat terroristen er nooit in mogen slagen onze samenlevingen tot stilstand te brengen. Dus: wij moeten ons politieke werk hier doen, op de plaats waar dat hoort. Wij realiseren ons daarbij met onze Amerikaanse vrienden dat geen land en geen democratie zich geheel zal kunnen wapenen tegen dit onverhoedse kwaad. Solidair moeten wij zijn en dus een met de Verenigde Staten, niet alleen op het papier waarop artikel 5 van het NAVO-verdrag is geschreven, maar vanuit de overtuiging dat ontsteltenis en rouw in die Atlantische waardegemeenschap gevolgd moeten worden door vastberadenheid.

Dit betekent voor de fractie van het CDA dat wij ons nu niet kunnen en mogen indekken tegen de besluitvorming binnen het NAVO-bondgenootschap en dat wij niet nu reeds – er is nog geen plan, er is nog geen verzoek – mogen terugschrikken voor de gevolgen van die besluitvorming. De politieke geloofwaardigheid ervan zou ernstig worden aangetast indien zo'n houding wordt ingenomen. Natuurlijk staat artikel 5 van het NAVO-verdrag een eigen afweging toe, maar ik zeg daarbij: noblesse oblige. Als er ooit een test is geweest voor de vitaliteit en de solidariteit die de basis vormen van de Atlantische gedachte dan is het wel deze! Wie aan deze stelling mocht twijfelen, beveel ik aan, te denken aan begraafplaatsen als Margraten en de stranden van Normandië.

Uitspraken als ''geen blanco cheques'' passen niet in mijn beeld. Laten wij niet vergeten dat de Veiligheidsraad in resolutie 1368 uitdrukkelijk het recht op individuele of collectieve zelfverdediging heeft erkend. De beslissing gebaseerd op artikel 5 van vorige week is hiervan in mijn opvatting de bondgenootschappelijke vertaling. Dat betekent ook dat de inzet van Nederlandse militaire middelen op grond van deze redenering niet kan worden afgewezen. Het is zeer noodzakelijk de politieke inhoud die fracties wensen te geven aan de NAVO-verdragsverplichtingen reeds hier en nu aan te geven. Ook op dat punt is dit debat op tijd. De CDA-fractie verwacht dat parlementaire betrokkenheid bij de definitieve besluitvorming over de Nederlandse inzet zal plaatsvinden, maar wij kunnen ons een situatie voorstellen waarin dit niet mogelijk zal zijn.

Niemand of niets is meer onkwetsbaar voor terrorisme. In die zin markeert 11 september 2001 een breuklijn in onze geschiedenis. Ons gevoel van veiligheid is aangetast. Die stelling heeft consequenties, ook voor Nederland. Het begrip veiligheid is onherroepelijk veranderd. Het traditionele onderscheid tussen interne en externe veiligheid vervaagt. De dringende vraag waar wij nu voor staan, is de volgende. Hoe kunnen wij in de toekomst aan een integraal veiligheidsbeleid vormgeven? Wij moeten in dat opzicht naar mijn oordeel komen tot een nieuwe definitie van het begrip nationale veiligheid. Immers, veiligheidsproblemen moeten niet naar de plaats, maar naar de beste wijze van aanpak worden behandeld. Over de grenzen van departementen heen zal een betere afstemming moeten worden gezocht en de aanwezige krachten zullen moeten worden gebundeld. Ik noem drie gebieden die hiervoor in aanmerking komen.

1. De integratie van het veiligheidsbeleid. Hieronder vallen de planning, richtlijnen en de verdere aansturing, zoals de vaststelling van mandaten, de opsporing en de aankoop en het gebruik van middelen.

2. Wij zien in de collectieve veiligheidstaken aspecten van individuele veiligheid. Vrede bewaren

en vrede opleggen en humanitaire hulp zijn aan de orde bij de uitvoering van vredesoperaties. Op dit gebied is intensievere samenwerking tussen krijgsmacht en politie, ook internationaal, nodig.

3. Wij zien in de individuele veiligheidstaken aspecten van collectieve veiligheid. Hierbij gaat het om de handhaving van de openbare orde en veiligheid, de bestrijding van terrorisme, bestrijding van georganiseerde misdaad, manipulatie van informatiesystemen, antiproliferatie en rampenbestrijding.

Integratie van deze elementen, voedselveiligheid hoort daar ook nadrukkelijk bij, vraagt in onze ogen om een nationale autoriteit, een nationale veiligheidsraad die als onderraad van de ministerraad richtlijnen uitgeeft en besluiten neemt. Deelnemers zijn de ministers van Algemene Zaken, Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Justitie, Economische Zaken en Financiën. Een kleine staf van die nationale veiligheidsraad treedt op als stuurgroep en staat onder leiding van een nationale veiligheidsadviseur. Die nationale veiligheidsraad geeft richtlijnen aan die groepen of organisaties, binnen en buiten de overheid, die uitvoering geven aan een bepaald onderdeel van het veiligheidsbeleid. Dit zijn gedachten die eerder zijn uitgewerkt in een rapport van de CDA-commissie buitenland, onder leiding van oud-staatssecretaris Frinking. Ik denk dat zij zeer actueel zijn.

Nodig is ook het moeilijke debat naar het zoeken van een nieuwe balans tussen de noodzaak tot bescherming van onze democratie en onze rechtsstaat tegen terrorisme en de privacy van de burger. Naar CDA-opvatting dient in dezen de discussie over de invoering van een algemene identificatieplicht, een oude CDA-wens, te worden heropend. Wij zullen scherper dan tot nu toe toezicht moeten houden op mensen die de asielprocedure misbruiken voor verkeerde activiteiten in ons land. Dat is een moeilijk en lastig debat, waarbij de democratische waarde en de rechtsstaat zouden moeten kunnen prevaleren boven elementen van privacy van de burger, die wij nu normaal vinden.

Ook in onze eigen Nederlandse samenleving laten de aanslagen in de Verenigde Staten diepe sporen na. Dit zijn momenten waarop wij gezamenlijk inhoud moeten geven aan het begrip ''multicultureel'' en dat ook moeten verdedigen. Ik bedoel daarmee dat wij een duidelijk onderscheid dienen te maken tussen de overgrote meerderheid van allochtonen en moslims in Nederland en hun organisaties, die net zoals wij verbijsterd en geschokt zijn door de terreuraanslagen van de afgelopen week, en die enkelingen die zouden menen dat onder de vlag van de islam een goede daad is verricht. De woorden die in de herdenkingsdienst afgelopen zaterdagavond vanuit de islamitische gemeenschap zijn geuit, zijn waardevol en moeten ook hoorbaar zijn voor de mensen die nu ten onrechte generaliseren. Terreurdaden mogen niet leiden tot een ''clash'' tussen beschavingen, religies of bevolkingsgroepen. De aanslag in de Verenigde Staten is mede een aanslag op de vrijheid van godsdienst, die in een democratie behoort te zijn gegarandeerd. Het is dus ook een aanslag op de islam, zo hoorde ik het treffend verwoord door een vertegenwoordiger van een islamitische organisatie in Nederland.

Zorg voor binnenlandse spanningen heeft ook te maken met onze multiculturele samenleving en dus ook met inburgering. Daarbij mogen wij ook kritisch naar onszelf kijken. Wanneer wij van mensen terecht vragen, zich te gedragen naar de Nederlandse waarden en normen, zullen wij als samenleving ook helder invulling aan die centrale waarden en normen moeten geven. Te veel is tolerantie in dit opzicht tot vrijblijvendheid uitgegroeid. De grenzen die wij als samenleving trekken, moeten niet alleen door de overheid, maar ook door de mensen, de burgers worden gehandhaafd. Daarin past niet het zich verheugen over massamoord. Daarin past niet het begrip opbrengen voor terreur. Daarin past niet het in brand steken van scholen. Daarin past niet de stelling: wij herdenken maar niet, want dat kan niet op deze school. Dit is een moeilijk debat, maar een debat dat wij moeten voeren om onze samenleving in balans te houden. Het heeft ons daarom zo teleurgesteld dat in de gisteren uitgesproken troonrede aan dit aspect volstrekt onvoldoende aandacht is besteed. Ik vind dat een grote gemiste kans. Als er ooit op dit terrein richtinggevende uitspraken van een regering mogen worden verwacht, is het nu. Als wij de aanval van de Verenigde Staten zien als een aanval op onze centrale waarden, moeten wij nu meer dan ooit staan voor die waarden. Wij kunnen daarmee niet marchanderen. Essentieel is dat mensen die hier komen, zich dat publieke bewustzijn eigen maken. Want wie daarmee in botsing komt of dit waardepatroon negeert, zal zich isoleren. Op ons rust de plicht, deze waarden niet als een gegeven te beschouwen maar die zelfbewust en met overtuiging uit te dragen.

De missie van het CDA luidt dat wij streven naar een betrokken samenleving, waarin respect, naastenliefde en verantwoordelijkheid centraal staan. Respect staat daarbij op de eerste plaats of, zoals Paul Schnabel het zegt in de verkenningen: ''Het doel is onveranderd: de schepping van een gemeenschap van mensen die het vanzelfsprekend vinden, met elkaar op een territoir te leven en zich ook op elkaar en op het geheel betrokken te voelen. Dat is wat een bevolking tot een natie maakt. Het gaat om de symbolische aanduiding van de ruimte, waarin gemeenschappelijkheid van normen, waarden en politieke keuzen bestaat. Daarvoor gelden de nationale grenzen nog onverkort en voor de rijksoverheid betekent dit een nieuwe vervulling van de opdracht uitdrukking te geven aan wat bindt, bindend en verbindend is.'' Ik heb, zoals u zult begrijpen, de volgorde in het begrippenpaar normen en waarden omgedraaid. De waarden staan voorop, de waarden zijn van alle tijden. Normen kunnen veranderen.

Het is overduidelijk dat de kerntaak van de overheid het scheppen en waarborgen van de veiligheid is. De binnenlandse rampen in de afgelopen tijd hebben dat evenzeer indringend duidelijk gemaakt. Het is vanuit die diep gevoelde verantwoordelijkheid dat het CDA gekomen is tot een voorstel om veiligheid ook daadwerkelijk in de Grondwet op te nemen. Niet dat alleen daarmee een veilige samenleving wordt verzekerd, maar het is wel een belangrijke inspanningsverplichting voor de overheid. De overheid moet en mag aangesproken worden op deze kerntaak. De burgers zien te vaak een wijkende en ontwijkende overheid, waar ze een stellige en stellende verwacht hadden, aldus wederom Schnabel.

Vanuit deze analyse is het goed te begrijpen dat premier Kok en, in zijn kielzog, minister De Vries het tegengaan van gedogen als hoogste prioriteit hebben uitgeroepen. U zult begrijpen dat dit wat ons betreft al eerder had gekund en eerder had gemoeten. Belangrijker is de vraag welke uitvoering deze uitspraak krijgt in de praktijk.

Een veilige samenleving begint thuis. Gelukkig zijn het gezin en de familie weer volop in beeld gekomen. Ook het in de mond nemen van opvoedings- en gezinsondersteuning heeft inmiddels veel weerklank gevonden, maar veel verder dan mooie woorden zijn wij nog niet. Natuurlijk, wij hebben een deeltijdwet en een Wet loopbaanonderbreking gerealiseerd, maar dat is niet voldoende om mensen echt een vrije keuze te bieden. Een keuze voor tijd is immers vaak ook een financiële keuze. Niet dat de overheid dat allemaal kan en moet oplossen. Nee, sterker nog, mensen moeten zelf keuzen kunnen maken en ook keuzevrijheid kunnen hebben. Ik ga er in mijn tweede termijn uitgebreider op in. Onze voorstellen voor een modern levensloopbeleid, zoals wij die onlangs hebben gepresenteerd, voorzien daarin. De overheid moet ook hier mensen kansen bieden de eigen verantwoordelijkheid daadwerkelijk te beleven. Gelijktijdig met het belang van de opvoeding mag de grote en georganiseerde criminaliteit het zicht van de overheid op de kleine criminaliteit niet verhinderen. Een gevoel van veiligheid begint met kleine zaken. Het CDA wil vanuit die waarden weer spreken en kunnen spreken over fatsoen, over opstaan in de tram, over geen vuil op straat gooien, over niet roken in een niet-rokerscoupé. Al die zaken waar iedereen zich wild aan ergert, maar niemand meer iets van durft te zeggen. Dat vraagt enerzijds om opvoeding, maar anderzijds om het handhaven van de regels.

Een onmisbare plaats waar ook overdracht van waarden en normen moet kunnen plaatsvinden, is de school. Daarom moet er ook kritisch naar de schaal van het onderwijs worden gekeken. In een massale leerfabriek moet de overdracht van waarden en normen wel noodgedwongen naar het tweede plan verdwijnen. Wil je iemand op fatsoen kunnen aanspreken, dan moet je hem of haar wel kennen. Dat vraagt dus om kleinere scholen. Deelt het kabinet deze visie?

Wat voor toekomst willen wij onze kinderen bieden? In wat voor wereld zullen de jongeren van vandaag verder opgroeien. Jongeren voor wie de wereld nog veel kleiner is dan voor ons volwassenen. Voor hen hebben de aanslagen in New York en Washington letterlijk op de hoek plaatsgevonden, zoals ik iemand hoorde zeggen. Het is ook voor hun toekomst dat wij serieus werk moeten maken van onze binnenlandse en onze internationale veiligheid – twee begrippen die steeds meer in elkaar overvloeien – opdat ook voor onze kinderen de samenleving een waardevolle samenleving blijft.

□

De heer Melkert (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Het merendeel van de leden van deze Kamer maakt deel uit van een bevoorrechte generatie: geboren na de oorlog, opgegroeid met het historische wonder van de welvaart, kinderen van de ouders van de Atlantische veiligheid en de Europese integratie. Geluk werd steeds gewoner, democratie een gegeven. Geleidelijk verdween ook het gevoel van dreiging, met de val van de Muur in 1989 als onvergetelijk symbool. De schok van 11 september 2001 stelt iedereen op de proef, in de eerste plaats de onvoorstelbaar getroffen nabestaanden. Met je mobiele telefoon je eigen wisse dood aan je geliefde aankondigen, reddeloos en redeloos in de moderne tijd. Er zullen nog zoveel verhalen worden verteld en moeten worden verteld. Ze overschaduwen vandaag totaal de miljoenennota. Daarover en over de onvermijdelijkheid van een pas op de plaats in het begrotingsbeleid spreek ik liever straks. Het belangrijkste staat nu voorop.

Democratie is historisch gezien een recente verworvenheid van een minderheid van de wereldbevolking. Zij moet beschermd en verdedigd worden tegenover de permanente dreiging van terreur. New York en Washington zijn nu smartelijk getroffen, maar meerdere malen zijn Europeanen of Amerikanen door het oog van de naald gekropen. Waakzaamheid en verdraagzaamheid: daar gaat het om. Waakzaam tegen alle gevaar dat een open maatschappij bedreigt, met de bereidheid daartegen ten strijde te trekken met de middelen die passen bij de rechtsstaat en de internationale rechtsorde. Verdraagzaam tegenover de bevolking van andere landen, tegenover immigranten en nieuwe landgenoten uit andere culturen die deel uitmaken van een wereldgemeenschap die wordt gebouwd op de universele beginselen van de mensenrechten.

Het is dus een buitenlandse en een binnenlandse opgave tegelijk die voor veel mensen een bron van grote onzekerheid is en een enorme claim legt op het vermogen van de politiek om die onzekerheid te verminderen, vertrouwen te wekken dat stabiliteit en veiligheid herwonnen kunnen worden, in een wereld die vandaag kleiner is dan zij acht dagen geleden nog leek.

Nederland heeft deze week ingestemd met het activeren van het wederzijdse bijstandsartikel – artikel 5 – uit het NAVO-verdrag. De solidariteit vanuit gevoelens voor de diepe emotie bij het Amerikaanse volk staat voorop, maar het gaat om méér dan dat. Het gaat ook om het gezamenlijk aanvaarden van een nieuwe betekenis van het begrip oorlogvoering, in verband met de destabilisatie van hoogontwikkelde samenlevingen door precisieterreur tegen kwetsbare doelen. De betekenis hiervan is nog lang niet volledig doorgedrongen. In ieder geval raakt het ook ons.

Het NAVO-besluit vormt tevens de bevestiging van het gezamenlijk optrekken van de Verenigde Staten en de Europese Unie. Dit is voor ons land van groot gewicht. Daardoor ontstaat ruimte om de integratie van het externe veiligheidsbeleid van de Unie te versnellen, zonder verzwakking van de naoorlogse band met de Verenigde Staten te riskeren. In hoeverre die ruimte ook zal worden benut, zal in de komende weken en maanden worden bepaald. De Europeanen kunnen zich daarbij niet veroorloven vandaag solidariteit te beloven en morgen aan de zijlijn toe te kijken. Van de Amerikanen waarderen wij de onmiddellijke stap die is gezet naar multilaterale samenwerking. Dat is over en weer van groot belang.

De PvdA-fractie steunt de regering in de opstelling die zij in de NAVO-raad heeft gekozen. Die opstelling verplicht, op meerdere fronten. Er is nu méér vereist dan het afwachten van een verzoek tot

bijstand. Er zijn politieke initiatieven nodig om instabiele regio's economisch en politiek uit een isolement te halen, zodat meer kans ontstaat op het juist isoleren van terroristische cellen. Noch de Europese Unie, noch de Verenigde Staten zijn erin geslaagd in de Arabische wereld veel succes in deze richting te boeken. De kern van de keuze van Nederland en de NAVO-partners nu is: betrokkenheid in plaats van afzijdigheid.

Die betrokkenheid vraagt op tal van fronten beslissingen. Wij zijn misschien even de aandacht kwijt, maar nog deze maand zal de NAVO moeten beslissen over de aanwezigheid in Macedonië. Ik kan mij geen andere dan een positieve beslissing voorstellen, ook als dat een voortgezette Nederlandse bijdrage betekent. In de strijd tegen terreur betekent betrokkenheid: op alle mogelijke manieren samen optrekken, politiek, diplomatiek, economisch, financieel, militair en tegen drugscriminaliteit en mensenhandel die een grote bron van inkomsten zijn voor terroristen.

Terrorisme gedijt op een voedingsbodem van armoede en fundamentalisme. Het lot van de massa's in landen als Algerije, Irak, Afghanistan is in de eerste plaats in de handen van regimes die een externe vijand gebruiken om zelf de overhand te houden. Daarom is er geen blauwdruk voor het afwenden van de dreiging van terrorisme langs vreedzame weg en moeten wij dus ook voorbereid zijn op de onvermijdelijkheid van de inzet van geweld; maar proportioneel, doelgericht en als onderdeel van een brede politieke strategie om tot oplossingen te komen.

Ook in de keuze van de middelen moeten de waarden waarvoor wij juist willen opkomen, tot hun recht komen. Met het oog daarop zal onze regering alles in het werk moeten stellen om een succesvolle start van het Internationale Strafhof mogelijk te maken. Daar treedt nu ernstige vertraging op en daarmee dreigen wij een slechte beurt te maken. Daarna moet het ook mogelijk zijn om de Verenigde Staten opnieuw te betrekken bij dit cruciale sluitstuk in een waarlijk internationale aanpak van misdaden tegen de menselijkheid. De betekenis hiervan behoeft geen betoog na de voorgeleiding van Milosevic voor het Joegoslaviëtribunaal. Bouwen aan de internationale rechtsorde, dat is de drijfveer van onze betrokkenheid.

Voorzitter. De wereld wordt kleiner. Globalisering biedt economische kansen, maar schept ook nieuwe ongelijkheden: ongelijkheden tussen staten en spanningen tussen mensen. Erbinnen of erbuiten, als het gaat om de uitbreiding van de Europese Unie; erbinnen of erbuiten, als het gaat om het toe- of afwijzen van een asielverzoek; erbinnen of erbuiten, op de arbeidsmarkten, die tegelijk een vesting en een magneet zijn voor miljoenen mensen. Ik weet zeker dat veel Nederlanders de beelden bij de tunnel naar Engeland of aan het strand van Zuid-Spanje mensonterend vinden. Maar ze maken zich ook zorgen over de veranderingen in de buurt of op de school, over de moeilijke communicatie met te veel mensen die onvoldoende Nederlands spreken, over kleine, heel erg zichtbare groepen allochtone jongeren op straat of in een zwembad en over asielzoekercentra die een dorp in het dorp zijn geworden.

Andersom voelen ook veel nieuwe Nederlanders zich onzeker. Op inburgering moeten ze vaak lang wachten, letterlijk en figuurlijk. Asielzoekers worden jaren aan het lijntje gehouden en mogen zelfs niet in hun eigen onderhoud voorzien. Jongerencentra zijn, als het meezit, twee avonden per week open ter onderbreking van officieel getolereerde ledigheid. Over het rapport over Marokkaanse jongeren ''Samen vol vertrouwen de toekomst tegemoet'' sprak ik ooit de regering aan. We zijn nu drie jaar verder en over enkele weken gebeurt er iets: een expertmeeting. We sluiten de ogen niet voor wat in Ede of elders is voorgevallen: jongeren die op straat of op school provoceren, moeten bij hun lurven worden gepakt, maar ook de hand worden gereikt. Niet de andere kant uitkijken, niet groepen onderscheiden op de wens tot herdenken, maar een stevig gesprek aangaan, normen en waarden overdragen, zoals de voetballers zondag, hand in hand in de middencirkel; dat moet ook deze jongens aan het denken hebben gezet. Of zoals het persbericht van Nederlandse en islamitische organisaties, waarin stond dat het terrorisme van ons allen slachtoffers maakt en alle rede te boven gaat. Dat was een bemoedigend signaal.

Zij allen volgen het voorbeeld van de bevolking van New York. Ik kijk met grote bewondering naar de saamhorigheid in deze meest multiculturele stad van alle steden. Die kracht is het beste antwoord op de onzekerheid, die voorlopig blijft. De volkomen andere rationaliteit, die terroristen en hun sponsors drijft, hebben wij niet in de hand. Maar wij kunnen wel bereiken dat het onderlinge samenleven verbeterd wordt in een wereld, waarin het aantal mensen in beweging – nu ook weer in Afghanistan – steeds meer toeneemt.

De wereld wordt kleiner en daardoor worden aanpassingsproblemen groter. Die komen het meest terecht bij de mensen, die het minst bezitten: bij migranten op zoek naar een beter leven voor zichzelf en hun kinderen, in de volksbuurten waar de bewoners het eerst worden geconfronteerd met andere gezichten, een andere sfeer en een andere wereld. Overal in de rijke wereld gaat dat zo. Het gaat om het samen scheppen en delen van welvaart. Dat vraagt van de politiek strenge regels en rechtvaardige normen, die houvast bieden om een gezamenlijk gedeelde toekomst met vertrouwen tegemoet te zien.

De Europese Commissie heeft in een belangrijk rapport de samenhang tussen migratie en asielbeleid onderkend en een weg naar de toekomst gewezen. Dat rapport biedt voor Nederland aanknopingspunten. Het Vluchtelingenverdrag is een groot goed, maar Nederland zal er niet in zijn eentje garant voor kunnen staan. In het asielbeleid hebben wij met de nieuwe Vreemdelingenwet pas een eerste stapje gezet om mensen sneller duidelijkheid te bieden en asielzoekerscentra minder tot bron van begrijpelijke onzekerheid te maken. Er blijft nog veel te doen in de aanpak van de mensenhandel en het aanspreken van landen, die hun ingezetenen niet terug willen nemen. Voorkomen moet worden dat door een gebrek aan Europese afstemming regeringen, zoals de Duitse, hun eigen weg gaan. Een geïntegreerd Europees asiel- en migratiebeleid is onontkoombaar. Vrijdag komt de Europese Raad bijeen om over de veiligheidscoördinatie te spreken. Ik hoor graag wat Nederland daarbij voor ogen staat. Biedt de daadkracht die zich nu aandient, geen kans om ook de draad van Tampere, waar Nederland

De heer Rosenmöller (GroenLinks)

© M. Sablerolle – Gouda

zich heeft ingespannen voor een gezamenlijke aanpak van het asielvraagstuk, weer op te pakken? Het is van groot belang dat onze samenleving niet in de greep komt van toenemende illegaliteit. Daarmee zou de verzorgingsstaat in gevaar komen en ook een onaanvaardbare kloof binnen de eigen maatschappij worden gedoogd.

In ons dagelijks leven en in onze dagelijkse leefomgeving, overal zijn de grenzen tussen staten en volkeren geslecht. Ons voedsel, het milieu, ons vervoer, de elektriciteit die bij ons binnenkomt, er ontstaan andere afhankelijkheden en een nieuwe noodzaak tot politieke leiding en verantwoording. Die zijn nog lang niet in balans. Daarop richten zich de pijlen van de antiglobaliseringsbeweging. Het is fundamenteel dat regeringen hierin hun verantwoordelijkheid nemen. Niet door geplande topbijeenkomsten af te gelasten; dat zou een premie zijn op dreiging. Maar wel door technocratisch bestuur te vervangen door politieke agendering, door in de richting van het bedrijfsleven vast te houden aan principes van maatschappelijk verantwoord ondernemen en door internationale organisaties beginselen van democratische verantwoording en dialoog voor te houden. Hoe verwerpelijk gewelddadige uitingen en hoe onsamenhangend geformuleerde eisen ook mogen zijn, de protesten moeten een wekker zijn voor de gevestigde orde. Een meer transparante en meer politieke agenda van IMF, WTO en de Europese Unie zelf zouden hierop het goede antwoord zijn. Niet als capitulatie, maar als verantwoording voor het feitelijk functioneren van de representatieve democratie. Het formele antwoord van Tony Blair aan het adres van de demonstranten – namelijk ''wij zijn democratisch gekozen'' – voldoet daarom niet.

De schok van 11 september is doorgedrongen tot in de diepste lagen van ons bewustzijn. De kracht van mensen ligt in hun vermogen om uit onvoorstelbare rampen een nieuwe toekomst te scheppen. Als door de schok in ons het besef is ontwaakt dat onzekerheid in het dagelijks bestaan kan worden verminderd door meer zekerheid te scheppen in de internationale verhoudingen, is er perspectief om het trauma te verwerken. Niemand blijft onaangesproken. Om waakzaamheid en verdraagzaamheid zal het gaan, om de waarden die ons binden veilig te stellen voor de toekomst.

□

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Mevrouw de voorzitter. Vorige week is de wereld op de meest brute wijze geconfronteerd met de kwetsbaarheid van een moderne metropool. Duizenden onschuldige burgers werden het slachtoffer van een aanval die een weldenkend mens niet eens kan verzinnen, laat staan uitvoeren. Het meest surrealistische scenario werd realiteit en verdient de meest scherpe veroordeling.

De terroristische aanslag die de Verenigde Staten in hun hart trof, is een misdaad tegen alles wat menselijk is. Dat vraagt dus ook om solidariteit. De wijze waarop de minister-president dit die dinsdagavond verwoordde, verdient lof. Zeer terecht benadrukte hij toch vooral waardig te reageren in overeenstemming met onze eigen waarden. Maar maandag jongstleden werd de toon harder, zonder directe aanleiding. Het woord ''oorlog'' viel. Wat was er mis, waarom is de toon gewijzigd, vraag ik de premier. De grootste woorden bepalen niet de mate van afschuw of solidariteit. Nu zelfs de Amerikanen spreken van een campagne, vraag ik de premier ook iets meer te nuanceren. Wij voelden ons in ieder geval thuis bij zijn woorden van die dinsdagavond.

Voorzitter. Daders en hun handlangers moeten worden opgepakt en gestraft. Ik wens vurig dat dit op een zodanige wijze gebeurt dat effectiviteit en proportionaliteit de leidende criteria zijn en blijven. Gebruik van geweld is soms niet te voorkomen, maar escalatie van geweld moet worden voorkomen. Die verantwoordelijkheid rust in eerste instantie op de schouders van president Bush, maar ook op de landen van de NAVO die zich, middels artikel 5 van het verdrag, politiek solidair hebben verklaard. Eenheid van optreden moet vooral ook eenheid van waardigheid zijn en blijven. Dat is ook in het belang van de steeds breder wordende coalitie tegen het internationaal terrorisme. Een aanval op alles wat menselijk is, vraagt om eenheid van alles wat menselijk is. Welke rol is er hierbij nog voor de Verenigde Naties, vraag ik de premier? Mochten de Verenigde Staten een beroep doen op de NAVO, wordt het parlement dan vooraf of achteraf geïnformeerd, vraag ik verwijzend naar artikel 100 van de Grondwet.

Voorzitter. Het waarborgen van veiligheid op luchthavens vinden wij een overheidstaak. Het wetsvoorstel om dit te privatiseren is, met onze tegenstem, helaas aangenomen en ligt bij de Eerste Kamer. Is de

regering alsnog bereid, dit wetsvoorstel in te trekken?

Voorzitter. Via een veelheid van maatregelen zal de strijd tegen het internationaal terrorisme geïntensiveerd worden. Verbeterde samenwerking van inlichtingen- en veiligheidsdiensten is zo'n maatregel. Het is van belang, het internationaal terrorisme zo goed mogelijk in beeld te krijgen, zodat wij echt weten met wie wij in welke omvang te maken hebben. Dan ken je je tegenstander. Dat voorkomt ook ongenuanceerde generalisaties. Het is geen strijd tussen Arabieren en de westerse wereld, of tussen moslims en christenen. In ons land maar ook daarbuiten was er die brede veroordeling, los van religie en etniciteit. Helaas was er ook een enkel incident en zijn er zorglijke uitkomsten van enquêtes. Maar voor het behouden en versterken van de eenheid is de dialoog van het grootste belang. Dat had mooi gepast in de troonrede, die in aandacht voor de ramp echt tekortschoot. Mag ik de regering vragen, intensief met de organisaties van minderheden in contact te blijven?

Moeilijk, maar wel belangrijk is de vraag naar de voedingsbodem, een vraag die in de afgelopen dagen meermalen is gesteld. Het alsmaar voortdurende conflict in het Midden-Oosten zal een rol te spelen, steun aan dubieuze regimes mogelijk ook, net als het islamitisch fundamentalisme zelf. Deze en andere ontwikkelingen blijken tot ingrediënten van een letterlijk explosieve cocktail te kunnen uitgroeien. Wil de minister-president iets zeggen over zijn gedachten omtrent de voedingsbodem voor deze ellende?

En dan is er, zonder nu een directe relatie te veronderstellen, de toenemende kloof tussen arm en rijk in de wereld, een thema waar ik sowieso aandacht aan had willen besteden. Ons engagement kent geen grenzen. GroenLinks is onderdeel van een groeiende, internationale, groene en progressieve beweging, pro-Europees, pleitbezorger van de export van democratische waarden. De opkomst van de informatietechnologie en de internationalisering van de economie bieden vele nieuwe mogelijkheden, maar het gebrek aan balans tussen de economische, ecologische en sociale belangen heeft her en der een funeste uitwerking. Het zijn steeds kleinere groepen en instellingen die besluiten nemen met verregaande consequenties. Het internationale flitskapitaal onttrekt zich meer en meer aan democratische sturing en verantwoording. De groei van de welvaart gaat hand in hand met de groei van de welvaartsverschillen. Ondoorzichtige instellingen als de G8, het IMF en de WTO mogen zich dit aantrekken, maar ook de Europese Unie zelf. Massaal protest was er niet alleen in Seattle en in Genua, maar ook in Göteborg. GroenLinks wijst gewelddadig verzet af, maar wij hebben wel sympathie voor het massale en vreedzame deel van het protest, hoe pluriform samengesteld ook. Groene partijen pleiten al jaren voor democratisering van de internationale financiële instellingen, het oplossen van de schuldenproblematiek, markttoegang voor producten uit de armste landen, eerlijke prijzen en het respecteren van het milieu en de arbeidsnormen door internationaal opererende ondernemingen. De aanpak van dit verdelingsvraagstuk moet leiden tot een nieuw evenwicht.

Wie loopt er weg met de winst van de mondialisering? Dat is de kern en het antwoord van vandaag mag niet het antwoord van morgen zijn. Het geluid van het goedbedoelde protest dringt ook door in de vergaderzalen. Er heerst aarzeling en ongemak, nog geen gevoel van urgentie. Maakt de confrontatie plaats voor een handreiking? Regeringsleiders als Jospin en Schröder noemen de Tobin-tax. Ook de Belgen zijn hierover positief. Het zijn landen met Groenen in de regering. GroenLinks is al jaren voorstander van een vorm van belasten van het flitskapitaal, naar Nobelprijswinnaar Tobin. De opbrengst kan via de VN worden aangewend voor het kwijtschelden van de schulden van de armste landen. Het is een aanzet om globalisering en armoedebestrijding meer naast elkaar dan tegenover elkaar te plaatsten. Het verdient tenminste een serieus onderzoek. Als het Belgisch voorzitterschap eind deze week tijdens de informele Ecofin-raad zo'n voorstel doet, verwacht ik steun van de Nederlandse regering. Voorzitter. Wil de minister-president dit toezeggen en reageren op de tekortkomingen van de globalisering zoals ik die heb geschetst?

En zo komen wij steeds dichter bij huis, maar raken wij verder weg van wat ons deze dagen het meeste bezig houdt. Gisteren was er immers ook de achtste paarse begroting, de achtste van premier Kok. Acht jaar Paars is samen te vatten met: toenemende welvaart, toenemend onbehagen. Materieel gaat het veel mensen goed. Er wordt meer geconsumeerd dan ooit. De werkeloosheid is fors gedaald. Het begrotingstekort is omgeslagen in een overschot. Daarnaast zijn op immaterieel terrein enkele stappen vooruit gezet en doen we actief mee aan vredesoperaties. Voor veel mensen is Nederland een prettig land om te vertoeven.

Het onbehagen zit enerzijds in de verdeling van de welvaart, anderzijds in het gegeven dat er toch meer is dan de toename van particuliere consumptie. De staat waarin Paars het publieke domein achterlaat, is onder de maat. Hoe bestaat het dat in een rijk land veel schoolgebouwen vies en verouderd zijn en nog steeds kinderen naar huis worden gestuurd, dat in de zorg de wachtlijsten en de personeelstekorten domineren? Wie al in aanmerking komt voor thuiszorg, moet leren leven met stopwatchzorg. Velen ervaren de leefomgeving als te onveilig. Ondanks deelsuccessen gaan natuur en milieu kreunend gebukt onder de economisering van het leven. Stille armoede verdween weer net zo snel van de agenda als zij erop kwam. Nog steeds leiden honderdduizenden mensen op het minimum een marginaal bestaan. De trots omtrent de bescheiden inkomensverschillen hebben we moeten laten varen. De topmanagers hebben zich onevenredig verrijkt. Hierin berust het kabinet-Kok. Uit het recente SCP-rapport blijkt dat de mensen de inkomensverschillen juist willen verkleinen. Het verdelingsvraagstuk moet weer terug op de politieke agenda! GroenLinks wil de minimumuitkeringen stapsgewijs verhogen. Bovendien willen we zeggenschap voor de ondernemingsraad bij de vaststelling van de salarissen van bestuurders en commissarissen van grote bedrijven. Mensen die meer dan een miljoen verdienen, verdienen ook wat meer belasting: wat minder kwantiteit voor meer kwaliteit is hier ons pleidooi. Graag een reactie.

Voorzitter. Wie zijn eigen ideologische veren afschudt wordt kwetsbaar

voor hen die dat niet doen. Wij vinden dat de liberalen dit kabinetsbeleid te veel hebben gedomineerd, zowel bij de maatschappelijke ordening als bij het financiële beleid. Gelukkig begint het tij te keren, maar de neoliberale agenda van een terugtredende overheid werd een rode draad in een paars kabinet – met meer nadelen dan voordelen. Goedkoop en efficiënt was de belofte; chaos en onzekerheid te vaak de uitkomst. Ik sprak al over de thuiszorg, maar kijk ook eens naar ons onderwijs waar de ondernemende universiteit te veel een ''klussencentrale'' is, waar schaalvergroting heeft geleid tot onderwijsfabrieken waarin een leerling een nummer is. Of neem de Nederlandse Spoorwegen, spil in het openbaar vervoer: verkwanseld door Paars en de directie. ''Mobiliteit is fun'', zei de PvdA-minister. Toch zou ik voor de posters op het station een andere slogan verzinnen, meneer Melkert.

Ook de lastenverlichting van Paars is zo'n liberale ideologische veer: 11 mld in deze kabinetsperiode ondanks de hoogconjunctuur en de dreigende oververhitting. Hier wint de kwantiteit het van de kwaliteit, het consumeren van het investeren. De terugtredende paarse overheid spreekt burgers vooral aan als consument. De waarde van de eigen welvaart verdringt de waarde van het publieke goed. Dat is ook het ongenoegen. Ook dat vraagt om een nieuw evenwicht. Burgers willen op meer worden aangesproken dan alleen op de inhoud van de portemonnee. Hedendaagse solidariteit en actieve betrokkenheid zijn waarden waaraan door een overheid succesvol geappelleerd kan en moet worden. Tegenover de terugtredende overheid stelt GroenLinks de uitdagende overheid. Een overheid die mensen, instellingen, maatschappelijke organisaties en bedrijven uitdaagt mee te doen aan de vormgeving van de 21ste eeuw. Een overheid die kaders stelt, keuzes biedt, zeggenschap bevordert en verantwoordelijkheid verlangt. Een overheid ook die uiteindelijk zelf beslist en zich open en transparant opstelt. Een overheid die niet alleen regels stelt, maar die ook toeziet op controle en handhaving. De rampen in Enschede en Volendam hebben ons met de neus op de feiten gedrukt. Ook rondom Schiphol laat de overheid het afweten. Wel milieuregels stellen, maar als de ecologische jas te krap is voor de economische activiteit is er geen sprake van handhaving, maar van een weloverwogen besluit tot gedogen. Het huidige drugsbeleid is vooral gedogen.

En ineens waren er de verkenningen. ''Weg met het gedogen,'' klonk het meer ferm dan geloofwaardig. Gedogen is in bijzondere situaties, zoals bij drugs, heel wel verdedigbaar als brug tussen de theorie van de wet en de praktijk van het leven. Laten we toch geen illusiepolitiek bedrijven. In onze verkenning is het belangrijker de transitie te bevorderen van een te gesloten en te veel terugtredende overheid naar een transparante, uitdagende en moderne overheid. Dat is voor GroenLinks een punt van prioriteit in de komende kabinetsperiode.

Voorzitter. Ik rond af met datgene waar ik mee begon. De wereld kent sinds vorige week een nieuwe scheidslijn, maar de brede coalitie tegen het terrorisme is nog jong en broos. Het is belangrijk die verder te versterken. Bepalend daarvoor is de wijze waarop zal worden gereageerd. De aanslag van vorige week stelt ons allen voor nieuwe vragen. Wij staan daarvoor open, maar tekenen niet voor elke uitkomst. De aanslag van vorige week vraagt ook om actie tegen de terroristen. Wij staan daarvoor open, maar tekenen niet voor elke uitkomst. Wij hebben begrip voor gerichte, effectieve en proportionele maatregelen, maar er is ook de zorg voor overkill en escalatie. Dan zijn wij nog verder van huis, hoe moeilijk wij ons dat misschien vandaag ook kunnen voorstellen.

□

De heer Dijkstal (VVD): Voorzitter. Ook ik wil vanzelfsprekend eerst stilstaan bij de uitzonderlijk ernstige gebeurtenissen die in de Verenigde Staten hebben plaatsgevonden en die een nieuwe wending aan de geschiedenis hebben gegeven. Ik wil in de eerste plaats mijn erkentelijkheid uitspreken in de richting van de heer De Hoop Scheffer voor de woorden die hij aan het begin mede namens mij heeft gesproken. Ik heb er natuurlijk nota van genomen dat vele leden van het kabinet, leden van de Kamer, onze Kamervoorzitter en anderen in de afgelopen dagen uitdrukking hebben gegeven aan hun verslagenheid, aan hun ernstige zorgen, aan hun grote woede en aan hun diepe leedwezen. Dat heeft iedereen op zijn eigen manier gedaan. Ik heb geen enkele reden om te twijfelen aan de integriteit waarmee dat is gebeurd. Ook wij hebben vorige week, ook in het algemeen overleg dat vorige week heeft plaatsgevonden, geprobeerd tot uitdrukking te brengen onze grote compassie met het onbeschrijflijke leed, onze grote zorgen over de bedreiging van de rechtsorde en onze grote zorgen over de bedreiging van de democratie, in de allereerste plaats vanzelfsprekend in de Verenigde Staten en eigenlijk overal in de wereld.

De vraag die voorligt is: hoe verder? In de allereerste plaats zijn wij van oordeel dat de Verenigde Staten deze zeer ernstige terroristische daden, deze aanval op hen, niet onbeantwoord mogen en kunnen laten. In de tweede plaats hoort daar onmiddellijk bij dat de internationale gemeenschap zich daarbij geheel betrokken dient te voelen en schouder aan schouder met de Verenigde Staten moet willen optrekken. De vraag die voorligt is natuurlijk: hoe doen wij dat? Het zou voor de hand liggen hier nu juist veel verwachtingen te hebben van de Verenigde Naties. Ik heb die nog steeds. Ik hoop dat daar in de Veiligheidsraad het signaal vandaan komt waar wij allemaal op zitten te wachten. Ik heb daar een zekere scepsis over, heb er nog weinig over gehoord en sluit mij aan bij een vraag die een van de vorige sprekers daarover aan de minister-president heeft gesteld. In ieder geval zie ik het in het verband van de Europese Unie als een opdracht van alle lidstaten van de Unie om juist nu te laten zien waar wij internationaal wensen te staan. Wij doen dat voor onszelf, de democratieën die de Unie vormen; wij doen dat ook vanuit een medeverantwoordelijkheid voor de wereld.

Maar eerst en vooral gaat het wat de VVD betreft over het bondgenootschap van de NAVO, dat niet voor niks ''bondgenootschap'' heet. In de afgelopen decennia heeft de VVD bij herhaling tot uitdrukking gebracht veel waarde te hechten aan deze transatlantische samenwerking. Wij hebben bij herhaling naar voren gebracht hoe belangrijk het is dat je een trouw en loyaal bondgenoot bent. Vandaag is de dag om die loyaliteit en trouw te laten zien aan

een van onze bondgenoten, de Verenigde Staten, en doorredenerend eigenlijk aan alle bondgenoten die dat verband vormen, want wij doen het uiteindelijk allemaal vanwege de bedreigingen die er voor ons uit voortvloeien. In dit kader van internationale samenwerking wil ik nadrukkelijk herhalen dat ik er vast van overtuigd ben dat terrorisme bijna alleen te bestrijden is door zeer geavanceerd inlichtingenwerk. Dat betekent dat het zeer dringend noodzakelijk is dat op nationaal en vooral op internationaal niveau wordt gezocht naar vergaande vormen van samenwerking op het terrein van het inlichtingenwerk. Ik heb begrepen dat ook het kabinet dat vindt, want op dat terrein is inmiddels een taskforce ingesteld.

Ik zit een beetje met het probleem dat ik vind dat het kabinet nu, staande voor alle vragen waarvoor het staat, vooral eerst moet doen wat er gedaan moet worden. Gelijktijdig heb ik er een grote behoefte aan, vanuit de fractie en de Kamer daarbij zoveel mogelijk betrokken te zijn. Ik wil zo snel mogelijk en zo goed mogelijk worden geïnformeerd. Dat hebben we nodig om ook vanuit onze kant te blijven werken aan politiek en maatschappelijk draagvlak, dat misschien nodig zal zijn voor vergaande besluiten. Maar dat hebben we natuurlijk ook zelf nodig, om uiteindelijk onze definitieve posities te bepalen over de vraag, wat concreet noodzakelijk is en wat daadwerkelijk moet worden gedaan. Ik hoop dat wij daarover in de komende dagen en weken uitgebreid kunnen spreken.

Dit punt afrondend, het betekent voor mij dat de democratie een zo groot goed in onze westerse samenleving is, dat ik vorige week ook al en nu nog steeds vind dat wij niet kunnen accepteren dat met deze aanval op de democratie, de democratie in Nederland – Prinsjesdag en de algemene politieke beschouwingen – mag worden gerelativeerd. Natuurlijk wel gerelativeerd naar de ernst van wat er is gebeurd – dat snapt iedereen – maar alles wat wij hier doen, de pretenties die wij in dit huis hebben, is dat we dat ook doen in het belang van de Nederlandse samenleving. Dat zijn voor sommigen kleine punten, maar voor anderen kunnen dat belangrijke punten zijn. Ik wens niet te capituleren voor terrorisme en ik ben dan ook van plan in het vervolg van de mij resterende tijd gewoon mijn werk te doen. Ik heb er met genoegen kennis van genomen dat de heer Rosenmöller dat ook heeft gedaan, zij het dat ik inhoudelijk met hem van mening verschil. Dat hoort erbij!

Met bijna nog meer overtuiging dan ik anders zou hebben gedaan, wil ik nadrukkelijk stilstaan bij een aantal maatschappelijke ontwikkelingen. Ik heb waardering voor de verkenningen die het kabinet heeft uitgebracht. Ik heb er nota van genomen dat zij teruggrijpen op het rapport van het Centraal planbureau en het Sociaal en cultureel planbureau, getiteld ''Trends, dilemma's en beleid'', uit september vorig jaar. Vier belangrijke trends worden daarin beschreven, in de allereerste plaats de individualisering. Die wordt gedefinieerd als het proces van ''verminderende afhankelijkheid van het individu, en van toenemende vrijheid met betrekking tot de inrichting van het eigen leven, op basis van de principes van vrijheid en gelijkheid''. In de tweede plaats is dat de informatisering, dat enorme proces waarin zoveel meer informatie beschikbaar is gekomen en toegankelijk is geworden, waarmee mensen hun voordeel kunnen doen. In de derde plaats is dat de informalisering: minder hiërarchische verhoudingen in de samenleving, de deïnstitutionalisering van die instituten die we volop kennen. In de vierde plaats is dat vanzelfsprekend de internationalisering: er is bijna geen beleidsterrein meer denkbaar dat niet in de internationale context staat. Deze vier ontwikkelingen beschouwen wij als een zeer belangrijke impuls voor wat wel de liberalisering wordt genoemd, gedefinieerd als de bevrijding van beperkingen of belemmeringen. Of, om het positiever uit te drukken: een grotere beslissings- en handelingsruimte voor individuele burgers en hun organisaties.

Dit zijn algemene trends, die passen in Nederland, in een maatschappelijke context die natuurlijk ook weer een aantal eigen kenmerken heeft. Behalve de demografische kenmerken van vergrijzing, toeneming van het aantal nieuwe Nederlanders, veranderende samenstelling van huishoudens en groei van de bevolking als zodanig zijn zeker kenmerkend voor Nederland de verhoging van het algemeen opleidingsniveau – wat hebben we daaraan in de jaren zeventig en tachtig toch hard gewerkt – de verhoging van het nationaal inkomen, oftewel de welvaart, de vergroting van de fysieke en sociale mobiliteit, de verandering van de ruimtelijke indeling en natuurlijk de technologische ontwikkelingen, het proces van Europese integratie en in het bijzonder – ik zeg dat nu met nog meer nadruk – het denken over rechtsstaat, Grondwet, parlementaire democratie en constitutionele monarchie. Vanzelfsprekend is de opgave waarvoor wij staan, hoe we het beleid en de uitvoering vorm kunnen geven binnen deze door ons positief gewaardeerde trend en veelal positief gewaardeerde maatschappelijke context.

Maar er dient ook oog te zijn voor de schaduwzijden. Die zijn er altijd in de samenleving, soms gerelateerd aan actuele ontwikkelingen, soms niet. Ik begin met de ''hufterigheid''. Die heeft de PvdA ook genoemd. Ik vond dat heel goed. Hufterigheid geeft iets onuitstaanbaars tot uitdrukking. Het gaat soms ook om eenzaamheid, onverschilligheid, gebrek aan maatschappelijke verantwoording en solidariteit, vergaand egoïsme, doorslaand materialisme en zeker ook criminaliteit. Met name de jeugdcriminaliteit is een punt van ernstige zorg. Wij zien die ontwikkelingen allemaal. Wij trekken ons die allemaal aan. Wij zouden die graag willen bestrijden, maar ook ik erken dat er sprake is van een zeker maatschappelijk en politiek onvermogen om dat effectief te doen. Daar ligt een opdracht in verscholen, betrekking hebbend op hoe je daarop moet reageren. Dat betreft een breed scala, te beginnen met het geven van het goede voorbeeld tot uiteindelijk de consequente handhavingpraktijk. Ik kom daar straks nog op terug. Het heeft ook te maken met de vraag in welke mate het begrip ''vertrouwen'' in onze samenleving aanwezig is. Het gaat om vertrouwen in de politiek, in de overheid, tussen burgers onderling; in elkaar en in hun instituten. Dat is ook heel actueel na de gebeurtenissen van vorige week. Het heeft ook iets te maken met het poldermodel. Daarbij doet zich de vraag voor of wij de problemen in Nederland via overleg, samenwerking en harmonie willen oplossen, of dat wij dat anders wensen te doen. Als je daar adequaat op wilt kunnen

reageren, dan is in ieder geval transparantie van maatschappelijke processen noodzakelijk. Daarnaast moet er sprake zijn van transparantie wat betreft verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Ik denk dat wij ons in een overgangsfase bevinden – ik verwijs naar de algemene beschouwingen van 1999 – van de collectieve verantwoordelijkheid, waarvan te vaak sprake was, naar meer individuele, persoonlijke verantwoordelijkheid. Dit zou natuurlijk ook beleidsmatige consequenties moeten hebben, bijvoorbeeld in de richting van meer vraaggestuurde dan aanbodgestuurde voorzieningen, waarvan nu veelal sprake is.

Dan kom ik op mijn tweede punt. Ik vind dat dit nadrukkelijk bij mijn werk hoort. Dat betreft de politieke beoordeling van het kabinet, want dit zijn de laatste algemene politieke beschouwingen van dit kabinet. Ik doe dat vanuit een verantwoordelijkheidsgevoel, omdat wij ons nadrukkelijk mede verantwoordelijk voelen en hebben gesteld voor de deelname aan de coalitie en de totstandkoming en de uitvoering van het regeerakkoord en omdat wij onze handtekening onder dat regeerakkoord hebben gezet. Het is interessant te constateren dat wij in dit huis en ook het kabinet veel meer in doelstellingen denken dan wij vroeger wellicht deden. Dat geldt volgens mij echter niet voor politieke partijen. Onze verkiezingsprogramma's – dat geldt ook voor die van andere partijen – drukken alles namelijk uit in doelstellingen. Na het dieptepunt in de Nederlandse samenleving in economische, financiële en sociale zin aan het eind van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig, hebben wij in een reeks van verkiezingsprogramma's geprobeerd aan te geven waar wij naar toe willen op dat financiële, sociale en economische terrein. Het begon met een programma dat in 1981 heette ''Samen aan het werk''. Het laatste programma dat is uitgebracht, heet ''Investeren in de toekomst''. Het is natuurlijk intrigerend dat het nieuwe PvdA-programma ''Samen voor de toekomst'' heet. Dat bindt op zichzelf al.

Behalve de doelstelling die je jezelf als politieke groepering stelt, zijn er door ons ook verwachtingen en specifiekere doelstellingen uitgesproken bij het debat over de regeringsverklaring en bij de opeenvolgende algemene politieke beschouwingen. Ons oordeel, uitgedrukt in woorden, is dat ons doel, de bevordering van de welvaart voor zoveel mogelijk mensen, zeer behoorlijk in beeld is gekomen. Er is grote voortgang geboekt met het doel van de bevordering van de werkgelegenheid, de bestrijding van de werkloosheid en met name die van de jeugdwerkloosheid. Het doel van het saneren van de overheidsfinanciën, het wegwerken van het tekort en het werken aan de afbouw van de staatsschuld is in een zeer behoorlijke mate gerealiseerd. Onze economie is versterkt. De internationale concurrentiepositie is versterkt. Er is een behoorlijke lastenverlichting voor de burgers gekomen. Bovenop dat alles is er aanzienlijk meer ruimte voor investeringen, met name in onderwijs, zorg, infrastructuur en veiligheid. Wat betreft de cijfers verwijs ik gemakshalve naar de voorliggende stukken.

Wij zijn nadrukkelijk blij met dit resultaat. Complimenten willen wij in de allereerste plaats geven aan de inwoners van het land, want zij doen het. Van politieke partijen en het kabinet wordt alleen gevraagd daar het juiste beleid bij te voeren. In die zin wens ik ook mijn complimenten uit te spreken voor dit kabinet onder leiding van de minister-president. Ik vind dat het kabinet het goed heeft gedaan en dat compliment komt zijn medewerkers ook toe.

Ook op andere terreinen is belangrijke voortgang geboekt, en wel precies op de punten die wij als prioriteit hadden opgenomen in het regeerakkoord en in ons programma. Ergens in de memorie van toelichting staat: ''Nederland beschikt in internationaal perspectief over kwalitatief goed onderwijs''. Dat denk ik ook. Aan de begroting van Onderwijs zijn inmiddels ruim extra middelen gevoegd, namelijk 5,5 mld gulden bovenop de normale groei. Verder staat in de stukken: de zorg in Nederland is van kwalitatief hoog niveau. Dat vind ik ook. In de afgelopen jaren zijn daar miljarden guldens aan toegevoegd. Het regeerakkoord ging nog uit van 2,6 mld gulden, nu is het feitelijk 7,3 mld gulden. Over de hele periode zijn hier nog veel grotere bedragen mee gemoeid. Voor de veiligheid is ruim meer dan de voorziene 0,9 mld gulden uitgetrokken, namelijk bijna 3 mld gulden. Hetzelfde geldt voor de infrastructuur, waarbij bedragen in dezelfde orde van grootte aan de orde zijn. Daar ben ik blij mee.

Natuurlijk passen hier ook kanttekeningen. Als je wat nauwkeuriger kijkt, blijkt wat wij nog tekortkomen in het onderwijs, in de zorg – daarop zal ik in de tweede termijn nog ingaan – bij de veiligheid, bij de infrastructuur en op andere terreinen. Het allesoverheersende probleem van de laatste twee jaar is zeer moeilijk op te lossen, maar het is wel erg belangrijk: de krapte op de arbeidsmarkt. Ook daar zal ik straks nadrukkelijk op ingaan. Om te vermijden dat hier een beeld ontstaat van zelfgenoegzaamheid – dat heb ik niet – zeg ik met nadruk dat ook wij op allerlei onderdelen van het beleid dingen wel anders willen. Ik kom daar in mijn tweede termijn op terug, maar ook bij de financiële beschouwingen en de diverse begrotingsbehandelingen komen wij daar nog op terug.

Over twee onderwerpen zijn wij teleurgesteld: de WAO en het asiel- en vreemdelingenbeleid. Het moet erkend worden dat wij er tot op de dag van vandaag niet in zijn geslaagd gemeenschappelijk het goede antwoord op de WAO te geven. Natuurlijk zijn wij in blijde afwachting van het SER-advies naar aanleiding van het rapport-Donner, maar wij vinden het treurig dat op dit terrein tot nu toe geen vooruitgang is geboekt. Wij zijn ook teleurgesteld over de resultaten van het asiel- en vreemdelingenbeleid. Wij rekenen dat onszelf aan. Wij weten overigens niet in hoeverre dat reëel is, omdat wij in dit huis op beide terreinen veel voorstellen hebben gedaan en grote moeite hadden met het krijgen van een meerderheid voor die voorstellen.

Dan wil ik iets zeggen over Nederland in de internationale context. Ik ben mijn eerste algemene beschouwingen met dat onderwerp begonnen omdat ik tot uitdrukking wilde brengen dat wij ons er als liberalen zeer wel van bewust zijn dat wij een heel klein stukje zijn van de grote wereld en dat wij een heel grote medeverantwoordelijkheid dragen.

Ik wens hier gezegd te hebben dat wij ervan overtuigd zijn dat het aanzien van Nederland in de internationale gemeenschap is toegenomen en dat de positie van Nederland in de internationale gemeenschap is versterkt. Ik zal dat toelichten. In de eerste plaats zijn wij

een gerespecteerd lid van de Europese Unie. Dat is een verdienste die toekomt aan de staatssecretaris en de minister van Economische Zaken, aan de minister-president en aan andere bewindslieden. Dat is goed. Het is belangrijk dat het zo is. In de tweede plaats zijn wij een gewaardeerd deelnemer geworden aan internationale vredesoperaties. Wij hebben wel een Defensienota nodig gehad om te formuleren wat wij gezamenlijk willen, maar dat heeft ertoe geleid dat wij deelnemen in Kosovo, dat wij hebben deelgenomen in Eritrea en dat wij deelnemen in Macedonië. Dat is de bewuste consequenties van het gekozen beleid en dat is goed. Wij zijn een betrouwbare bondgenoot in de NAVO en ik wens nadrukkelijk dat dit zo blijft.

Den Haag is het centrum geworden van het internationale recht. Ik ben daar trots op. Nederland speelt een belangrijke rol op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking. Mevrouw Herfkens komt lof toe voor de wijze waarop zij de effectiviteit van wat wij doen aanzienlijk heeft vergroot. Nederland is een erkend pleitbezorger in de OESO en de WTO van vrijhandel. Zo hoort het ook.

Over het internationale milieubeleid heb ik nog niets gezegd. Ik heb dat bewaard voor vandaag, omdat ik dat zeer welgemeend wil doen. Ik spreek mijn waardering uit voor de wijze waarop de heer Pronk in Bonn in een uitermate moeilijk proces het internationale milieubeleid tot een resultaat heeft gebracht.

Na al die loftuitingen over wat goed gegaan is, valt er in de wereld nog verschrikkelijk veel te doen. Ik ben daar in het begin van mijn betoog uitgebreid op ingegaan. In het kader van de Europese Unie ligt er nog een gigantisch moeilijke klus. Wij wensen de Unie uit te breiden, zowel om historische redenen als om redenen van veiligheid en stabiliteit. Maar ook omdat wij geloven dat uiteindelijk de uitbreiding van de Unie de economische kracht van heel Europa zal versterken. Tegelijkertijd zijn wij ervan overtuigd dat de uitbreiding van de Unie niet goed denkbaar is en niet verantwoord kan gebeuren, noch voor de huidige lidstaten, noch voor de toetredende staten, als wij niet vasthouden aan de criteria van Kopenhagen en wij niet eerst proberen de Unie op orde te brengen. Ik denk daarbij aan de sanering van het gemeenschappelijk landbouwbeleid en de structuurfondsen. Dat vormt een gigantische uitdaging.

Op een aantal onderdelen zal ik in tweede termijn vanzelfsprekend nog wat dieper ingaan. Ik keer terug naar waar ik mee begon: Nederland in de internationale context. Zo klein als wij zijn en zo bescheiden als wij misschien op momenten moeten zijn, kunnen wij onze rol spelen. Wij willen onze rol ook spelen en wij rekenen daarbij volledig op het kabinet.

□

De heer Marijnissen (SP): Mevrouw de voorzitter. Afgelopen vrijdag 12.00 uur. Mijn straat, mijn stad, het hele land, heel Europa was drie minuten stil. De eensgezindheid over de veroordeling van de aanslagen op duizenden onschuldige, niets vermoedende Amerikaanse burgers werd zo op waardige wijze getoond. Wij stonden allemaal stil, letterlijk en figuurlijk, bij wat ons allen bindt, namelijk onze weerzin, onze afschuw over wat er vorige week in New York, Washington en Pittsburgh is gebeurd.

Deze getoonde saamhorigheid zou eigenlijk geen uitzondering moeten zijn, maar regel. De ramp van de elfde september heeft laten zien hoe kwetsbaar, wondbaar ieder van ons is op deze wereld die kleiner en kleiner wordt. Al zijn wij met 6 miljard mensen en kent de aarde een gigantisch oppervlak, door de voortschrijdende technologie die een snelle en goede nieuwsvoorziening mogelijk maakt, ontstaat er bij zo'n ramp een bijzonder gevoel van lotsverbondenheid. Wij zijn elkaars buren geworden. Wat bij de een gebeurt, raakt onmiddellijk de ander. Of wij het nu willen of niet, wij zijn letterlijk wereldburgers geworden.

Hoe negatief de aanleiding voor deze overpeinzing ook mag zijn, zij lijkt mij daarom niet minder waardevol. Zou er een moment komen waarop wij ons in gelijke mate het lot van alle slachtoffers van terreur, onderdrukking en uitbuiting aantrekken, ongeacht nationaliteit, ras of religie? Zou er een moment komen waarop wij ons verontwaardigd kunnen tonen over elke vorm van onrecht, ongeacht waar het toeslaat en wie het treft? Zouden wij een wereld kunnen bouwen waarin de waardigheid van elk individu gerespecteerd zal worden en recht gedaan wordt aan de gelijkwaardigheid van alle mensen, een wereld waarin mensen in gelijke mate kunnen profiteren van welvaart en welzijn en waarin solidariteit een vanzelfsprekendheid is?

Of is dit alles een illusie? Wie zal het zeggen, maar dan nog koester ik liever deze illusie, deze utopie dan te moeten leven met de gedachte dat elke dag een elfde september kan zijn, een dag die komt en weer voorbijgaat, wachtend op het volgende voorbeeld van schreeuwend onrecht. Ik wil optimistisch blijven over de toekomst en daarom wil ik niet cynisch, maar realistisch kijken naar het heden en de toekomst.

De ramp die de Verenigde Staten vorige week trof, heeft een momentum gecreëerd dat de wereld en met name de verantwoordelijke politici zouden moeten gebruiken voor een moment van bezinning en reflectie op de richting die de wereld opgaat. Waar komt het fundamentalisme, het fanatisme en de haat vandaan? Is er een relatie met langdurig bestaand onrecht? Is er een verband met de uitzichtloosheid voor velen? Al zal een direct oorzakelijk verband nooit kunnen worden aangetoond en zullen wij de gevolgen van de daden van zieke geesten nooit helemaal kunnen ontlopen, het besef dat wij wereldburgers zijn en dus allemaal verantwoordelijkheid dragen voor het welbevinden van alle andere wereldburgers, moet op zichzelf voldoende reden zijn voor de genoemde bezinning. Want paradoxaal genoeg: alhoewel onze financiële, economische en technische middelen rijker voorradig zijn dan ooit tevoren, worden de mondiale tegenstellingen alleen maar groter en groter.

Twee voorbeelden. Het inkomensverschil tussen de 20% aan rijkste landen en de 20% aan armste landen steeg van een factor 30 in 1969 naar een factor 74 eind jaren negentig. Het aantal mensen dat moet leven van een dollar per dag is de laatste jaren gestegen van 1 miljard naar 1,2 miljard. Het ernstigste is nog wel dat er voor zovelen geen zichtbaar perspectief is op fundamentele verbetering van hun leven en hun kwaliteit van leven. Deze mensen leven in een totaal uitzichtloze omstandigheid. Hun dageraad wordt elke dag begeleid door het besef dat ook de nieuwe dag geen uitkomst zal

brengen. Teleurstelling en frustratie staan op het dagelijkse menu van hun leven. Berusting en woede wisselen elkaar af. De georganiseerde woede leidt niet zelden tot conflicten en steeds vaker ook tot gewelddadige conflicten. De meest creatieve en de meest ambitieuze mensen zoeken hun heil in het rijke Westen, mits men de hindernissen kan nemen om zich toegang te verschaffen tot de hoorn van overvloed.

Terug naar vorige week. De ontzetting en de verontwaardiging over de moord op duizenden onschuldige, niets vermoedende mannen, vrouwen en kinderen, is groot. Het duivelse raffinement waarmee de aanslagen zijn gepleegd, heeft de wereld verbijsterd. Uit de loop van de gebeurtenissen van die elfde september blijkt dat het moeilijk, zo niet onmogelijk, is om onze samenleving absolute bescherming te bieden. Effectieve en sluitende wapening, letterlijk en figuurlijk, tegen deze vormen van terroristisch geweld is vrijwel een illusie. Naar de mening van de SP-fractie staat de wereldgemeenschap twee dingen te doen. Op de eerste plaats zullen de organisatoren, financiers en helpers van deze wandaad moeten worden opgespoord en berecht. Op de tweede plaats zullen terroristen moeten worden geïsoleerd. Deze opdracht is nog moeilijker dan de eerste. Het kan alleen door de voedingsbodem voor fanatisme en daaruit voortkomend terrorisme te bestrijden, door de tegenstellingen in de wereld te verkleinen en te maken dat alle mensen daadwerkelijk iets te verliezen hebben.

Al eerder heeft mijn fractie respect geuit voor de wijze waarop de minister-president op zijn persconferentie, meteen na de aanslag, zijn leedwezen en solidariteit betuigde met het Amerikaanse volk. Mijn fractie heeft zich daar graag en volledig bij aangesloten. Hij riep anderzijds ook op tot een beheerste reactie. Hij sprak ''de vurige wens uit dat wij hier, maar ook het Amerikaanse volk, kans zien om met waardigheid op deze vernedering te reageren en op een wijze die recht doet aan de waarde die wij gezamenlijk in onze democratie vertegenwoordigen''. Ook bij deze opmerkingen sloot mijn fractie zich van harte aan. Immers, de vrees is niet ongegrond dat de aanslagen van vorige week het begin vormen van een nieuwe keten van ongekende vormen van terreur en vergelding. Dat is ook de reden dat mijn fractie geschrokken is van het woord ''oorlog'' – dat eerst door president Bush en nu ook door onze eigen minister-president in de mond is genomen – als het opsporen en berechten van de verantwoordelijken voor de aanslagen wordt bedoeld. Ik heb van de andere kant van de oceaan inmiddels ook termen als ''de totale oorlog'' en ''kruistochten'' gehoord.

Het gebruik van het woord oorlog roept onmiddellijk de vraag op: oorlog met wie? Met een bende terroristen, met een land, met een groep van landen of met een continent? Met een geloofsgemeenschap of met een etnische bevolkingsgroep, met een ideologie? Nu nog niet onomstotelijk vaststaat wie de verantwoordelijken zijn en nu bijgevolg ook nog niet duidelijk is wat de te volgen strategie zou moeten zijn om de verantwoordelijken aan te pakken, kan het uitroepen van een oorlog of zeggen dat ons een oorlog is verklaard, een eerstvolgende stap zijn in het escalatieproces waar velen terecht zo bevreesd voor zijn. Als terroristen angst willen zaaien door middel van georganiseerd geweld, gericht tegen burgers, moeten wij voorkomen dat zij hun zin krijgen. Koste wat kost moet voorkomen worden dat de wereld in een crisis gestort wordt die op termijn een bedreiging kan vormen voor de wereldvrede en nog meer onschuldig bloed kan doen vloeien. Wat zijn de implicaties van het activeren van artikel 5 van het NAVO-verdrag? Wat is de rol van de VN in deze oorlog tegen het terrorisme? Waar zal die oorlog uit bestaan? Waarom is er, nu wij volgens de minister-president in oorlog zijn, zo weinig aandacht geweest voor die oorlog en het dreigende geweld in de troonrede die wij gisteren aanhoorden?

Het is al vaker gezegd: beschaving is een wankel bruggetje over het ravijn van de barbarij. Het is onze taak te blijven vechten voor het behoud van die brug, hier en elders op de wereld, door de strijd aan te binden met geweld, agressie en onrecht. Naar mijn mening is het daarom een vergissing om de aanslagen in de Verenigde Staten te bestempelen als een daad van agressie tegen alleen de westerse wereld. Het is een daad van agressie tegen alle mensen die menselijke waardigheid en verdraagzaamheid hoog in het vaandel voeren, of zij nu in Amerika wonen of in Nederland, in Israël of Egypte, in Soedan of Zuid-Afrika; of zij nu christen zijn of moslim, atheïst of boeddhist. Wij moeten de verontwaardiging niet exclusief voor onszelf claimen en anderen daarmee, gewild of ongewild, buitensluiten. Ook in de troonrede werd heel nadrukkelijk gesproken over ''onze fundamentele waarden'' en dat ''onze'' werd niet nader ingevuld. Terecht zei dominee Van der Leer afgelopen zaterdag bij de landelijke herdenkingsdienst in de Dom van Utrecht: ''Laat ons beseffen dat de scheidslijn tussen goed en kwaad niet loopt tussen christen en moslim''. Graag voeg ik daar op eigen titel aan toe: ook niet tussen het Westen en de rest van de wereld.

In de klas van mijn dochter hielden de kinderen vrijdag geen drie, maar vier minuten stilte. Zij deden dat op eigen initiatief: drie minuten voor de doden in Amerika en één minuut voor alle andere slachtoffers van agressie en geweld. In de getoonde eensgezindheid en de afschuw over de aanslagen in de VS ligt iets heel positiefs besloten: de bereidheid te staan voor menselijkheid, oprechtheid en de wil in vrede samen te leven. Het is de moeite waard om die waarden eensgezind vast te houden en neer te doen slaan in concreet beleid.

□

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. Ik heb de afgelopen week grote moeite gehad mij te concentreren op het gewone dagelijkse leven. Ik zag steeds dat vliegtuig weer dat zich in de tweede toren boorde. Iedereen heeft dat gezien: live en telkens en telkens herhaald. Nog nooit had iemand zoiets gezien. Een beeld dat gewoon niet waar kan zijn, te verpletterend om te bevatten. De schok wordt niet minder als je het vaker ziet; die wordt alleen maar groter. De Twin Towers waren niet de symbolen van de democratie, maar eerder van de westerse economische voorspoed. Ze keken wel uit op het Vrijheidsbeeld en ze stonden op de ondergrond van waarden van vrijheid, humaniteit, rechtvaardigheid en democratie. Nu is er een gapende leegte en daaronder duizenden doden. Een gapende leegte in het

De heer De Graaf (D66)

© M. Sablerolle – Gouda

hart van de democratische wereld en tot die wereld behoren wij.

Het beeld van dat vliegtuig gaat nooit meer weg, nu niet, morgen niet, volgend jaar ook niet. Een aanval op vrijheid, op het vertrouwen en op de zekerheden van het leven zoals wij dat kenden. Een bewuste en uitgelokte beproeving van onze waarden en ook van onze weerbaarheid. Dat geldt niet alleen voor Amerika. Graag spreek ik waardering uit voor de balans die de minister-president in zijn eerste reactie direct na de catastrofe wist te vinden. Hij verwoordde toen precies wat iedereen voelde: de verbijstering en de woede, maar ook de noodzaak van beheersing en van wijsheid. De betrokkenheid van Nederland is niet alleen belangrijk uit solidariteit met de Amerikaanse bevolking, maar evenzeer om bij te dragen aan internationale stabiliteit en veiligheid. Die opdracht is, wat mij betreft, bij het kabinet in goede handen.

Voor mijn fractie staat vast dat grote solidariteit met Amerika geboden is. Het is nu niet het moment om onze verschillen uit te vergroten of op zich begrijpelijke vraagtekens te zetten bij onderdelen van het Amerikaanse buitenlandse beleid. Een overtuigend antwoord op de massaterreur die niet alleen Amerika bedreigt, vraagt om grote verbondenheid in een zo groot mogelijke coalitie van landen.

Het is begrijpelijk dat in Amerika wordt gesproken over oorlog, maar het is niet zonder gevaar. Ik zou zelf die terminologie niet tot inzet van onze betrokkenheid willen maken. Wij hoeven dat ook niet te doen om onze solidariteit en onze bereidheid om bij te dragen te bewijzen. Het gaat in de eerste plaats om de uitschakeling en zo mogelijk berechting van terroristen die waanzin aan vernietigingsdrang paren. Het gaat niet om een oorlog tegen staten of geloven of beschavingen, het gaat zelfs niet om strijd tegen fundamentalisten zolang zich dat niet uit in geweld en terreur. Het gaat erom een halt toe te roepen aan fanatici die elk middel geoorloofd achten en elk middel, hoe weerzinwekkend ook, daadwerkelijk gebruiken. Nu waren het gekaapte vliegtuigen als vliegende bommen, straks massavernietigingswapens als ze daar de hand op kunnen leggen. De strijd tegen deze fanatici is niet zozeer wraak of vergelding, als wel voorkoming van verdere vernietiging, in Amerika en elders.

Effectieve maatregelen om een einde te maken aan terreur zijn noodzakelijk en onvermijdelijk. Die kunnen niet zachtzinnig zijn. In die maatregelen kan een militaire component zitten; ook dat lijkt haast onvermijdelijk. Groot militair machtsvertoon tegen mogelijk betrokken staten heeft echter, naast het leed van de burgerbevolking, ook het grote risico van escalatie met onbeheersbare spanningen in met name islamitische landen. Natuurlijk zijn er redenen aan te wijzen waarom de reacties in de wereld verschillend zijn, maar er is geen sprake van een ''clash of civilizations'' en de wereldleiders moeten koste wat kost voorkomen dat die ontstaat.

De Amerikaanse respons zal getoetst moeten worden aan de internationale stabiliteit, in het bijzonder ook in het Midden-Oosten. Die stabiliteit is mede een verantwoordelijkheid van de Verenigde Naties en van het NAVO-bondgenootschap. Daarin is ook een belangrijke rol weggelegd voor de Europese Unie en voor Nederland. Het inroepen van artikel 5 van het NAVO-verdrag wil ik graag in dat licht bezien. Het schept de verplichting tot solidariteit aan weerszijden en dus ook tot onderlinge consultatie en afstemming. Ik nodig de minister-president graag uit om daarop in te gaan. Zie ik het goed, dan is een Amerikaanse militaire reactie geen collectieve NAVO-verantwoordelijkheid geworden, maar inroeping van artikel 5 is ook niet gratuit of zuiver symbolisch. Welk gesprek is nu mogelijk over de respons en welk gesprek is gaande? Ik vraag dat ook met het oog op de parlementaire betrokkenheid als het tot door Nederland ondersteunde acties komt.

Die vragen zijn gerechtvaardigd, niet omdat wij zo nodig afstand willen bewaren, maar juist omdat wij verantwoordelijkheid mee willen dragen. Daarbij passen een eigen afweging en een eigen debat. Dat is geen gemekker aan de zijlijn, dat heet democratie.

Ook Nederland is een kwetsbare samenleving. Ook Nederland herbergt potentiële daders van terreuraanslagen, zoals vorige week duidelijk is geworden. Ook wij zullen onze kwetsbare democratische samenleving moeten beschermen, zo goed als wij dat kunnen. Dat heeft twee kanten. In de eerste plaats zullen wij moeten nadenken over hoe bedreigingen van onze interne veiligheid beter kunnen worden ondervangen. De mogelijkheden van betrokken organisaties, van politie tot inlichtingendiensten, zullen tegen het licht moeten worden gehouden. Internationale samenwerking en informatie-uitwisseling zijn daarbij bepalend. Ook daarvoor is een sterk

en democratisch verankerd Europa essentieel.

De noodzaak van inlichtingen levert spanningen op met de bescherming van ieders persoonlijke levenssfeer. We zullen moeten bezien hoe wij in het licht van de terreurdreiging daarmee in de toekomst zullen moeten omgaan. Maar het is even voorbarig om nu te zeggen dat er niets hoeft te veranderen, als om nu op te roepen om de individuele vrijheid te beknotten: eerst de analyse, dan het besluit. Ik vraag de regering om de Kamer nader te informeren over deze aspecten en haar zienswijze.

De andere kant van de kwetsbare samenleving is het daadwerkelijk samenleven. Een open democratie kan veel hebben: veel zienswijzen, veel geloofsovertuigingen, veel culturen. Begrip en acceptatie vormen daarin sleutelwoorden, maar evenzeer noodzakelijk integratie, met als duidelijke grens onze democratische waarden. Ik heb in de troonrede een passage hierover echt gemist. Ik vraag de regering die waarden te willen bewaken en actief te voorkomen dat als gevolg van de wereldgebeurtenissen nieuwe spanningen in onze samenleving ontstaan. Dialoog, maar ook duidelijkheid: wie zich verheugt over wat in Amerika is gebeurd, heeft in Nederland een groot probleem, maar wie deze aanslagen aangrijpt om haat aan te wakkeren tegen moslims in ons land evenzeer.

Democratie houdt niet op door terreur. Daarom praten wij hier over het beleid van het kabinet, hoe moeilijk het ook is om ons in deze dagen daarop te richten. D66 heeft met overtuiging aan Paars deelgenomen. Niet paars, maar wel die overtuiging is onze inzet voor de komende jaren: de overtuiging dat een politiek die liberaal van gedachte is en sociaal van gevoel, ook in de nabije toekomst belangrijk is; doorslaggevend zelfs om een brug te kunnen slaan tussen individuele ontplooiing, vrijheid en sociale samenhang. Mede door de inspanningen van Paars zijn mensen weer aan het werk gekomen en uit de onmacht van een uitkering geraakt. De economische motor werd opgevoerd, het werd makkelijker om initiatief te nemen en om te ondernemen. Het beleid van lange jaren van inkrimpen en ombuigen kon na 1998 worden omgezet in aandacht voor mens, maatschappij en milieu: van saneren naar investeren. Het kabinet heeft met forse impulsen recht gedaan aan de zorgen die in de samenleving bestaan over zorg, onderwijs en veiligheid. In de grote steden en in het integratiebeleid worden echt vorderingen gemaakt, hoeveel gevaar er ook bestaat voor nieuwe spanningen. Er wordt eindelijk aandacht geschonken aan de veiligheid van ons voedsel. Er is meer ruimte gekomen voor eigen verantwoordelijkheid van zelfbewuste mensen, voor een eigen keuze voor hoe zij willen leven, hoe zij hun maatschappelijke verantwoordelijkheid zelf vorm willen geven en hoe zij dat willen combineren met de aandacht voor thuis. Eindelijk is er ook een referendumwet, er is na twintig jaar een zorgvuldige euthanasieregeling gekomen en mensen worden voor de wet gelijk behandeld, of zij nu met een geliefde van hetzelfde of van het andere geslacht willen trouwen.

Deze coalitie kwam indertijd om bijzondere redenen tot stand en heeft ook het nodige zelf tot stand gebracht. Maar als je eerlijk bent: de politieke samenstelling van Paars heeft er ook toe geleid dat bepaalde dingen niet zijn gedaan. Mijn fractie had op een aantal punten harder willen lopen dan waartoe de coalitie als geheel in staat is gebleken. In bijvoorbeeld de WAO kunnen wij binnenkort de eenmiljoenste inschrijving verwachten. Eén basisverzekering in de zorg bijvoorbeeld; die schuift nu op naar de volgende periode. Een onderwijsbeleid dat meer inzet op maatwerk en diversiteit in veel kleinere scholen. Groen en milieu zijn achtergebleven. En Nederland is, ondanks de harde belofte van de vorige minister van Binnenlandse Zaken, er nog niet echt veiliger op geworden. Er zijn dingen blijven liggen.

Zo zijn democratie en overheid in de loop der jaren onder zeer zware druk komen te staan. De opkomst bij de verkiezingen daalt en daalt; het cynisme over de politiek neem toe. De mogelijkheden voor een open verhouding tussen kiezers en gekozenen, tussen burgers en bestuur zijn maar mondjesmaat benut. Een moderne democratie vraagt om stevige aanpassingen, maar de oude politiek blijft bang voor veranderingen. Dat mag niet zo blijven. Hetzelfde geldt voor de overheid. Steeds blijken dezelfde problemen van intense verkokering, gebrekkige samenwerking en slechte informatievoorziening. Handhaving, toezicht en controle vormen vaak duistere begrippen met veel speelruimte en met weinig afspraken. Waar de overheid zelf moet optreden, mist zij nogal eens slagkracht. Waar de overheid de uitvoering op afstand heeft gezet, blijken de waarborgen dun en de verantwoordelijkheden vaak zoek. Mensen zijn meestal van goede wil, maar werken vaak in systemen, die verouderd en gebrekkig zijn.

Wij zullen naar een nieuwe overheid toe moeten. Er moet een nieuwe balans komen tussen wat de overheid moet en wat de maatschappij kan. Het gaat om een overheid met een hart en een hoofd: een hart om tegemoet te komen aan kansen en noden van mensen, een hoofd om dat op de beste manier te realiseren. Een krachtige overheid waar mensen weer in geloven, kan niet zonder ingrijpende wijzigingen. Meer openheid in de relatie met burgers, betere waarborgen voor toezicht en controle, duidelijke verantwoordelijkheden in plaats van ''verpoldering'' en versplintering. Het primaat van de politiek moet echt weer gezicht krijgen, ook inzake openbaar vervoer of arbeidsvoorziening. Niet meer overheid, niet minder, maar anders. Als ik de verkenningen goed begrijp, is de ''r'' weer in de maand: richting, ruimte, resultaat en rekenschap. Ik voeg daar namens D66 graag de ''v'' aan toe van verbouw, verantwoordelijkheid en vernieuwing. Voor die ambitie staan wij.

□

De heer Van Dijke (ChristenUnie): Voorzitter. ''Als wij ook maar iets willen doen aan een paar van de grootste problemen van de wereld, moeten wij onze blik naar boven richten en tegelijkertijd nederig ons hoofd buigen''. Dit zijn woorden van de Tsjechische president Havel. Ze hebben een algemene gelding, maar spreken in deze dagen des te meer. Wat kan een mens zeggen? Waar kun je na zo'n tragedie, zo'n beestachtige misdaad, heen met je emoties van geschoktheid, afschuw, woede en ook onmacht?

Het heeft de leden van de fractie van de ChristenUnie getroffen dat in de reacties van onder meer de

Amerikaanse president deze gevoelens een vertaling kregen in het opzenden van gebeden. Daaruit sprak het besef dat ook in tijden van ramp en rouw, van dreiging en menselijke kwetsbaarheid, er een God in de hemel is tot wie wij ons kunnen en mogen wenden. In aansluiting op de Nederlandse minister-president, die vorige week in deze zaal op waardige wijze onze lotsverbondenheid met het Amerikaanse volk heeft verwoord, spreek ik daarom uit dat de ChristenUnie de Amerikanen en hun politieke leiders bij voortduring in het gebed wil gedenken en hun leed, moedwillig toegebracht, wil brengen voor het aangezicht van Hem die werkelijk troost kan geven.

Tal van landen hebben zich verbonden met Amerika in de strijd tegen het terrorisme, de NAVO-lidstaten in het bijzonder door het besluit om artikel 5 van toepassing te verklaren. De ChristenUnie steunt dit besluit omdat wij nooit willen vergeten dat Amerika voor onze vrijheid en veiligheid grote offers heeft gebracht. Daarom roepen wij het kabinet op om zijn volle verantwoordelijkheid te nemen, ook als dat van ons offers vraagt. Overigens niet alleen tegenover Amerika, maar ook tegenover die andere bondgenoot, waar het in de wereldgeschiedenis toch kennelijk altijd weer om draait: Israël.

De aanslagen in de VS zijn in de eerste plaats terroristische misdaden die met beslistheid en kracht bestreden moeten worden. Terecht is gezegd dat de aanval op Amerika een rechtstreekse aanval inhoudt tegen democratie, vrijheid en recht. Het is van groot belang dat we de strijd tegen het terrorisme voeren vanuit dezelfde waarden als welke zijn aangevallen. Niet wraak, maar gerechtigheid behoort daarbij ons doel te zijn. Tegelijk maken de schokkende beelden van feestvierende Palestijnen en berichten over antiwesterse gevoelens in de Arabische wereld zichtbaar dat het ook gaat om botsende visies op rechtvaardigheid, mensenrechten en economische rechtvaardigheid. Het is van belang dit niet uit het oog te verliezen bij het formuleren van onze antwoorden.

Voorzitter. De gebeurtenissen van de afgelopen week leiden tot grote onzekerheden over de ontwikkeling van de economie. Wil de minister-president zijn analyse geven aangaande de mogelijke financieel-economische gevolgen van de ramp? Daarbij mag ik toch veilig aannemen dat een verhoogde aandacht voor nationale en internationale veiligheid repercussies heeft voor de begroting die niet eerder waren voorzien en dus nog niet zijn verwerkt?

Voorzitter. Een week na de tragedie in de Verenigde Staten begon gisteren het nieuwe parlementaire jaar. Niet ''omdat het leven gewoon doorgaat''. Dat is niet zo. Maar de democratie die wij koesteren, mag niet opzijgezet worden door terreur. Daarom doen wij nu – ondanks alles – ons werk. Bij dat werk hoort dat wij nu de balans van dit kabinet opmaken. Als het aan ons ligt zal dat ook een eindbalans van Paars zijn; want wat ons betreft komt er geen Paars 3. Ik verklap immers geen geheim als ik zeg dat alleen al politiek-ideologisch Paars nooit onze keuze was. Van meet af aan hebben wij aangegeven dat een kabinet van vanouds politieke tegenpolen genoodzaakt zou zijn om fundamentele politieke tegenstellingen omwille van de vereiste consensus onder het coalitietapijt te moffelen. Dat is ook gebleken. Daarmee heeft ''het paarse experiment in 2 delen'' onzes inziens bepaald geen positieve bijdrage geleverd aan de vitaliteit van onze parlementaire democratie.

Voorzitter. In financieel-economische zin zijn er best goede resultaten te melden. Maar – en dat weegt voor de ChristenUnie in de eindbalans veel zwaarder – in tal van andere opzichten heeft Paars ons land geen goede diensten bewezen. Integendeel, ons land is schade toegebracht. Wij stellen dat niet met oppositioneel genoegen vast; het doet ons oprecht verdriet.

Onze samenleving is er echt niet beter van geworden nu doden op verzoek legaal is, het doden van ongeboren kinderen kan, bijna ongeacht het motief. Het is schadelijk voor onze samenleving nu het huwelijk wordt gerelativeerd en zelfs van het wezen is beroofd; echtscheiding steeds eenvoudiger wordt; prostitutie is genormaliseerd. Waar de individuele vrijheid de norm is, wordt de gemeenschap, onze samenleving, schade toegebracht.

Voorzitter. Onze kritiek op de twee kabinetten-Kok richt zich eerst en vooral op de gekozen uitgangspunten van zelfbeschikking, individualisme en een doorgeschoten vrijheidsdenken. Regeren is meer dan de wil van de meerderheid in wetgeving vastleggen. Regeren is kiezen. Kiezen vanuit een eigen normatief kader. Daarvoor is moreel leiderschap nodig. In plaats daarvan zagen we te vaak morele verlegenheid.

Tegen deze achtergrond was ik verrast om in de paarse toekomstverkenningen het volgende te lezen: ''Er is behoefte aan een overheid die zich weer als dragen van de maatschappelijke inrichting beschouwd en in zijn uitspraken niet alleen normatief richting geeft, maar ook grenzen stelt en die effectief bewaakt''. Mag ik de minister-president vragen hoe dit moet worden begrepen en of hij hieraan concreet invulling kan geven?

Voorzitter. Tegenover het kabinetsbeleid wil de ChristenUnie deze eerste termijn aangrijpen om, zoals het kabinet dat in de toekomstverkenningen doet, een aantal beleidsopgaven voor de toekomst te formuleren, beleidsopgaven waaraan gewerkt moet worden en die naar onze overtuiging bijdragen aan een betere samenleving.

Voorzitter. In eigen land hebben Enschede en Volendam ons nadrukkelijk bepaald bij de grote kwetsbaarheid van onze industriële samenleving en bij de verantwoordelijkheid die de overheid daarin draagt. De gedoogcultuur kwam onder scherpe kritiek te staan. De ChristenUnie-fractie heeft eerder aangegeven dat het nauw luistert als het gaat om het functioneren van de overheid. Geloofwaardigheid en betrouwbaarheid zijn daarbij trefwoorden. De overheid staat in dienst van God en zal in haar taakuitoefening het goede voor de burgers moeten zoeken en hun veiligheid moeten waarborgen. De overheid is daarin met gezag bekleed; daarmee mag dan ook niet gemarchandeerd worden.

Dit geldt ook voor politieke verantwoordelijkheden. Het was voor de ChristenUnie onbegrijpelijk dat het kabinet zich bij het afleggen van verantwoording verschool achter de keten van verantwoordelijkheden. ''Waar iedereen verantwoordelijk is, is niemand meer verantwoordelijk'', zo leek het credo. Dat is een slecht signaal aan burgers en lagere overheden, maar ook – zo is ook wel gebleken – aan ambtenaren.

Het VN-mensenrechtencomité maakt zich ernstig zorgen over de

Nederlandse euthanasiewetgeving; Nederland in de spotlights inzake de mensenrechten. Nog even en de VN ziet aanleiding om internationale waarnemers te sturen. Het kabinet zal onderzoek doen en evaluaties uitvoeren om over de zorgpunten van het comité te kunnen rapporteren. Kan daarin ook de vraag worden meegenomen wat er gebeurt met de zorg als levensbeëindiging tot de ''normale'' opties gaat behoren? Zal er druk ontstaan op de zorgverleners, de familie of de patiënt? Als het gaat om het levenseinde van mensen, beseft de ChristenUnie dat er vele vragen en moeiten zijn. Maar euthanasie is niet het goede antwoord. Op ons rust de taak, een vraag om euthanasie te voorkomen en als deze opkomt, haar op een andere wijze te beantwoorden. Dat kan door goede stervensbegeleiding en door palliatieve zorg.

Paars kiest voor economische zelfstandigheid voor elk individu. Bij deze begroting wordt een enorme financiële injectie voorgesteld om vrouwen meer dan tot nu toe te bewegen, een betaalde baan te zoeken. Is dat het paarse antwoord op de toenemende druk op gezinnen? Een week geleden maakte een enquête in het dagblad Trouw duidelijk dat het kabinet met dit opdringerige beleid in verantwoordelijkheden treedt die het kabinet niet toekomen. Uit de reactie vanuit dit kabinet sprak de ideologische taal die er geen begrip voor heeft dat mensen hierin zelf de verantwoordelijkheid voor hun keuzen dragen. Wij willen de eigen verantwoordelijkheid van mensen op dit vlak graag benadrukken. Om die reden is het dan ook veel beter om de bedragen die het kabinet beschikbaar stelt om vrouwen uit het gezin te halen en de arbeidsmarkt op te dirigeren, aan te wenden voor een kindgebonden budget.

Voor 2002 wordt opnieuw een positief saldo verwacht en de staatsschuld daalt. Dit is een mooi resultaat, waarmee ik het kabinet graag complimenteer. Hier staat tegenover dat het parlement zich zeggenschap over de begrotingsruimte heeft laten ontnemen. De Zalmnorm is op zichzelf een goede norm, maar hij is tot een onbespreekbaar dogma verworden. En de vraag of investeringstekorten in de publieke sector niet onverantwoord hoog zijn opgelopen, is feitelijk onbespreekbaar geworden. De ChristenUnie vindt dat er in een nieuwe tijd, met nieuwe vragen en een geheel andere financieel-economische situatie niet kan worden volstaan met een norm uit de vorige eeuw.

In de laatste jaren van Paars 2 kwamen er miljarden bij in de zorgsector. Toch bleven de wachtlijsten, een typisch Nederlands verschijnsel, erg lang. De balans kan hierbij dan ook allerminst positief zijn: ondanks extra wachtlijstgelden, allerlei moderniseringsvoorstellen en de stelseldiscussie, althans, een wel heel bescheiden aanzet daartoe, lopen de burgers nog steeds op tegen lange wachttijden, zorgverschraling en een tekort aan zorgende handen. Je vraagt je toch af waar al die inspanningen wél goed voor geweest zijn. Heeft de minister-president daar een opvatting over?

De agrarische sector verkeerde in de afgelopen jaren bijna permanent in een crisis. Wij hebben kritiek op de wijze waarop dit kabinet daarmee omgaat. In tegenstelling tot wat dit kabinet beweert, is de landbouwsector niet zo maar vergelijkbaar met andere economische sectoren; hij vraagt om een fundamenteel andere benadering. De landbouw mag dan ook niet overgeleverd worden aan vrije prijsvorming, hij verdient bescherming. Ook op dit terrein komt het aan op morele keuzen. De laagste prijzen van de vrije wereldmarkt en de hoogste eisen ten aanzien milieu, natuur en dierenwelzijn kunnen nu eenmaal niet tegelijkertijd worden bereikt. Wanneer wij daar de ogen voor sluiten, leidt dit uiteindelijk tot de ondergang van het gezinsbedrijf en tot een bedreiging voor het platteland.

Voorzitter. Mijn laatste punt. Er is in de laatste dagen van dit kabinet een kentering waar te nemen in het denken over markt en overheid. Naar de nieuwste inzichten wil de overheid op sommige terreinen de regie weer naar zich toe halen: zie de Nederlandse spoorwegen, de nationale luchthaven en het waterleidingbedrijf. Wil de minister-president zich nader verantwoorden voor deze richtingsverandering, zeker nu tegelijkertijd het daarmee tegenstrijdige voornemen bestaat om de posterijen te liberaliseren? Moeten wij vaststellen dat de overheid na de privatiseringsgolf te veel instrumenten uit handen heeft gegeven om het publieke belang te kunnen waarborgen?

Voorzitter. Ik rond af. De afgelopen jaren is onze wereld veel zekerheden kwijtgeraakt. De nieuwe economie bleek een lege economie. BSE en MKZ brachten velen tot wanhoop. Het vertrouwen in het openbaar bestuur daalde tot een gevaarlijk dieptepunt. Vanaf het moment waarop onzichtbare machten de Twin Towers, symbool van economische onaantastbaarheid, met de grond gelijk maakten, is er angst en vertwijfeling. Waar loopt dat op uit? Hoe kwetsbaar is onze wereld en hoe kwetsbaar zijn wij mensen!

Laten we nederig ons hoofd buigen..., maar tegelijkertijd onze blik omhoog richten. Er is een God in de hemel. Bij Hem mogen en kunnen mensen moed, wijsheid en kracht vinden. Wij weten dat velen met ons tot God om zegen voor u bidden.

□

De heer Van der Vlies (SGP): Mevrouw de voorzitter. De omstandigheden waaronder deze algemene beschouwingen worden gehouden, zijn heel bijzonder. De gebeurtenissen in Amerika hebben ons allen diep geraakt. Allereerst willen wij onze afschuw uitspreken over de ongekend brute, terroristische aanslagen van vorige week dinsdag op enkele politieke, economische en militaire zenuwcentra in de Verenigde Staten. Een schok ging door de wereld – dat dit mogelijk was! Maar het is gebeurd. Ongeloof erover werd abrupt verdrongen door harde feiten en afschrikwekkende beelden. De open en democratische samenlevingen van de moderne westerse wereld zijn ernstig verwond.

Wij betuigen ons medeleven met en bidden voor alle nabestaanden. Dat doen we ook voor de vele gewonden, voor de hulpverleners en niet in de laatste plaats voor degenen die, met president Bush voorop, een antwoord moeten vinden op de vele vragen die zich plotsklaps aandienen. Wij wensen de Amerikaanse regering en haar bondgenoten de nodige wijsheid toe om beheerst en verstandig te handelen in alle onzekerheid en ontreddering en bij de door velen gevoelde vrees voor een wereldbrand. Wij hopen en bidden dat mentale kracht en waardigheid de contouren vormen bij het ook

noodzakelijke oefenen van gerechtigheid. God in de hemel verhoede escalatie!

Voorzitter. Met waardering hebben wij kennisgenomen van de bewogen en waardige wijze waarop onze regering medeleven heeft betuigd en haar solidariteit met Amerika heeft bevestigd. Ook het rouwbetoon dat passeerde, was terecht en waardig. Menigmaal schoten de Verenigde Staten in klemmende situaties Europa te hulp. Het is een kwestie van goed bondgenootschap en zeker van moreel besef om nu, in omgekeerde richting, steun te geven. De vuist in de strijd tegen het terrorisme moet in gezamenlijkheid worden opgeheven, zonder wankelmoedigheid. De vraag welke modaliteiten daaraan verbonden moeten zijn, moet mogelijk binnenkort ook concreet worden beantwoord. Voor onze betrokkenheid bij en medeverantwoordelijkheid voor eventuele vergeldingsacties is dat natuurlijk cruciaal. De premier zal ongetwijfeld hierover een beschouwing geven, temeer daar hij zich deze week in veel krasser bewoordingen uitdrukte dan vorige week. Hij nam onomwonden de toch zwaar beladen term ''in oorlog met'' in de mond. Hoe moet ik dat verstaan?

De terroristische aanslagen hebben ook een grote bres geslagen in onze westerse bolwerken van vermeende veiligheid, zekerheid en stabiliteit. De vraag wie uiteindelijk verantwoordelijk zijn voor de aanslagen, is een uiterst indringende en gewichtige. We moeten er niet aan denken dat eventuele aanwijzingen of bewijzen leiden naar de gevoelige regio van het Midden-Oosten. De positie van Israël komt dan snel in het geding, een land ten opzichte waarvan we een bijzondere verantwoordelijkheid dragen. Dat wordt toch wel blijvend onderkend? We moeten gewaarschuwd zijn voor de diep gewortelde haatgevoelens die er zijn en die helaas ook in ons land nu en dan opvlammen. Met verontrusting en verdriet zagen we wat in Ede gebeurde, wat op diverse scholen plaatsvond en wat de verontrustende enquête in Contrast opleverde. Dat kan toch niet?

De toekomst die men onder regie dacht te hebben, is in een klap zeer ongewis. Aardse macht en kracht blijkt een kwetsbare te zijn, die door een handjevol dwazen met duivelse plannen onverwachts kan worden getorpedeerd. Wat daar vorige week dinsdag gebeurde, kan op elk moment ook elders plaatsvinden. Zelfmoordcommando's zijn nauwelijks of niet te weerhouden. Daarom zal de roep om strengere controles en dergelijke onweerstaanbaar zijn en terecht! Dat past ook bij de verantwoordelijkheid van elke regering, haar onderdanen tegen bedreigingen van buitenaf en van binnenuit naar vermogen te beschermen. Wij noemen slechts de discussie over het uitbouwen van het mandaat van de veiligheidsdiensten en bijvoorbeeld een verplicht identificatiesysteem voor alle burgers en screening van de asielprocedures. De gedachte echter dat in dezen waterdichte garanties zijn te geven, is nu meer dan ooit een illusie gebleken. Daardoor zijn velen existentieel geraakt. Waar ligt dan nog je houvast? Waarop en op wie kunnen wij nu nog wel ons vertrouwen vestigen in deze latente bedreiging, die kennelijk elk ogenblik wreed kan toeslaan?

Voor velen zaten aan de verschrikkelijke gebeurtenissen van vorige week in hun beleving apocalyptische dimensies. De SGP-fractie kan en wil er niet omheen de aanslagen, beschroomd en bescheiden ja zeker, maar tegelijk ook bewogen en beslist, in apocalyptisch perspectief te zien. Hoe je het ook wendt of keert, deze aanslagen kunnen niet los worden gezien van de niet aflatende strijd tussen goed en kwaad, niet los worden gezien van de invloed van de duivel en de macht van de zonde tegenover de zegenrijke dimensies en contouren van het komende Rijk van Jezus Christus. In het laatste Bijbelboek, het boek Openbaring, wordt het einde der tijden beschreven; de val van de stad Babylon, waarin de zonde en de hoogmoed van mensen de maat voeren en waarover het oordeel komt; ook de komst van het nieuwe Jeruzalem, waarin vrede is en gerechtigheid woont. Wij moeten ''de tekenen der tijden'' in dat licht leren zien en verstaan. Nu kan ons hart sidderen bij wat op aarde zoal geschiedt, de machten der aarde kunnen wankelen, de wereldgroten kunnen beven en er is alle aanleiding toe. Tot een innerlijke ongewisheid en ontreddering hoeft dat evenwel niet te leiden, als wij ons in de weg van bekering wenden mogen tot Hem Die zei dat deze aarde zal voorbijgaan en al haar begeerlijkheid, maar dat Zijn Woord tot in eeuwigheid blijft. Maarten Luther zong, geïnspireerd door psalm 46: ''een vaste burcht is onze God, een toevlucht voor de Zijnen''. Wat er dan ook gebeurt, wat er ook nog voor de deur staat, dan zijn wij in Hem geborgen en veilig. Het christelijk geloof belijdt dat in Jezus Christus volkomen uitkomst is, zelfs bij het naderen van de dood. Dat moge ons allen geschonken worden. Daarin ligt blijvend perspectief; dat geeft houvast!

Voorzitter. Het kost even wat moeite, maar ik richt mij nu toch ook op de politieke actualiteit in eigen land. Dit zijn de laatste algemene beschouwingen onder Paars 2. De balans moet van lieverlede worden opgemaakt. Kort samengevat, 's Rijks financiën zijn een heel eind gezond gemaakt. Hier is inderdaad een prestatie geleverd; daar doen wij niets van af. Overigens stellen wij tegelijkertijd vast dat inmiddels de economische vooruitzichten weer aanleiding geven tot behoedzaamheid.

Maar op meer wezenlijke thema's dan geld en goed is door Paars een kwalijke koers gevaren. Het doet de SGP pijn dit te moeten vaststellen, maar het is niet anders. Ik noem de opheffing van het bordeelverbod, het ''homohuwelijk'', de verdere liberalisering van de euthanasiewetgeving en van de abortuspraktijk en de experimenten met en op menselijk weefsel en menselijke embryo's. Het einde lijkt helaas nog niet in zicht. Neem alleen al de discussie over het criterium levensmoeheid, de positie van wilsonbekwamen en beginnend dementerenden en de pil van Drion. Wij hebben ons ernstig tegen deze wetten verzet. De coalitie echter wilde knopen doorhakken en wilde niet inbinden. De ethica en VVD-senator mevrouw Dupuis stelde onlangs kritisch vast dat Paars zich heeft gehaast om tot een maximalisatie te komen van het liberale zelfbeschikkingsrecht. Deze drang heeft tot botsingen geleid met (groepen van) mensen die een christelijke overtuiging uitdragen. Botsing van beginselen bleek herhaaldelijk. Vanuit liberale en neoliberale hoek is ons intolerantie verweten. In de achtereenvolgende debatten terzake zou te weinig respect zijn getoond voor andersdenkenden. Onze samenleving voert tolerantie hoog in het vaandel. De hoogste vorm van tolerantie is het

op het spel durven zetten van je eigen waarheid. Zolang het nu gaat om jouw waarheid, is dat nog op te brengen in onderling vergelijk van opvattingen en argumenten. Maar als het gaat om de Waarheid ligt er een duidelijke grens. Die Waarheid is onopgeefbaar, uniek en universeel en niet uitwisselbaar, vormt het fundament onder je overtuiging. Die mag en wil je toch niet op het spel zetten. Blokkeert dat nu een eerlijk gesprek? Sluit dat onderling respect op voorhand uit? Neen toch! Zeker niet als we ons realiseren dat we de ander uitnemender hebben te achten dan onszelf. Onverzettelijk ten opzichte van door ons principieel afgewezen standpunten en ideeën, respectvol ten opzichte van personen.

Het verwijt sloeg de plank dus mis. Het is ons totaal onmogelijk om in de publieke sfeer te opereren en daar medeverantwoordelijkheid te dragen en onze geloofsovertuiging er om de lieve vrede wil maar buiten te houden. Religie is natuurlijk niet irrelevant voor de publieke sfeer. Integendeel! In dit licht zullen we blijven oproepen naar de waarden en normen van het Woord van God te luisteren bij de politieke besluitvorming en naar Zijn Wet te leven, in het besef dat dat ons allen betaamt. Alleen dan is er zegen te wachten! Zo niet, dan uiteindelijk het tegendeel.

Onze moderne westerse samenleving, die in cultuurfilosofische kring wel eens is getypeerd als een welvaartsmallemolen, staat bol van dynamiek en hypermobiliteit. Toch raakt er regelmatig opmerkelijk veel zand in de motor. We denken alles voor elkaar te hebben en te beheersen. Niets is minder waar. De uitgebroken dierziektes vormen daarvan een schrijnend voorbeeld. De recente MKZ-crisis heeft ons veel te zeggen en lijkt een wending te bespoedigen in het totale landbouwbeleid. Het in deze crisis gevoerde beleid, waarop wij ernstige kritiek hadden, heeft het vertrouwen van de boeren in de overheid danig aangetast. Wil de regering zich uitdrukkelijk inspannen om dit nodige vertrouwen zo spoedig mogelijk te herstellen? Recent is er nu dus de reële dreiging van agressieve terroristische uitingen, waarin het respect voor mensenlevens nihil is. Dat is nooit te tolereren. De moderne mens lijkt wel een nomade, die nergens meer thuis is. En toch zullen we een, menselijk gesproken, veilig thuis moeten bieden. Er is dus nog onnoemelijk veel werk aan de winkel. Het debat zal daar deze week en in de komende maanden over moeten gaan.

Er zal een krachtig halt moeten worden toegeroepen aan de ervaren onveiligheid op straat, aan de steeds weer om zich heen slaande criminaliteit, aan tendensen van verloedering in onze samenleving door gebrek aan een helder en gefundeerd normbesef. Reeds lang wordt er aangedrongen op een herstel van waarden en normen onder jongeren en ouderen. De vraag is natuurlijk: hoe en welke dan? En wat doet de overheid hier concreet aan? Er zal een daadkrachtig beleid moeten worden ontwikkeld teneinde de noden in het onderwijs en de zorgsector terug te dringen. Dat is inderdaad niet alleen een kwestie van meer geld, maar ook van mobilisatie van menskracht en motivatie tot toewijding. De grote tekorten in deze vitale beleidssectoren kunnen noch mogen langer worden getolereerd. Het gaat om een gevecht tegen verschraling. Ik denk ook aan het intensiveren van goede zaken als de palliatieve zorg. In tweede termijn zal op deze kwesties ongetwijfeld Kamerbreed worden teruggekomen.

Over het onderwijs is ons een toekomstverkenning toegezegd. Wij zullen de wacht blijven betrekken bij artikel 23 Grondwet. Dat zou wel eens nodig kunnen zijn.

Een knellende vraag hier en bij andere authentieke overheidstaken is, of we met de ontwikkelingen niet zijn gestuit op de grenzen van het door Paars nogal gedreven dogma van de marktwerking. In allerlei opzicht moet wat ons betreft het primaat van de overheid en daarmee van de politiek worden hersteld. Hoe gaat de regering met dit thema om, na diverse ervaringen in de sfeer van bijvoorbeeld openbaar vervoer en nutsvoorzieningen?

Een vraagstuk dat ons steeds meer bezighoudt, is welke consequenties moeten worden verbonden aan de globalisering van onze samenleving. Het bereik van nationale wet- en regelgeving staat daarbij ter discussie. Een nationaal uitgevaardigd verbod of een opgelegde norm kan via internet tot nu toe zonder al te veel scrupules worden genegeerd. Daardoor wordt beleid uitgehold. Dat is uiteraard een internationaal vraagstuk. Maar een duurzame en dus handhaafbare oplossing is dringend geboden. Wordt deze problematiek, de lacunes in de handhaving van wet- en regelgeving voor de onlinewereld, niet onderschat? Wij denken concreet aan porno, kinderporno en racisme, maar bijvoorbeeld ook aan het gebruik van internet door terroristen en handleidingen voor het maken van bommen. Hier valt toch nog veel te winnen? Een ander voorbeeld betreft de biotechnologie. Je vraagt je wel eens af of wij in sommige opzichten al niet te laat zijn, te laat als het gaat om heldere normen voor wat mag en niet mag, voor wat wij willen en niet willen, te laat als het gaat om Europese en bredere internationale harmonisatie.

Het staat voor ons vast dat er veel meer structurele aandacht moet komen voor het gezin. De individualisering is veel te ver doorgeslagen. Als er ergens behoefte aan is in onze samenleving, dan is het aan een harmonisch functionerend gezin als veilige plek, als broedplaats van tot verantwoordelijkheid gevormde burgers. Het gezin moet dus hoog op de agenda staan. Er mag geen sprake zijn van afgedwongen doorbreking van gekozen rol- en zorgpatronen. Een meerderheid van ons volk heeft aan het laatste blijkbaar helemaal geen behoefte, allerlei emancipatiedoelstellingen van economische onafhankelijkheid en dergelijke ten spijt. Moet dat niet veel meer aan de burgers zelf worden overgelaten? Kortom, dit is een gevoelig en prioritair beleidsterrein dat eigen aandacht tot in de kabinetsformatie verdient. Het RMO-rapport, waarin een ''gat in de opvoeding'' wordt geconstateerd, bevestigt deze urgentie.

Het Oranjehuis heeft onze warme sympathie. De leden van de koninklijke familie mogen wel met onze gebeden worden omringd, inzonderheid nu er ziekte is onder oudere leden van de familie en er ook huwelijken worden gesloten door de jongere telgen uit het koninklijk geslacht. Moge Gods gunst en zegen hen omringen. Van harte wensen we onze regering en dus ook ons kabinet Gods zegen toe bij de verantwoordelijke en moeilijke taak die op de schouders ligt.

De vergadering wordt van 12.40 uur tot 13.30 uur geschorst.

De voorzitter: Het woord is aan de minister-president voor de beantwoording van de eerste termijn van de Kamer. De minister-president doet dat, evenals de fractievoorzitters, ongeïnterrumpeerd.

□

Minister Kok: Mevrouw de voorzitter. Ik dank de Kamer voor de inbreng in de eerste termijn. Het is een eerste termijn van algemene politieke beschouwingen waarvan toon en karakter uit de aard der zaak in hoge mate worden bepaald door de afschuwelijke gebeurtenissen op dinsdag 11 september, door de nog steeds niet of nauwelijks te bevatten catastrofe die het Amerikaanse volk toen trof. De gevolgen daarvan zijn immens en thans niet te overzien, in geen enkel opzicht. De fractievoorzitters hebben bij de opening van dit debat in hun gezamenlijke verklaring bij monde van de fractievoorzitter van het CDA, de heer De Hoop Scheffer, en ook in hun daarop volgende individuele bijdragen op indringende wijze getuigd van de solidariteit van de Kamer met het Amerikaanse volk.

Na de verklaring die ik vorige week woensdag namens de regering in uw Kamer heb uitgesproken en na de troonrede gisteren open ik mijn bijdrage in dit debat met, opnieuw, woorden van diepe afschuw over de terroristische aanslagen die van 11 september 2001 een inktzwarte dag maken die ons nog heel lang zal bijblijven. Alles is opeens anders geworden. Onze gevoelens en opvattingen zijn in de troonrede duidelijk tot uitdrukking gebracht: diepe verbondenheid en solidariteit na deze aanslag tegen de menselijkheid met slachtoffers en nabestaanden, met het gehele Amerikaanse volk, het diepe besef van de kwetsbaarheid van ons aller bestaan en de twee antwoorden daarop die over de grenzen heen krachtig kunnen worden ontwikkeld. Terrorisme zal met alle kracht worden bestreden, in eigen land en over de grenzen heen. Internationale en Europese samenwerking zijn noodzakelijker dan ooit om de fundamentele waarden van vrijheid, democratie en rechtvaardigheid te verdedigen en te versterken.

Deze woorden, namens de regering uitgesproken, komen in aanvulling op het zeer vele dat op en sedert 11 september door de regering is verklaard omtrent het drama in de Verenigde Staten en wat daarop ons antwoord moet zijn. Nu, acht dagen later, zoeken reddingswerkers en vrijwilligers met gevaar voor eigen leven en met een onuitputtelijke inzet nog steeds naar overlevenden en omgekomenen waaronder, zo moeten wij met smart en deernis vaststellen, ook een nog onbekend aantal Nederlandse slachtoffers. Een volle week na die afschuwelijke terroristische aanslagen dragen wij de intensiteit van de schok nog steeds met ons. Duizenden slachtoffers, onzeglijk leed en verdriet en totale verwoesting: het zijn de sinistere vooropgezette gevolgen van door blinde haat en doodsverachting gedreven moordacties. Haat tegen de Verenigde Staten, haat tegen de waarden waar ook wij voor staan, samen met de Verenigde Staten en anderen.

De daders hebben een bloedige aanval ingezet op onze democratische beginselen, op onze vrijheid, onze traditie en op de rechten van het individu zoals die bij ons zijn gewaarborgd. Er mag geen twijfel over bestaan waar Nederland staat. Wij nemen onze SOLIDARITEIT, in hoofdletters geschreven, letterlijk. Solidariteit is samen ervoor staan. Solidariteit is: samen ervoor staan. Solidariteit is: gezamenlijk het noodzakelijke antwoord geven op de onmenselijke gevolgen die door het terrorisme zijn aangericht. Terrorisme moet worden uitgeroeid. Dat vraagt om alertheid van overheden die zich daartoe moeten organiseren en alertheid van mensen die zich bewust moeten zijn van ook hun medeverantwoordelijkheid voor een veiliger samenleving.

Enkele afgevaardigden hebben verzocht om een nadere toelichting op mijn verklaringen en uitlatingen over de terroristische aanslagen in de VS sedert vorige week dinsdag, de dag van de ramp. De toon die ik afgelopen maandag heb gebezigd, was inderdaad scherp. De woorden die ik heb gebruikt, waren hard. Maar de inhoud doet niets af aan wat ik eerder heb gezegd of heb betoogd.

Op de dag van de aanslagen heb ik mijn diepe afschuw uitgesproken, medeleven betuigd, solidariteit getoond en respectvolle woorden gesproken voor de waardige eerste reacties vanuit de Amerikaanse administratie. Sedertdien hebben de Verenigde Staten die waardigheid behouden. Dat sterkt ons in onze solidariteit. Want laat een ding duidelijk zijn: er is onmiskenbaar wel een bijzonder grote mate van zelfbeheersing voor nodig om niet spoorslags zware vergeldingsmaatregelen te nemen, doch het geduld op te brengen om met opgeheven hoofd uitermate analytisch en systematisch te werk te gaan. President Bush verdient onze steun en waardering in deze uitzonderlijk moeilijke omstandigheden. Zijn houding is vastberaden en getuigt van verantwoordelijkheidszin. Nederland is een goede vriend en bondgenoot van de Verenigde Staten. Zeker nu kunnen de Verenigde Staten rekenen op de volle steun van de Nederlandse regering.

Vanaf het begin is onze reactie tweeledig geweest. In de eerste plaats intens medeleven en solidariteit vanuit de vaste overtuiging dat het terrorisme met alle kracht moet worden aangepakt en bestreden. In de tweede plaats, zonder daaraan ook maar iets af te doen, blijven wij van opvatting dat de reacties die nodig zijn, moeten voldoen aan vereisten van precisie en proportionaliteit.

Ook dat bedoelde ik met het gebruik van het woord waardigheid vorige week en ik herhaal dat woord hier vandaag. Doel en middelen zullen zich evenwichtig tot elkaar moeten verhouden. De internationale rechtsorde vormt de basis voor ons handelen. Gewetenloze terroristen hebben met hun aanslagen in New York en Washington een misdaad tegen de menselijkheid gepleegd die onbeschrijflijk leed heeft veroorzaakt, in de allereerste plaats en de ernstigste mate in de Verenigde Staten zelf, maar ook hier. Ook wij zijn ten diepste daardoor geraakt.

Dit mogen en zullen wij niet op zijn beloop laten. De in mijn woorden ''oorlogsverklaring aan onze democratie'' vraagt om een krachtig en resoluut antwoord. Het wordt een harde en lange strijd. Gelet op de discussie en de emoties die zijn losgemaakt door mijn bewoordingen, in het bijzonder de aanduiding die ik zojuist noemde ''oorlogsverklaring'', voel ik behoefte aan een nadere verduidelijking.

Wat ik heb gezegd en ik zeg dat ook hier, is dat het internationaal terrorisme op 11 september de oorlog heeft verklaard aan essentiële waarden waar de vrije wereld voor staat en dus ook aan ons. Het is dus

niet andersom. Wij hebben geen oorlogsverklaring doen uitgaan en wij laten geen oorlogsverklaring uitgaan. Nederland verkeert niet in staat van oorlog en gedraagt zich daar dus ook niet naar. Daarover wil ik geen enkel misverstand laten bestaan. Ik heb willen aangeven en ik doe dat met volle overtuiging opnieuw, dat wij staan voor een harde strijd tegen het internationaal terrorisme. Zoals men in het Engels taalgebied spreekt van een war on terrorism, zo spreek ik in onze taal van de strijd tegen het internationaal terrorisme. Dat zal een taaie en langdurige strijd zijn. Nederland is bereid en gemotiveerd om voluit te gaan bij het geven van steun aan de wereldwijde en alomvattende campagne tegen het terrorisme.

Kennelijk hebben mijn woorden aanleiding gegeven tot misverstanden. Dat is te betreuren. Veel ernstiger nog is de vaststelling dat er her en der zodanig met mijn woorden op de loop is gegaan dat daaraan een geheel andere inhoud en uitleg is gegeven dan heb ik bedoeld. Ik hoop dan ook vurig dat mijn nadere toelichting, hier in deze Kamer, door eenieder duidelijk is verstaan op de inhoud en op de bedoeling, zodat wij deze discussie verder kunnen laten rusten. Wij hebben waarachtig wel wat anders te doen!

Het is niet uitgesloten dat wij binnenkort, misschien wel heel snel, belangrijke beslissingen moeten nemen. Dan zullen wij onze solidariteit niet slechts in woord mogen belijden maar ook in daad voluit moeten waarmaken. Zo'n moment kan dichtbij zijn. Het kan ook ingrijpend zijn. Daarvan moeten wij ons ten volle bewust zijn. Dat vraagt om eensgezindheid, ook hier in Nederland. Daar staan wij samen voor. Aan het aanscherpen van dat bewustzijn heb ik ook de afgelopen dagen willen bijdragen, niet onder druk van wie dan ook, maar uit eigen, volle overtuiging.

De NAVO heeft daags na de aanslagen in een verklaring haar solidariteit met de Verenigde Staten betoond. Waar wij de afgelopen 52 jaar in Europa voor onze veiligheid hebben gesteund op de bondgenootschappelijke solidariteit van de Verenigde Staten, zo is het niet meer dan vanzelfsprekend dat de NAVO-bondgenoten in deze moeilijke tijd hun solidariteit met de Verenigde Staten betonen. De Verenigde Staten kan zonder enige aarzeling op ons rekenen, zoals wij steeds op de VS hebben kunnen rekenen en blijven rekenen, nu en in de toekomst. Zoals wij zij aan zij hebben gestaan in de afgelopen decennia, zo staan wij ook nu pal naast onze bondgenoot.

Als, zoals het er thans naar uitziet, inderdaad bewezen wordt dat de terroristische aanvallen van buitenaf geleid zijn, vallen naar de mening van alle NAVO-bondgenoten deze aanvallen onder artikel 5 van het NAVO-verdrag. De ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie hebben de Kamer hierover op 13 september een brief gestuurd. Artikel 5 geeft uitdrukkelijk uiting aan de bondgenootschappelijke solidariteit in het geval van een aanval op een van de 19 NAVO-landen. Het verplicht elke bondgenoot, individueel of samen met anderen, die actie te ondernemen die het nodig acht om de veiligheid van het Noord-Atlantisch gebied te herstellen en in stand te houden. Die actie kan, afhankelijk van situatie en mogelijkheden, het hele scala van het overheidsoptreden omvatten, met inbegrip van militair optreden, maar is zeker niet beperkt tot dat laatste. Het is aan elk van de bondgenoten om vast te stellen welke inzet van hun kant noodzakelijk is. Daarbij gelden criteria als proportionaliteit, de relatie tussen doel, middelen en gevolgen, en capaciteit, alsmede het nauwgezet in het oog houden van de centrale doelstelling: het herstel van de veiligheid in het Noord-Atlantisch gebied.

De afweging van deze essentiële criteria zal moeten plaatsvinden in een intensief en goed overleg tussen de NAVO-bondgenoten. Indien in het bondgenootschap tot actie wordt overgegaan, zal dat gebaseerd zijn op een gemeenschappelijke consultatie. Of er op enig moment een beroep gedaan zal worden op ook Nederland, en welke vorm dat zal krijgen, is nog onbekend. Ik wil hier heel helder en duidelijk zijn: wij zijn ten volle bereid om ons deel bij te dragen. Dit is meer dan een alleen een kwestie van bondgenootschappelijke verplichting. Het is tevens op grond van een diepgevoelde lotsverbondenheid tussen de Verenigde Staten en Nederland.

In dit verband maak ik een nadere opmerking over de wijze waarop in een eventueel voorkomend geval de regering zou dienen te handelen met inachtneming van verplichtingen krachtens wet en Grondwet tegenover het parlement. Het spreekt vanzelf dat niet uitgesloten mag worden dat de Verenigde Staten op enig moment zelfstandig tot actie overgaan. Artikel 5 van het NAVO-verdrag is dan uiteraard niet van toepassing en dat betekent ook dat de vraag niet aan de orde is hoe, naast informatieverschaffing, de verantwoording van de regering ten opzichte van het parlement vorm krijgt.

De tweede mogelijkheid is dat in het kader van het bondgenootschap op basis van gemeenschappelijke consultatie tot actie wordt overgegaan. In dat geval is artikel 5 uiteraard wel van toepassing. In formele zin is artikel 100 van de Grondwet dan niet aan de orde, maar de regering is wel gehouden – zij zal zich ook aan die verplichting houden – om maximale informatie te verschaffen. Niet alleen maximale informatie, maar ook voldoende tijd.

De derde mogelijkheid – ik leg nu slechts een drietal varianten voor – is dat de Verenigde Staten samen met enkele bondgenoten, waaronder mogelijkerwijs ook Nederland, tot actie overgaan. Het sluit bij het voorafgaande aan dat ook dit tot de reële mogelijkheden behoort. Dit is geen opmerking met voorspellende waarde, maar een mogelijkheid die onder ogen moet worden gezien. In dat geval is het volledige artikel 100 van de Grondwet voluit van toepassing, inclusief lid 2. Dat betekent – als ik het vrij vertaal – dat er krachtens lid 2 van artikel 100 van onze Grondwet bijzondere omstandigheden kunnen zijn die het voor de Nederlandse regering nodig maken te handelen en verantwoordelijkheid te nemen zonder dat daarover vooraf informatie aan het parlement is verschaft, laat staan dat er vooraf instemming van het parlement is verkregen. Uiteraard zal de regering in die eventuele situatie alles doen om te bevorderen dat het parlement zo snel mogelijk wordt geïnformeerd. Het spreekt vanzelf dat de regering dan in en tegenover het parlement verantwoording heeft af te leggen over de bijzondere redenen op grond waarvan zij heeft gemeend tot het deelnemen en steunen van de actie te moeten overgaan. De verantwoording behoort dan uiteraard ook onderwerp van debat en beoordeling in het parlement te zijn.

Dit wilde ik kort zeggen over de verschillende posities die kunnen

ontstaan in de komende – wie weet wat ik daar moet invullen – uren, dagen of weken, zodat er bij de voorbereiding van de tweede termijn geen onduidelijkheid bestaat over de zienswijze van het kabinet.

Ik kan niet genoeg benadrukken hoe belangrijk het is dat wij allen diep doordrongen zijn en blijven van de noodzaak van een alomvattende en consistente aanpak, zowel in Nederland als in internationaal verband, waarmee op den duur het internationaal terrorisme kan worden ontmanteld. Samen met onze bondgenoten en met allen die daar in die brede coalitie steun aan kunnen verlenen, nemen wij die opdracht met overtuiging ter hand. Dat is natuurlijk geen zaak van regeringen alleen; het is duidelijk een zaak van ons allemaal.

Verdraagzaamheid is een integraal en uiterst belangrijk onderdeel van wat ons te doen staat. Vele sprekers hebben vanmorgen in hun eerste termijn gewezen op het belang van dit onderwerp. Zij hebben daar ook opmerkingen over de troonrede aan verbonden. Ik heb die opmerkingen goed verstaan en ik respecteer ze ook. Ik acht dit een bijzondere aansporing om op dit moment, nu de regering zich tegenover het parlement verantwoordt en zich nader verklaart, op dit onderwerp in te gaan. Eind vorige week heb ik mijn grote waardering geuit voor de Nederlandse islamitische organisaties die zich openlijk tegen de misdadige aanslagen hebben uitgesproken en ik herhaal die woorden hier. In onze multiculturele samenleving is verdraagzaamheid niet vanzelfsprekend, doch onmisbaar. Wij moeten niet met de vinger naar elkaar wijzen, maar elkaar bij de hand houden. Als zich onregelmatigheden of incidenten voordoen, of als zich ontoelaatbaarheden voordoen, van welke aard dan ook, moeten wij ons daar duidelijk en luid over kunnen en willen uitspreken. Ook dat hoort bij een volwassen samenleving waarin wij elkaar respecteren, ook als wij van mening verschillen, maar waarin wij wel duidelijk zeggen waar de grenzen liggen van hetgeen acceptabel is.

De overheid heeft tot taak verdraagzaamheid te bevorderen, bruggen te slaan en organisaties – er is gewezen op de moslimorganisaties – bij overleggen en gesprekken te betrekken. Het is ons oprechte voornemen om daaraan een verdere verdieping te geven. Wij moeten elkaar in dit land opzoeken, serieus nemen en met respect behandelen, ook als wij van zienswijze verschillen. Niets is immers op een bepaald moment eenvoudiger en wellicht ook verleidelijker dan met de ruggen naar elkaar toe te gaan staan. Tegelijkertijd is ook niets gevaarlijker, want met de ruggen naar elkaar toe gaan staan op basis van vooringenomenheden en generalisaties betekent elkaar afschrijven. Het betekent dat een kloof ontstaat tussen groeperingen in onze samenleving die niet meer te overbruggen is.

Het elkaar met respect tegemoet treden, het tijd nemen voor elkaar, het investeren in elkaar als ik het zo mag zeggen, is kenmerkend voor Nederland. Ik weet dat er voor sommige Nederlandse kenmerken niet altijd evenveel waardering bestaat in binnen- of buitenland, als het gaat om de manier waarop wij met elkaar omgaan, maar van oudsher mogen wij toch trots en dankbaar zijn voor de manier waarop wij in onze samenleving zoveel mogelijk invulling proberen te geven aan begrippen als tolerantie en gemeenschapszin, en tegelijkertijd mensen op hun verantwoordelijkheid aanspreken. Dit zijn geen vrijblijvende begrippen en geen vanzelfsprekendheden. Wij moeten daar iedere dag opnieuw met elkaar in investeren, door samen verder te bouwen aan integratie, aan meer wederzijds begrip en verbondenheid, aan gemeenschapszin en tolerantie tussen alle burgers, waar ook geboren, en tussen alle bevolkingsgroepen in ons land.

Als wij dan spreken, zoals vanmorgen regelmatig is gebeurd, over het belang van integratie en het aanspreken van mensen op hun verantwoordelijkheden, moeten wij ook weten dat wij op een aantal terreinen nog het nodige te doen hebben om de leef- en levensomstandigheden van velen die van ver zijn gekomen, te verbeteren. Ook in onze eigen autochtone samenleving zijn er uiteraard ernstige maatschappelijke vragen die om een antwoord en een nadere oplossing vragen.

Ongeacht onze herkomst, ons ras of ons geloof moeten wij samen strijden, naast elkaar, tegen het terrorisme. Dat geldt voor onze Nederlandse samenleving, voor Europa en wereldwijd. Ik heb er vertrouwen in dat, als wij erin slagen een hechte wereldwijde antiterrorismecoalitie te smeden, onze toekomst en die van onze kinderen en kleinkinderen veiliger zal zijn.

Nauwe afstemming en coördinatie is en blijft nodig, op alle terreinen. Gistermorgen heb ik, tijdens een ingelast beraad, spoedoverleg gevoerd met alle betrokken bewindspersonen om precies in kaart te brengen wat er op het punt van onderlinge afstemming mogelijk nog beter kan. Daarbij zijn ook afspraken gemaakt over het vervolg. Er is een ministeriële stuurgroep terrorismebestrijding ingesteld en vanmorgen is deze voor het eerst bijeen geweest. Als beleidskader gaan wij uit van een drieluik: het voorkomen van terrorisme (preventie), het opsporen van terrorisme voordat het zichtbaar wordt (preventieve actie) en het optreden in strafrechtelijke zin. Zo wordt een zinnig kader geschetst om het evenwicht in denken en doen te helpen. Het behoeft geen betoog dat ik mij als voorzitter van de ministerraad bijzonder verantwoordelijk voel, samen met mijn collega's, voor dit geheel. Wij zullen daadkracht laten zien voor de korte termijn en wij moeten voldoende adem hebben voor de lange termijn. Beide zijn nodig.

In antwoord op opmerkingen die vanmorgen in het bijzonder door de heer De Hoop Scheffer zijn gemaakt over mogelijke nieuwe structuren waaraan men zou kunnen denken, merk ik op dat ons handelen in de komende dagen, weken, wellicht maanden en zo lang het verder nodig is – misschien is dit wel een meer blijvende zaak – gebaseerd zal zijn op de wenselijkheid om de onderlinge afstemming en de kwaliteit van de coördinatie te versterken. Afstemming en coördinatie beperken zich niet tot Den Haag. Ze raken veel andere overheidsgeledingen, overige instanties en de gehele samenleving en hebben belangrijke internationale aspecten. De ervaringen die wij de komende tijd zullen opdoen, zullen mede worden gebruikt bij het nadenken over de vraag hoe in de toekomst met wellicht in te stellen structuren moet worden omgegaan. Maar hierover nog het volgende: als wij aan de instelling van andere structuren zouden denken, dan vind ik niet dat op dit terrein een onderraad in de plaats van de

alomvattende bevoegdheden van de ministerraad moet treden. Wij sluiten ons dus niet af van nadere gedachten hieromtrent, ook vanwege de ervaringen die wij in de komende tijd zullen opdoen; nee, wij zullen hier actief over nadenken en in de tussentijd natuurlijk niet vergeten om te werken.

Het is onze opdracht om daaraan te werken op nationaal, Europees en internationaal niveau. Een effectievere, ook grensoverschrijdende samenwerking tussen veiligheids- en opsporingsdiensten is nodig. Ook moeten wij zorgen voor backuparrangementen om ontwrichting van financiële systemen te voorkomen. Wellicht zijn aanpassingen in de defensieplanning nodig. En, niet te vergeten, ook een betere coördinatie en harmonisatie van de buitengrenscontrole zijn vereist. Op korte termijn zal in de Unie ook systematisch moeten worden bezien wat de mogelijkheden zijn met betrekking tot een Europees aanhoudings- en uitleveringsbevel. Ik doe daar nog geen uitspraken over omdat de precieze ins en outs hiervan onbekend zijn, maar het staat vast dat dit een onderwerp voor de agenda van zeer korte termijn is. Wij zullen dit alles in de komende tijd, met gevoel voor urgentie, grondig onder de loep nemen en van passende beleidsmaatregelen voorzien.

De staatshoofden en regeringsleiders van de Unie hebben eind vorige week in een verklaring hun vastbeslotenheid uitgesproken om gezamenlijk en met de Verenigde Staten alles in het werk te stellen om de terroristische dreiging het hoofd te bieden. Aanstaande vrijdag komen de leden van de Europese Raad in Brussel bijeen om te spreken over wat nationaal, Europees en internationaal gebeurt, respectievelijk moet gebeuren in onze gebundelde strijd tegen terrorisme. De Nederlandse inzet in de JBZ-raad van morgen en de Europese Raad van overmorgen is gericht op zoveel mogelijk concrete afspraken over maatregelen die daadwerkelijk effect zullen sorteren in de strijd tegen terrorisme. Daarnaast zal de Europese Raad een aantal politieke boodschappen moeten afgeven: vastberadenheid; de Verenigde Staten en de Europese Unie laten zich niet van de wijs brengen, ook niet economisch; een EU-bijdrage aan de brede coalitie waarover ik sprak; en het belang van non-proliferatie. Andere werkzaamheden, waaronder de uitbreiding, gaan uiteraard gewoon verder.

Nog twee opmerkingen over de agenda van de komende dagen. In de JBZ-raad zal ook door Nederland zeer nadrukkelijk aandacht moeten worden gevraagd voor het versneld en consequent tot uitvoering brengen van Tampere-uitspraken inzake criminaliteit en terrorisme, maar ook op terreinen als de voortgang in een gezamenlijk migratie- en asielbeleid. Dat zal stapsgewijs verlopen, maar het moet wel a tempo gebeuren. Een tweede element is het vluchtelingenvraagstuk. Als wij ons gebonden weten aan de internationale rechtsorde, als wij pleiten voor precisie en proportionaliteit, als wij in solidariteit met de Verenigde Staten en andere landen inhoud geven aan onze verantwoordelijkheid, dan zullen wij oog moeten hebben voor het feit dat reeds nu grote groepen vluchtelingen in het gebied in en rondom Afghanistan op drift zijn. Daarvan mogen wij niet eenvoudigweg kennisnemen zonder verantwoordelijkheid te nemen, wat mij betreft ook in financiële zin, voor opvangmogelijkheden en begeleiding. Die verantwoordelijkheid mag niet alleen terechtkomen bij een of twee toevallige buurlanden. Dit is niet het moment om hierover uitgebreider te spreken, maar de regering wil hiervoor nadrukkelijk aandacht vragen, ook in de Kamer. Dit is niet een bijverschijnsel dat we maar voor lief moeten nemen; hierop moet een menselijk en sociaal antwoord worden gegeven.

Het moeilijkste deel van het antwoord op de dreiging moet worden gevonden buiten de ons vertrouwde fora met de islamitische landen. Al is de oorsprong van de terroristen en hun organisatie nog niet bekend, wel wijst alles erop dat aan deze aanslagen de spanning tussen het Westen en extremistische groeperingen in de islamitische wereld mede ten grondslag ligt. Binnen de islamitische wereld geldt dat in bijzondere mate voor het Midden-Oosten en het onmiddellijk aangrenzende gebied in Zuidwest-Azië. De bronnen van deze spanning zijn complex en divers. Zij laten zich, in de woorden van de heer De Graaf, inderdaad niet versimpelen tot een slag tussen beschavingen. Onze inspanningen moeten erop gericht zijn een proces van wederzijdse vervreemding en vijandschap te doorbreken en te bouwen aan meer verdraagzaamheid en wederzijds begrip op een duurzame manier. Islam, jodendom en christendom zijn godsdiensten en beschavingen, die hun oorsprong hebben in hetzelfde gebied. Het is onze taak om perspectief en vooruitgang te creëren, waar die ontbreken en om de retoriek van haat, afgunst en verwerping, waarin het terrorisme zijn voedingsbodem vindt, te stoppen. Alleen dan kunnen wij het wederzijds respect tot stand brengen, dat nodig is om ook op lange termijn een einde te maken aan het terrorisme.

Bescherming van burgers tegen terroristische aanslagen behoort tot de kerntaken van elke democratische rechtsstaat. Helaas kunnen wij niet zonder permanente alertheid van overheid en burgers ten opzichte van alles, wat onze democratie zou kunnen ondermijnen. Een goede balans tussen alertheid en handhaving van grondrechten blijft daarbij essentieel. Het is nu zaak om het momentum vast te houden en te vertalen in concrete acties. Dit raakt ons allen. Wie veiligheid vooropstelt en dat terecht ook van de overheid verlangt, zal ook zelf, als burger, moeten beseffen dat dit wel eens wat meer ongemak met zich kan brengen dan wij wellicht in vroegere tijden, waarin zoveel min of meer vanzelfsprekend leek, gewend waren. Daarvoor kunnen wij een veiliger wereld terugkrijgen, met een kleinere kans op ontwrichting van onze samenleving.

Laat ik dit onderwerp voor dit moment afronden met een korte samenvatting. Iedere vorm van terrorisme – nationaal of internationaal – moet met meer kracht dan ooit tevoren worden bestreden in gezamenlijkheid. Europese en internationale samenwerking en solidariteit zijn noodzakelijker dan ooit ter bescherming van de fundamentele waarden van vrijheid, democratie en rechtvaardigheid. Ook in Europa staan deze waarden centraal. De Europese Unie is daaruit ontstaan. Het is onze historische plicht om deze waarden met alles wat in ons vermogen ligt te verdedigen en dat zullen wij doen.

Ik besef zeer wel dat de beperking van mijn tijd in eerste termijn, die om goede redenen aan mij wordt opgelegd, en het feit dat ik zo veel

accent heb willen leggen op het hoofdthema in en buiten deze zaal, met zich brengen dat ik nu slechts kort enkele opmerkingen kan maken over andere onderwerpen, die door de Kamer naar voren zijn gebracht. Ik hoop dat men daar begrip voor heeft. Ik heb niet met een scherp oog voor verdelende rechtvaardigheid mijn spreektijd over allerlei thema's kunnen verdelen. Ik vond het nodig om te spreken over de zaken die ik zojuist naar voren heb gebracht. Mij resten nog enkele woorden.

Wij staan nu aan de vooravond van de invoering van de euro. De nieuwe munt is uiteraard niet de hoofdzaak voor ons op dit moment. Maar die nieuwe munt is wel het resultaat van politieke wil gedurende tientallen jaren om Europa krachtiger te maken, politiek, economisch en sociaal. De invoering van de nieuwe munt spoort ons aan om in dat proces verder te gaan, omdat wij immers met het bereikte en onomkeerbare resultaat – een gemeenschappelijk betaalmiddel – onze kracht als Europese partner in de wereld willen vergroten. Velen hebben aan het eind van hun eerste termijn reeds de balans opgemaakt van vier jaar, acht jaar Paars. Velen hebben daarbij verwijzingen betrokken die verband houden met onderdelen van beleid. Goede dingen zijn genoemd. De werkstukken die nog bepaald niet af zijn, zijn genoemd. Alles behoort in een evenwichtige beschouwing zijn plaats te krijgen. Ik zal dit namens de regering in de volgende termijnen ook zeker doen. Ik zal niet nalaten te wijzen op positieve resultaten op terreinen als werkgelegenheid, inkomensontwikkeling en investeringen in ruime mate, niet alleen in de economie maar ook in de kwaliteit van onze samenleving. Maar er moet nog veel gebeuren en de begroting voor 2002 die op Prinsjesdag is gepresenteerd, legt daarvoor een belangrijke basis.

Veel is onzeker, ook wat betreft de economische ontwikkelingen en de economische vooruitzichten. Het heeft, vind ik, weinig zin op dit moment te speculeren over het antwoord op de vraag waaruit aanpassingen in economische zin ten opzichte van de huidige veronderstellingen in de komende periode zullen bestaan. Dat is echt koffiedik kijken. Een ding is zeker, namelijk dat de economie al op een lager groeipad terecht was gekomen. Het feit dat wij nu met deze dramatische gebeurtenissen zijn geconfronteerd, maakt de onzekerheden voor de nabije toekomst er natuurlijk niet kleiner op. Maar heel veel draait om vertrouwen. Naarmate wij in eigen land en ook grensoverschrijdend in staat zijn om vertrouwen te hebben en ook te houden in onszelf en in toekomstige ontwikkelingen moeten de eventueel te verwachten gevolgen van de dramatische gebeurtenissen voor het wereldeconomisch gebeuren niet worden overdreven.

In elk geval is duidelijk dat meer dan ooit waakzaamheid en behoedzaamheid nodig zijn. De inflatie is dit jaar hoog, volgend jaar minder, en onze concurrentiepositie is verzwakt. Ik wil er nu geen economisch betoog van maken, maar duidelijk is in elk geval dat een beheerste ontwikkeling van loonkosten en prijzen meer dan ooit geboden is. De regering zal dan ook heel veel aandacht geven aan de voorbereiding van het najaarsoverleg, de contacten met sociale partners, om met volledig respect voor hun verantwoordelijkheid na te gaan wat wij ieder voor zich en met elkaar kunnen doen om in meer onzekere tijden een bijdrage te leveren aan stabiliteit en daarmee aan het beter kunnen realiseren van de talloze ambities die ons voor de toekomst bezighouden.

Bij het realiseren van die ambities voor de toekomst gaat het niet alleen om geld en om de vraag hoeveel financiële ruimte in de komende jaren beschikbaar is om aan een aantal dringende behoeften tegemoet te komen, maar gaat het ook om organisatie, om soms nieuwe verantwoordelijkheidsverdelingen, om meer inhoud geven aan de keuzevrijheid die burgers wensen en om meer mogelijkheden bieden voor kwaliteit en maatwerk, ook daar waar de overheid diensten aanbiedt en collectieve voorzieningen aanreikt. In de veelgenoemde verkenningen heeft de regering geprobeerd een aantal essentialia te benoemen. De overheid wil richting geven, wil ruimte bieden, verlangt resultaten van anderen, wil tonen welke resultaten zijzelf boekt en wil rekenschap afleggen; dit alles in nauwe samenwerking met betrokkenen.

Als wij spreken over die in ontwikkeling zijnde rol van de overheid op een aantal terreinen, spreken wij ook over de normstellende, handhavende en daarmee zich gezag verwervende overheid die in deze samenleving past, een overheid die zegt waar het op staat, doet wat zij zegt, haar verantwoordelijkheid neemt en anderen op de hunne aanspreekt. Kijk naar de veiligheid. Er is vanmorgen uiteraard gewezen op de bijzondere verantwoordelijkheid die de overheid inzake de veiligheid draagt. Daar wordt de richting bepaald door de kerntaak van de overheid in onze democratische rechtsstaat om burgers te beschermen en om een veiliger leefomgeving te bevorderen. Die taak is uitgewerkt in algemene regelgeving die bij de uitvoering ruimte biedt aan verschillende instanties en partijen. Daarnaast is iedere burger zelf verantwoordelijk. Dat dient men te beseffen en men dient die verantwoordelijkheid te nemen. De dramatische gebeurtenissen in Enschede en Volendam, die in ons eigen land de samenleving zo diep hebben geraakt, hebben duidelijk gemaakt dat vrijblijvendheid niet getolereerd mag worden.

Mevrouw de voorzitter. Ik ga ervan uit dat in de tweede termijn van de kant van de Kamer en in de afrondende derde termijn die morgen zal worden gehouden, voldoende zal blijken hoe de Kamer reageert op de voorstellen die in de miljoenennota en in de begrotingshoofdstukken aan het parlement zijn gedaan. Deze voorstellen zijn gebaseerd op de best mogelijke inzichten op het moment waarop de boeken werden gesloten. Ze zijn het dan ook zeer waard om verdedigd te worden. Het gaat om het verder verminderen en wegnemen van maatschappelijke tekorten in de zorg, het onderwijs en de veiligheid, wat tot uitdrukking komt in intensiveringen, en om het ter ondersteuning van de arbeidsmarkt en van de deelname aan arbeid toepassen van vormen van gerichte lastenverlichting, met een gelijktijdig begrotingsoverschot volgend jaar van naar verwachting 1%. Waarschijnlijk meer dan in andere omstandigheden zullen wij genoodzaakt zijn, in de komende weken en maanden ook op dit terrein de vinger heel goed aan de pols te houden. Dat doet de regering altijd, maar in tijden van grote onzekerheid, in tijden met een hogere mate van onvoorspelbaarheid, zal zij dit zeer in het bijzonder moeten doen. Ik wees al op het najaarsoverleg met de sociale partners, dat in dit verband

een bijzondere betekenis heeft. Maar in dit stadium zou het kabinet wel graag vernemen hoe het parlement reageert op de huidige voorstellen, omdat die naar onze mening een basis bieden voor een aantal kwaliteitsverbeteringen volgend jaar die zeer de moeite waard zijn. Gelukkig hebben wij door inspanningen die in reeksen van jaren zijn geleverd, niet alleen door de kabinetten van de huidige samenstelling, maar ook door vorige kabinetten, een zodanige situatie weten te bereiken dat wij ook wel een klein beetje tegen een stootje kunnen, dat wij niet bij de minste of geringste aantasting van de economische groei behoeven te grijpen naar maatregelen die wij geen van allen wensen. In vorige kabinetsperioden waren die maatregelen overigens ook niet gewenst, maar wel nodig.

Toch zijn wij natuurlijk nog steeds overweldigd door de gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden en waarvan de gevolgen nog steeds niet zijn te overzien. Dus met alle belangstelling van de regering voor de bijdragen van de Kamer over de begrotingsvoorstellen, blijft onze aandacht ook gericht op de vraag, hoe de verschrikkelijke gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden, een passend vervolg kunnen krijgen. Er is hierbij een grote verantwoordelijkheid voor regering en parlement. De regering zal de Kamer op alle terreinen ruimhartig van informatie voorzien, opdat regering en parlement bij de onderscheiden beleidsonderwerpen tot verantwoorde besluitvorming kunnen komen. In binnen- en buitenland zullen in het belang van de stabiliteit van onze samenleving alle zeilen moeten worden bijgezet. Waakzaamheid en alertheid, maar tegelijkertijd ook eensgezindheid en saamhorigheid is noodzakelijker dan ooit.

De voorzitter: Enkele fracties willen graag een pauze voordat de tweede termijn begint. Naar mij blijkt, stemt de Kamer hiermee in.

De vergadering wordt van 14.17 uur tot 14.50 uur geschorst.

□

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Mevrouw de voorzitter. Vanmorgen heb ik gezegd: wij doen ons werk en voeren het debat in de politieke arena. Eigenlijk voeren wij twee debatten. Dat heb ik ook in het antwoord van de minister-president duidelijk voelen en horen doorklinken. We voeren een debat over dat allesoverheersende onderwerp dat ons allemaal zeer bezighoudt en waarop iedere fractie en de minister-president zeer uitgebreid zijn ingegaan. Net als enkele collegae dat vanochtend hebben gedaan, zeg ik echter tegelijk: wij doen ons werk en wij behandelen ook de begroting voor 2002. Ook mijnerzijds is er in deze tweede termijn een analyse van de zevenenhalf jaar paars beleid.

Ik begin met een korte reactie op de antwoorden van de minister-president. Ik heb een paar dingen geconstateerd. Wat de ernst van de situatie betreft hoeven wij elkaar niet meer toe te spreken. Die is genoegzaam bekend en zij beroert ons allen. Ik meen hem goed begrepen te hebben en constateer dat de minister-president er veel zo niet alles aan zal doen om, indien het zou komen tot een van de scenario's die hij heeft beschreven, het parlement zoveel mogelijk te informeren. Zoals ik in mijn eerste termijn, toen de premier nog niet had gesproken, helder heb gezegd, weet ik dat een situatie kan ontstaan waarin dat niet kan. Dan zal uiteraard achteraf verantwoording worden afgelegd. Dat heb ik goed van hem begrepen. Met deze stelling ben ik het eens.

Wat mij voorts in het antwoord van de minister-president opviel is dat hij nu, en tot onze vreugde, wel uitgebreid is ingegaan op datgene wat de gespannen, ernstige internationale situatie betekent of kan betekenen voor de samenleving binnen de landsgrenzen, binnen de natie, de Staat Nederland. Dat doet mij deugd. Ik constateer dat hij uitgebreid op dit aspect is ingegaan en ik zeg nogmaals met hem en met anderen dat een grote opgave op ons aller schouders rust. Ik zeg nadrukkelijk ''op ons aller schouders''. Uiteraard moet een regering regeren en beleid voeren en moet de Kamer controleren. Willen wij echter de waarden die zijn aangetast, de waarden waarvoor wij staan en waarop wij trots zijn, met recht verdedigen, dan moeten wij daar allemaal voor staan. Ik heb gesproken over de balans in de samenleving.

Voorzitter. Terecht zal de Europese Raad op korte termijn aandacht besteden aan de internationale situatie. Ik hoop dat daar met de behandeling van voorliggende voorstellen ten aanzien van bijvoorbeeld het in het verband van de Europese Unie accepteren van arrestatiebevelen voor bepaalde vormen van zware misdaad en terrorisme, voortgang kan worden geboekt. Ik vind het ook erg belangrijk dat de Europese Raad – het gaat daarbij om voorstellen van de Europese commissaris Vitorino – zich beraadt op, en wat mij betreft richting geeft aan, het op elkaar afstemmen van het beleid van de verschillende EU-lidstaten voor de bestraffing van terrorisme. Het is zeer belangrijk dat Europol zijn gegevens met de Verenigde Staten deelt. Dat maakt onderdeel uit van zeer actuele voorstellen. Verder is het belangrijk dat Europol met zijn internationale bevoegdheden en in de samenwerking met de Verenigde Staten zijn werk nog beter kan doen dan al het geval is.

Voorzitter. Ik eindig mijn reactie op de antwoorden van de minister-president in eerste termijn met de opmerking dat ik zeer goed naar hem heb geluisterd en dat ik mij niet aan de indruk kan onttrekken – en ik zeg dat niet omdat dat anders wel zo is – dat ieder woord van zijn antwoord een gewogen woord was. Ik hoop dat wij gezamenlijk in deze internationale crisis verder zullen kunnen optrekken. De CDA-fractie zal daaraan haar bijdrage leveren. Wij zullen het politieke debat moeten voeren, er zal verantwoording moeten worden afgelegd voor iedere stap die de regering zet, maar ik heb de minister-president goed begrepen.

Mevrouw de voorzitter. De CDA-fractie kan terugkijken op een tweede periode in de oppositie. Wat ons betreft is het voorlopig de laatste, maar dat zullen de kiezers moeten bepalen. U voelt de hoop in mijn stem. Net als voor het kabinet is ook voor de CDA-fractie deze tweede periode geheel anders geweest dan de eerste, spiegelbeeldig aan die van het kabinet. Het paarse kabinet werd in de eerste periode bewierookt en sprak tot de verbeelding. In de tweede periode is er op een aantal terreinen een beetje de klad in gekomen. De daadkracht beperkte zich vooral tot de immateriële thema's, maar op de thema's waar men er echt niet samen uitkwam, de gezondheidszorg, de WAO, het inkomensbeleid en de privatisering, heeft het CDA de tijd gebruikt om te

laten zien dat het wél over ideeën en visie beschikt.

Vanuit onze politieke positionering als een sociale en waardevaste partij, hebben wij het concept van de herstelde verantwoordelijkheid op verschillende terreinen uitgewerkt. De wereld is veranderd en daarmee ook de politieke uitdagingen en de manier waarop wij naar mens en samenleving kijken. Die manier vindt bij ons zijn inspiratie in waarden met eeuwigheidswaarde. Het CDA is een politieke beweging die zich in haar visie op verantwoordelijkheid nadrukkelijk onderscheidt van het door dit kabinet gevoerde beleid. Er is meer dan markt en overheid. De stelling van mijn bijdrage aan de algemene beschouwingen van vorig jaar is daarbij nog steeds zeer actueel. Wij vinden dat deze coalitie loslaat waar wij willen vasthouden en wij vinden dat de coalitie vasthoudt waar wij juist willen loslaten. Enerzijds maakt de overheid haar kerntaken onvoldoende waar. Ik noem de veiligheid. Anderzijds zou zij meer, veel meer aan de samenleving moeten overlaten. Ik denk aan onderwijs, zorg en kinderopvang. Onze beoordeling is er dan ook niet zozeer een van ''meer'', als wel een van ''anders''. Het is geen kwestie van geld alleen. Mijn stelling voor deze algemene beschouwingen is: het moet anders en het kan ook anders.

Deze algemene beschouwingen zijn ook bijzonder omdat ze de laatste zijn van Wim Kok in zijn rol als minister-president. Ik wil mijn respect uitspreken voor de vele jaren die hij aan de publieke zaak heeft gegeven, een premier die prima past in de Nederlandse calvinistische traditie, hardwerkend en boven de partijen staand, een man die op heel wat momenten de emotie van ons allen heeft moeten verwoorden. Dat is dezer dagen het geval, dat is bij Enschede gebeurd, bij Volendam en bij vele andere gelegenheden. Het is een premier met groot gezag in Europa en wie weet is het daar nog niet afgelopen. Binnenslands heeft hij het karwei van ''werk, werk, werk'' afgemaakt. Voor het op orde brengen van de financiën en het terugdringen van de werkloosheid verdient hij krediet. Maar het andere karwei, dat van de kwaliteit van de samenleving, de missie van het tweede kabinet-Kok, is nadrukkelijk niet geklaard. De premier zal daar zelf ook niet tevreden mee kunnen zijn. De verdeeldheid tussen PvdA en VVD heeft op een aantal belangrijke punten stilstand in de samenleving veroorzaakt.

Er is nog een derde bijzonderheid aan deze algemene beschouwingen. Het is de eerste begroting in euro's. Ik verwacht dat de euro van geweldig belang zal blijken voor het Europese gevoel van ons allemaal. De eurolanden komen een stuk dichter bij elkaar te staan en dat is een impuls die Europa ontzettend goed kan gebruiken. De euro kan ons extra economische kracht geven, die wij misschien zeer nodig hebben. In de afgelopen woelige week heeft de munt zijn waarde bewezen. Dat neemt niet weg dat er voor de overheid nog meer dan voldoende te doen is om bezorgde burgers recht in de ogen te kunnen kijken. Ik doel dan vooral op de discussies over het stabiliteitspact. Nederland moet blijven hameren op stringente handhaving. Er mag geen enkele twijfel over bestaan dat het stabiliteitspact wordt nageleefd. Daarbij komt dat er volstrekt terecht grote zorg is over de financiering van pensioenen in de landen die werken met omslagstelsels. Wij willen de soliditeit onder geen voorwaarde op het spel zetten en wat ons betreft mogen er dan ook zwaardere eisen worden gesteld aan de reductie van de staatsschuld. Ik ben niet gerust over geluiden die je in dezen van tijd tot tijd uit grote belangrijke Europese landen als Duitsland en Frankrijk hoort.

Een ander novum is – het zijn vele nova – dat deze begroting voorafgegaan werd door een aantal verkenningen. Dat zijn stukken die keuzes voorleggen, maar ze niet maken. Ik blijf mij over de vorm hiervan verbazen. De kaft vermeldt dat ze bedoeld zijn als input van de formatie. Ze hebben echter formeel niet de status van Kamerstuk. Bovendien bevatten ze naar mijn mening geen consistente mens- en maatschappijvisie, maar gedachten vanuit de enkele optiek van de overheid. Ze bieden geen keuzes, maar richtingen. Het CDA heeft de afgelopen jaren wél geïnvesteerd. Het heeft nieuwe ideeën vanuit vaste waarden ontwikkeld en oplossingen voor moderne problemen. Er wordt veel overgenomen, zodat wij zeker niet voor niets hebben gewerkt. Het is echter van belang dat alles wat wij hebben gedaan, wordt meegenomen bij de formatie. Daarom, voorzitter, wil ik u via een brief die ik u gestuurd heb een aantal plannen van het CDA overhandigen. Ik heb u gevraagd of de brief kan worden toegevoegd aan de Handelingen. De plannen zijn geen oplossingsrichtingen, maar het zijn concrete keuzes over de WAO, de positie van kinderen, veiligheid, landbouw, een studie naar een nieuw belastingsysteem, de gezondheidszorg, duurzaamheid en last but not least is er een rapport over het levensloopbeleid. Ik hoop dat ik u dit stapeltje mag overhandigen en dat er niet alleen goed naar wordt gekeken, maar dat er ook goed in wordt gelezen, want het zijn afgeronde keuzes die in deze rapporten worden gemaakt.

De voorzitter: Ik zal ervoor zorgen dat deze stukken ter inzage worden gelegd.

De heer Dijkstal (VVD): Ik vind dit een zeer royaal gebaar van de heer De Hoop Scheffer. Over de status van de stukken: dit is niet wat in zijn kringen het verkiezingsprogramma wordt genoemd?

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Het verkiezingsprogramma wordt nog veel beter dan wat in deze rapporten staat! Maakt u uw borst maar nat!

De heer Dijkstal (VVD): Dan stel ik voor dat we die betere stukken afwachten en deze terzijde leggen.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Nee, want u kunt die betere stukken niet begrijpen zonder van deze heel serieuze rapporten kennis te hebben genomen. Ik doe een krachtig beroep op u – ik zie dat u dat in uw gebruikelijke enthousiasme mij wel wilt nazeggen – om ze goed te lezen. U zult dan zien – ik ben weer ernstig – dat daarin zeer uitgewerkte concrete voorstellen staan over de gezondheidszorg. Die heb ik helaas van de zijde van het kabinet nog niet gezien.

In mijn complimenten aan het kabinet-Kok noemde ik de werkgelegenheid als het beste resultaat van het kabinet. Het is vanmorgen eerder gezegd: de WAO blijft echter een hardnekkige vlek op het blazoen van de politiek. Waar ieder mens telt, is het getal van bijna één miljoen mensen onaanvaardbaar. Zeker in tijden van economische voorspoed

en krapte op de arbeidsmarkt mogen wij niet capituleren voor het gegeven dat er zoveel mensen aan de zijlijn van de samenleving belanden. Te veel is de WAO een eindstation geworden waar men niet meer uitkomt. Ook hier geldt dat het CDA sociaal wil zijn voor wie niet kan en streng voor wie niet wil. De WAO zal er echt moeten zijn voor mensen die geheel of gedeeltelijk niet kunnen werken. Waar mensen dat nog wel kunnen zal, voordat de WAO-keuring in zicht komt, alles in het werk moeten worden gesteld om dat te bereiken. Het is treurig dat het blijkbaar, net als bij de gezondheidszorg, buitengewoon veel tijd heeft gekost en dat moet blijven worden gediscussieerd, omdat profilering kennelijk ook van groot belang wordt geacht.

Sprekend over werkgelegenheid: het arbeidsmarktbeleid van het kabinet blijkt, ook volgens onderzoek van eigen ambtenaren, onvoldoende resultaat te hebben, ondanks het vele geld dat daarin wordt gestopt. Het beleid is te weinig gericht op het aan het werk komen in gewone, reguliere banen. Ten aanzien van de Melkertbanen, de ID-banen, wordt geconstateerd dat er te weinig doorstroming is en dat de dubbele doelstelling van werkgelegenheidsbevordering en verbetering van de kwaliteit van de collectieve sector niet werkt. De armoedeval is zo'n ander structureel probleem. Het is te dol voor woorden dat, als je voor minder dan 140% van het minimumloon aan het werk gaat – je hebt nu een bijstandsuitkering – je er feitelijk op achteruitgaat. Een verhoging van de arbeidskorting kan daar echt niet tegenop, net zomin als tijdelijke uitstroomkortingen. Zouden niet-werkende partners, meestal vrouwen, aan het werk gaan voor een eenmalige bonus van het kabinet, als de kinderopvang tekortschiet en als men er onvoldoende op vooruitgaat? Ik geloof daar met FNV-voorzitter De Waal niets van.

Er is de afgelopen jaren veel geld extra besteed in de zorg. Dat is goed geweest. Wij hebben die extra uitgaven gesteund. Her en der zijn verbeteringen merkbaar, zoals in de gehandicaptenzorg. Het precieze zicht op de uitwerking van die vele miljarden is er echter niet. Niet voor niets is het kabinet er huiverig voor dat inzicht te verschaffen. Daarom stel ik voor, de Algemene Rekenkamer ten tweede male te laten kijken naar de doelmatigheid en de rechtmatigheid van die vele miljarden die in de zorg zijn besteed. Ik vrees dat veel van dat geld zal blijven hangen in overhead en bureaucratie. Ook de laatste brief van minister Borst schept op dit punt geen echte duidelijkheid. De organisatie van de zorg moet op de schop. Het is winst dat iedereen daar inmiddels van overtuigd is, maar ik constateer wel dat er tussen het verschijnen van onze notitie uit 1999 en de kabinetsverkenning, zoals die is gepubliceerd, twee jaar verloren zijn gegaan. Ik vind het zeer teleurstellend dat het kabinet het SER-voorstel terzake niet overneemt. Dat voorstel spoort in aanzienlijke mate met de CDA-voorstellen op dit terrein. Feitelijk wordt het nationale ziekenfonds van Simons weer uit de kast gehaald. Ik begrijp eerlijk gezegd niet dat de VVD met deze nationalisatie akkoord lijkt te gaan. Het is een publiek systeem met private waarborgen, in plaats van een privaat systeem met publieke waarborgen.

Het kabinet vraagt in de begroting van VWS begrip voor het feit dat de wachtlijsten beperkt worden teruggedrongen. Als gevolg van de extra middelen is de vraag opeens zoveel groter, wordt gesteld. Het is van tweeën één. Of er is een probleem met de wachtlijsten, omdat er sprake is van veel vervuiling en dubbeltellingen. Of het gaat om een vergroting van de vraag, maar die had men – laten we eerlijk zijn – kunnen zien aankomen. Het kan niet allebei waar zijn. Wij hebben wat dat betreft dus uitdrukkelijk geen begrip voor die argumentatie van het kabinet.

Mijn opmerkingen op dit punt vragen om het besef dat de kosten van de gezondheidszorg in de komende jaren zullen blijven groeien. Wij moeten niet net doen en denken alsof het met minder kan. Ik herhaal – dat zei collega Dijkstal vanmorgen ook – dat het ook wat ons betreft in de zorg een kwestie is van anders, maar zeker niet alleen een kwestie van meer. Niet voor niets heb ik voorgesteld een nader onderzoek door de Algemene Rekenkamer te laten houden, want ik ben er niet van overtuigd dat het niet anders kan. Ik ben ervan overtuigd dat het anders kan op de manier, zoals wij het willen en zoals werkgevers, werkgevers en kroonleden in de SER het willen. Waarom wordt dat voorstel niet overgenomen? Het heeft namelijk een breed draagvlak in de samenleving. Waarom toch dat publieke systeem? Verzekeraars doen daar niet aan mee als zij niet mogen differentiëren. Ook wat dit betreft is er dus sprake van te veel regelgeving, te weinig eigen verantwoordelijkheid en te weinig keuzevrijheid. Die staan een oplossing van dit grote probleem in de weg. In een welvarend land als Nederland – ik heb dat vorig jaar ook gezegd – zijn wachtlijsten niet aanvaardbaar, zeker niet na zevenenhalf jaar Paars. Mensen moeten soms onaanvaardbaar lang wachten op verschillende ingrepen. Dat kan niet. Dat reken ik dit kabinet toch echt aan.

Gegeven het feit dat het kabinet wederom veel extra in de zorg investeert, formuleer ik toch een CDA-wens. Die is met name op ouderen gericht, in het bijzonder op het scheiden van wonen en zorg. Ik weet dat het kabinet naar aanleiding van een motie van mijn helaas zieke collega Nancy Dankers uitgangspunten heeft geformuleerd om de scheiding van wonen en zorg te realiseren en een beleid heeft ingezet om instellingen financieel op eigen benen te zetten. Op beide punten is echter een grote achterstand opgelopen. Daarom wil het CDA de instellingen voor ouderenzorg de mogelijkheid geven, zelf te investeren – keuzevrijheid! – in nieuwe combinaties van wonen en zorg en achterstallig onderhoud en wachtlijsten weg te werken. Naar onze opvatting kan dat door de verzorgingshuizen, regelvrij, *f* 10.000 per bewoner toe te kennen. Dit voorstel wordt niet gedekt uit de reservepotten, de uitgavenreserve of het begrotingsoverschot, maar uit de niet vervulde ID-banen. Het is dus een vorm van ''anders in plaats van meer''.

Een tweede onderdeel van ons voorstel om het achterstallig onderhoud op te heffen betreft de scholen. Dat het CDA-initiatief voor regelvrije scholen is overgenomen, is mooi, maar de uitwerking valt ons tegen. Wat aan de ene kant wordt losgelaten, wordt aan de andere kant via de weg van de inspectie weer net zo hard naar de overheid getrokken. Het zal niet verbazen dat het CDA vindt dat de scholen echt zelf keuzen in het personeelsbeleid moeten kunnen maken. Men moet kunnen kiezen: wil ik een extra leraar of een

computerlokaal? Wij constateren samen dat in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs de materiële bekostiging te weinig aandacht heeft gehad. Een goed schoolklimaat vraagt om schone en goed onderhouden gebouwen, om goed lesmateriaal en om up-to-date ICT. Aan dit alles ontbreekt het nog veel te veel, ook in dit welvarende Nederland.

Ik weet dat het kabinet een incidentele impuls geeft – 200 mln gulden in 2001 en structureel 200 mln gulden per jaar – maar wij vinden dat echt onvoldoende om de achterstand van de laatste jaren in te halen. Daarom stellen wij voor om dit jaar incidenteel 600 mln gulden extra te reserveren, opdat de scholen de komende drie jaar geen 200 mln gulden maar 400 mln gulden kunnen besteden aan achterstallig onderhoud: schoonmaak, lesmateriaal, meubilair, ICT, et cetera. Dit bedrag dient regelvrij te zijn, opdat een eigen keuze en eigen verantwoordelijkheid mogelijk zijn. De kosten van dit voorstel worden gedekt uit de niet vervulde ID-banen. Dit is dus een vorm van anders in plaats van meer.

In mijn eerste termijn sprak ik over het belang van opvoeding en kleine scholen om te werken aan een veilige samenleving. Naast voorkomen is er de repressieve kant van extra politie en zwaardere straffen. Het is teleurstellend dat de woorden in de nota van minister Korthals anno 2001 dezelfde zijn als die van minister Sorgdrager bij haar afscheid in 1998: ophelderingspercentages respectievelijk 18 en 15%, geweld onder jongeren neemt toe, zorg over het aandeel daarin van allochtone jongeren. Ook hier hebben wij te lang op beleid moeten wachten. Minister Korthals voerde in de media en elders aan dat andere zaken zoals ethische wetgeving, bordeelverbod en euthanasie prioriteit hadden. Men zal begrijpen dat wij dat niet alleen op zichzelf maar ook inhoudelijk een buitengewoon slecht argument vinden. De jeugdcriminaliteit neemt nog steeds toe. Er is sprake van een toenemend aantal criminele allochtone jongeren en een toenemend aantal jonge zedendelinquenten. Jongeren moeten tijdig tot de orde worden geroepen, anders glijden ze af richting criminaliteit. Uiteraard moet eerst worden geprobeerd criminaliteit te voorkomen, maar waar preventie tekortschiet, moet tijdig, snel en consequent worden opgetreden. Het is belangrijk dat spijbelen wordt aangepakt door leerplichtambtenaren, het onderwijs en het openbaar ministerie. De harde kern van criminele jongeren krijgt te korte straffen en een te korte behandeling om ze op het rechte spoor te brengen. Veel te veel jongeren vallen terug in de oude gewoonten nadat ze de justitiële inrichting hebben verlaten. Voor deze groep moet de jeugddetentie naar onze opvatting worden omgebouwd tot een strafrechtelijk-sociale opvang. Niet de duur van de straf, maar de tijd die nodig is om een gedragsverandering te verwezenlijken staat hierbij centraal. Dit vraagt om extra jeugdbehandelplaatsen. Wij hebben daar al eerder voor gepleit. Wij vinden het niet te verdedigen dat er nog steeds een wachtlijst is voor jeugdbehandelplaatsen die oploopt tot zo'n 700 plaatsen in 2006. De CDA-fractie zal hierop bij de behandeling van de begroting van Justitie uitgebreider terugkomen.

De discussie over Verkeer en Waterstaat kent onder Paars elk jaar twee terugkerende hoofdpunten: mobiliteit/rekeningrijden en de Nederlandse Spoorwegen. Op geen van beide punten is echter enige vooruitgang geboekt. Voor Nederland als distributieland is dat een zorgelijke constatering. Bij rekening rijden heeft de minister natuurlijk niet op steun van de CDA-fractie kunnen rekenen, maar dat wist zij wel. Ik vertel niets nieuws als ik zeg dat de oorzaak van het gebrek aan voortgang bij het kabinet zelf ligt.

Ondertussen is bij de kilometerheffing min of meer hetzelfde het geval. De jaren verstrijken en het verkeer komt steeds meer stil te staan. Het standpunt van de CDA-fractie komt kort gezegd op het volgende neer: eerst bewegen en dan beprijzen. Het gaat erom dat een automobilist iets te kiezen moet hebben. Wij moeten bewegen, maar die automobilist ook. Het is voor beider gezondheid erg goed.

De automobilist moet iets te kiezen hebben. Dat betekent wel degelijk verbetering van het openbaar vervoer, maar ook van de weginfrastructuur. Ik herhaal nog eens de ideeën die daarover door ons naar buiten zijn gebracht: van twee maal twee naar twee maal drie rijstroken en ook op de grote knelpunten het aanleggen van dubbeldekswegen niet uitsluiten. Die keuze biedt de mogelijkheid van gedeeltelijke beprijzing, te weten beprijzing naar plaats, maar dan wel op dezelfde route. Ik zou in dit kader, sprekend over openbaar vervoer, nog eens mijn vurig pleidooi voor een hoogwaardig rondje Randstad willen herhalen.

Het spoor ofwel de NS begint meer en meer op een treurige soap te lijken nu wij op het punt zijn beland dat de minister akkoord gaat met slechtere prestaties dan afgesproken. Dat is diep treurig. Ik was dan ook niet echt onder de indruk van de zin in de troonrede dat de problemen bij de Nederlandse Spoorwegen gefaseerd zullen worden opgelost. Moeten wij dat iedere morgen opnieuw aan die mensen op het perron uitleggen?

Terecht heeft de minister gezegd dat zij meer vat op het bedrijf wil. Dat ben ik met haar eens. Zij moet dan niet een van de weinige instrumenten die zij wel heeft, namelijk het prestatiecontract, ook nog eens ondergraven! Zonder hierop uitgebreider in te gaan, mag van de CDA-fractie de uitkomst van deze ellende niet zijn, dat wij eindigen bij het beginpunt, namelijk de NS als staatsbedrijf. Dat zou voor de zoveelste keer de wens van een betrouwbare overheid ondermijnen. Dat moeten wij dus niet doen. Wij zullen in ons verkiezingsprogramma als eerste stap voorstellen doen voor een vermaatschappelijking van de raad van commissarissen van de NS door daarin representatieve reizigersorganisaties en andere organisaties op te nemen.

Over het algemeen spring ik niet van vreugde uit mijn stoel, wanneer ik op de eerste mei luister naar woorden van sociaal-democratische voorlieden. Dit jaar sprong mijn hart in mei op toen ik hoorde dat collega Melkert geheel terecht aandacht vroeg voor de inkomenspositie van gezinnen. Inderdaad, niet de individuele positie, maar wat er binnen een huishouden te besteden valt, is bepalend voor de mogelijkheden van mensen. Gerichte lastenverlichting zal zich daarop dan ook moeten richten. Het gaat dus om gerichte lastenverlichting waarvoor wij al in 1998 kozen en nu ook de Partij van de Arbeid, getuige haar verkiezingsprogramma, nadrukkelijk voor kiest boven generieke lastenverlichting. Deze keuze doet naar

onze opvatting recht aan een sociale inkomensverdeling.

Wij hebben onze plannen voor gerichte lastenverlichting ten opzichte van 1998 aangepast aan de door ons gesteunde wijziging van het belastingstelsel. Inmiddels is het toepassen van de systematiek van de heffingskortingen al op tal van terreinen praktijk geworden. Dat biedt naar onze stellige mening de beste garantie om binnen de Europese Unie op termijn een nationaal sociaal inkomensbeleid te behouden.

Ik voeg daaraan toe dat niet alleen in geld maar ook in tijd het huishouden weer in beeld moet komen. Het vinden van een nieuwe balans tussen arbeid en andere activiteiten is voor veel mensen binnen hun levensloop een probleem. Daarom heeft de CDA-fractie voorgesteld, vergelijkbaar met de huidige pensioenregelingen, inkomen te kunnen sparen. Dit voorstel maakt deel uit van het pakket dat ik aan de voorzitter heb mogen overhandigen. Door inkomen te sparen, kan men zelf bepalen hoe en wanneer er behoefte is aan verlof en betaling ervan. Men heeft dus keuzevrijheid. Voor werkgevers betekent dit een vereenvoudiging. Werknemers kunnen hun loopbaan in eigen handen nemen. Leerrechten en ouderschapskorting in plaats van combinatiekorting en tegemoetkoming van mantelzorg zijn het complement daarvan. Wij zullen deze voorstellen in ons verkiezingsprogramma laten doorrekenen. Mijn vraag is of het kabinet bereid is om de voorstellen die het CDA gedaan heeft in dit rapport, De druk van de ketel, te betrekken bij de eigen notitie over het levensloopbeleid.

Goede combinaties van arbeid en zorg vereisen aan de andere kant ook een goede organisatie van de kinderopvang. Ook daar een overvloed aan bureaucratie en regelgeving, die eigen initiatief frustreert. Keuzevrijheid is daarmee het parool. Dit kan niet met deze begrotingsbehandeling worden opgelost. Ik realiseer mij dat. Dat is meer iets om afspraken over te maken voor een volgende kabinetsperiode. Wij willen graag beginnen om per 2002 een begin te maken met het verbreden van de kinderkorting tot particuliere kinderopvang, met name aan goede tussen- en naschoolse opvangplaatsen. Het kabinet investeert via de gemeente in gesubsidieerde kinderopvangplaatsen. Wij willen dat ook ouders die van niet-gesubsidieerde, non-profitkinderopvang gebruik maken, tegemoet kunnen worden gekomen. Daarom stellen wij voor – ons derde voorstel tijdens deze algemene beschouwingen – een specifieke kinderkorting in te stellen om deze ouders tegemoet te komen. Ouders met een gezamenlijk inkomen tot ƒ 60.000 krijgen via deze kinderkorting drie dagen kinderopvang of na- en tussenschoolse opvang tegen aanvaardbare kosten. Daarna wordt de kinderkorting afgebouwd met 10% van elke extra gulden. Wij zetten daar een maximum gezamenlijk inkomen op van ƒ 140.000. Men kan hiermee de tussenschoolse opvang kwalitatief verbeteren en men kan mensen keuzevrijheid geven. Hoe betalen wij dit voorstel? Het bedrag van 179 mln euro betalen wij uit de tijdelijke bonus, waarvan ik heb gezegd dat het mensen niet zal verlokken om te gaan werken als er geen randvoorwaarden zijn. Wij doen met deze extra en andere kinderkorting een poging om de randvoorwaarden te creëren. De stimulans om aan het werk te gaan, zal dan een stuk groter zijn.

Als ik spreek over gezin en gezinnen, denk ik ook aan de vele gezins- en familiebedrijven in het land, met name aan de situatie in de landbouw, waar vele gezinnen ploeteren om het hoofd boven water te houden. Veel mensen vinden het een mooi vak en vragen zich af of zij het duurzaam kunnen blijven uitoefenen. Is men opgejaagd wild? Mag het niet meer? Dat speelt in gezinnen. Voor veel van die mensen was 2001 al een rampjaar voor de verschrikkelijke gebeurtenissen van de afgelopen week, de verschrikkelijke rampen in New York en Washington. Ook hier geldt dat waarden en normen voor iedereen gelden. Ook geldt daar net zozeer de verantwoordelijkheid van de overheid om betrouwbaar en sociaal te zijn. De discussie over de MKZ-kortingen en de uitlatingen die over die sector in de media zijn gedaan, beantwoorden niet aan dat beeld. Ik zeg dat hier in alle helderheid. Ook hier geldt dat een overheid geen voeding moet geven aan onderlinge spanningen. Ik erken dat een overheid vanwege de voedselveiligheid streng mag zijn, maar dat woord moet ook in de landbouwsector altijd samengaan met het woord rechtvaardig.

Ik kom aan het slot van mijn tweede termijn. Ik zeg iets over de financieel-economische ontwikkelingen. De minister-president heeft dat ook gedaan. Daarmee kom ik terug op de situatie naar aanleiding van de aanslagen in de Verenigde Staten. De ramp die zich daar heeft voltrokken, zal ook zijn economische consequenties hebben. Ook zonder de ramp werden en worden in de MEV al vergelijkingen gemaakt met de periode 1989-1992. De signalen wat betreft bedrijfsinvesteringen, concurrentiepositie, AIQ en werkloosheid staan op negatief. De in de MEV nog geuite verwachting – uiteraard voor de ramp geschreven – dat de Amerikaanse economie in dit najaar zal aantrekken, is nu twijfelachtig geworden. Wij hebben via de media van minister Zalm begrepen dat hij op dit moment geen reden ziet voor aanpassing van zijn plannen. Wij horen graag in de tweede termijn van de kant van het kabinet uitgebreider over de visie van het kabinet op de houdbaarheid van de plannen. Wanneer de komende maanden mocht blijken dat de parameters verslechteren, dan realiseer ik mij zeer goed dat wij in deze Kamer uitgebreid zullen kunnen debatteren over de houdbaarheid van de plannen en de scenario's die het kabinet waarschijnlijk gereed zal hebben. Ik realiseer mij daarbij dat de mate van verslechtering en de mate waarin daarop zal moeten worden ingespeeld met name – ook gezien onze maatschappijopvatting – een verantwoordelijkheid zal zijn van werkgevers en werknemers. Ik vind het dus een goede ontwikkeling dat werkgevers en werknemers met elkaar hebben afgesproken dat zij een poging zullen doen het eens te worden over de vraag hoe zij tegen de huidige situatie aankijken. Ik vind de keuze van het CNV voor het uitstellen van de looneis dan ook verantwoordelijk.

Voor het CDA heeft de afbouw van de staatsschuld de hoogste prioriteit. Procentueel heeft het kabinet op dat gebied de nodige resultaten geboekt, maar het besef dat de staatsschuld nominaal nog gegroeid is ten opzichte van het begin van de ''paarse periode'' maakt dat wij daar niet mogen versagen of verslappen. Ook daar heeft mijn fractie in deze periode een nieuwe norm voor

ontwikkeld, namelijk de Balkenende-norm. Daar willen wij aan vasthouden en die norm is weer eens een bewijs van de vaste waarde van ons rentmeesterschap. Het gaat om het consequent inzetten van 75% van de inkomstenmeevallers voor de reductie van de staatsschuld. Het gaat uiteindelijk – dit is vanmorgen in mijn eerste bijdrage al aan de orde geweest – om de zorg voor onze kinderen, om de vraag wat voor samenleving wij onze kinderen nalaten.

Als ik naar zevenenhalf jaar Paars kijk, zie ik twee dingen. Enerzijds zie ik een – in onze christen-democratische opvattingen – te beperkte visie op de keuze tussen de Staat en de markt. Ik zie op een aantal punten een overheid die weer uit haar schulp moet kruipen. Denk aan de veiligheid, denk aan het debat dat wij vanmorgen hadden. Anderzijds zie ik een zo grote vitaliteit in de samenleving, een zo grote vitaliteit bij mensen zelf, dat ik denk dat zij die keuzevrijheid – die als een groene draad door mijn betoog liep – heel goed aankunnen. De overheid moet die keuzevrijheid en die verantwoordelijkheid teruggeven aan het gezin, aan het huishouden, aan instellingen en organisaties waarin mensen functioneren. Dan is er geen discussie meer over de keuze tussen overheid en markt, maar een discussie waarbij de samenleving, en dus de mensen zelf, betrokken zijn. Daarover gaat politiek; daarover moet politiek in christen-democratische optiek gaan, en daarvoor zal mijn fractie zich blijven inzetten.

□

De heer Melkert (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Ik wil in de eerste plaats de minister-president dankzeggen voor wat hij in eerste termijn namens de regering naar voren heeft gebracht. Ik denk in het bijzonder aan de vraagstukken die nu, naar aanleiding van de rampzalige gebeurtenissen in Amerika, vooropstaan: de strijd tegen het terrorisme, coördinatie van veiligheid binnen Nederland, binnen Europa, in Atlantisch kader. Wat de minister-president zei, vond ik kristalhelder en vertrouwenwekkend, alhoewel ik besef dat hij dat heeft gezegd in omstandigheden die heel moeilijke afwegingen kunnen meebrengen. Het is hoe dan ook belangrijk dat het op een zo groot mogelijk draagvlak berust en de bijdrage van de regering is daarvoor een belangrijke bouwsteen.

In de tweede plaats vond ik het goed dat de minister-president nog even refereerde aan de invoering van de euro als een ongekend moment in de ontwikkeling van internationale samenwerking. Het is de uitdrukking van een politieke wil die de Kamer de afgelopen tien jaar steeds heeft gesteund. Die politieke wil heeft steeds meer vorm en inhoud gekregen en dat zal op 1 januari a.s. leiden tot de daadwerkelijke invoering van een nieuwe munt, met alles wat daarachter zit aan samenwerking, afstemming en verdieping van de coördinatie in Europa. Dat is inderdaad een zeer bijzonder moment en ik spreek de hoop uit dat het op een goede wijze zal verlopen en iedere Nederlander zich herkent in het belang van die beslissing. De Nederlander kennende, denk ik dat er bijzonder snel in euro's gerekend zal worden.

Nederland heeft in de afgelopen jaren grote vooruitgang geboekt. Er is veel aan vertrouwen en zelfvertrouwen gewonnen en er is bewezen dat economisch herstel en sociaal beleid elkaar kunnen versterken. Twee kabinetten onder leiding van minister-president Kok hebben hierop hun stempel gedrukt. Het is de hebbelijkheid en onhebbelijkheid tegelijk van sociaal-democraten om terughoudend te zijn in tevredenheid over wat is bereikt, en ongeduldig te zijn in ambities voor de toekomst. Voor één keer dan toch een uitzondering: wij zijn trots op Kok en goed te spreken over alle andere bewindspersonen, van A tot en met Z, van Adelmund tot en met Zalm.

Op het sterke economische fundament wordt nu gebouwd aan kwaliteit, aan voorzieningen die voor iedereen toegankelijke dienstverlening moeten garanderen, aan een modernisering van de publieke sector die het mogelijk moet maken in een goede balans tussen investering en kwaliteit Nederland voldoende voor te bereiden op zijn toekomst. Het kabinet is er in de loop van vier begrotingsjaren in geslaagd de trendbreuk die in 1998 was bedoeld, om te zetten in herkenbaar beleid. De trendbreuk werd mogelijk na 15 jaar economisch herstelbeleid dat overigens in 1998 nog niet was voltooid. Daarom is het steeds en-en-en geweest: én een meer solide begroting, op tijd gesaneerd om de uitdaging van de AOW en de zorg van de toekomst aan te kunnen, én lastenverlichting om werkgelegenheid en bedrijfsinvesteringen te ondersteunen en een ingrijpende herziening van het belastingstelsel mogelijk te maken, én verbetering van kwaliteit en vergroting van het aanbod van publieke voorzieningen op het gebied van onderwijs, zorg en veiligheid, met daarnaast ruimte voor investeringen in infrastructuur, milieu en natuur.

Dat heeft twee belangrijke effecten opgeleverd. In de eerste plaats het bereiken van een begrotingsoverschot, sneller dan verwacht. Daardoor is het aflossen van de staatsschuld in 25 jaar tot een reëel vooruitzicht geworden. In de tweede plaats het bijna verdrievoudigen van de in 1998 nog voorziene ruimte voor kwaliteitsgroei in de publieke sector. Kleinere klassen, de aanpak van wachtlijsten in de zorg, meer politieagenten: het zijn enkele voorbeelden van tastbare resultaten waarvoor de PvdA-fractie met anderen heeft gepleit, waarvoor wij mandaat van de kiezers hebben gekregen en die nu zichtbaar worden in het dagelijks leven.

Het sneller dan verwacht beschikbaar komen van extra ruimte heeft kabinet en Kamer ook steviger met de neus op enkele weerbarstige feiten gedrukt: de feiten van bureaucratie, personeelstekort en gebrek aan prestatiemeting die de onmiddellijke effecten van meer geld te vaak beperken. Een nieuw begrip van de rol van de overheid en van haar organisatie ten dienste van de burgers is aan het groeien. Het kabinet onderkent deze ontwikkeling, maar is nog niet ver genoeg in aansturing en doordenking. De verkenningen die met het oog op de toekomst zijn geschreven, voorzien gedeeltelijk in deze leemte.

Dit is in ieder geval de grote uitdaging aan het begin van de volgende kabinetsperiode:
- vasthouden van de balans van solidititeit en investeringen;
- door middel van werk, inkomen en kwaliteit iedereen erbij houden;
- een moderne overheid toetsen op haar dienstverlenende prestatie.

Die uitdaging kunnen wij nu aan omdat er in de afgelopen jaren verantwoorde keuzes zijn gemaakt. Verantwoord voortzetten en vernieuwen, de toekomst niet op zijn beloop laten of overlaten aan de

particuliere voorkeur zonder aan de meerwaarde voor iedereen te denken. Op scholen, in de zorg, in de buurt gaat het om de vraag: is het ieder voor zich, of doen wij het samen?

Door de samenloop van de aarzelende conjunctuur en de ramp is nu uiterste behoedzaamheid geboden bij de economische vooruitzichten. Niemand weet hoe het de komende weken en maanden zal lopen. Velen praten natuurlijk over de mogelijkheid dat het slechter zou kunnen gaan, maar het behoeft ook niet te worden uitgesloten dat het verder misschien redelijk gaat. Het belangrijkste is echter dat wij dit nu niet weten. De PvdA kiest er bij de begroting voor om vooralsnog een pas op de plaats te maken. De betekenis daarvan is tweeledig. Aan de ene kant blijven de reeds genomen besluiten om fors extra te investeren in de publieke dienstverlening van kracht. Dat is nodig om maatschappelijke redenen en dat is verantwoord omdat een behoorlijke buffer is ontstaan in de begrotingsoverschotten voor 2001 en 2002. Aan de andere kant zien we op dit moment af van nadere voorstellen, in afwachting van een beter zicht op de structurele ontwikkeling van de economie.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Voorzitter. Heeft die onzekerheid met betrekking tot de economische situatie te maken met de afvlakkende economische groei, zoals die in de begrotingsstukken staat, of met de heel specifieke situatie op de korte termijn, namelijk dat wij niet kunnen overzien wat de ramp in Amerika in economische zin zal betekenen?

De heer Melkert (PvdA): Met beide. Ik kom daar binnenkort over te spreken en zal daarbij namens de PvdA een voorstel doen voor de manier waarop wij de komende tijd verder moeten omgaan met de economische ontwikkeling en de daarmee verbonden budgettaire ruimte. Als u mij toestaat, wil ik dit graag toelichten.

De heer Marijnissen (SP): Voorzitter. Graag hoor ik een nadere politieke duiding van de opmerkingen van de heer Melkert. Betekenen deze dat de PvdA op voorhand niet instemt met elke mogelijke verschuiving die een oppositiepartij in dit debat voorstelt? Of zegt hij dat de PvdA zeker niet zal meedoen aan extra investeringen?

De heer Melkert (PvdA): Wat de eerste vraag betreft: het is logisch dat over verschuivingen wordt gesproken. De volgende weken zullen wij bij de algemene financiële beschouwingen en bij de bespreking van de begrotingshoofdstukken allerlei rijke en minder rijke gedachten bespreken die in de debatten opkomen. Dit kan natuurlijk tot steun leiden, ook voor voorstellen tot verschuivingen van uw kant. Dat zou dus kunnen.

De heer Marijnissen (SP): Wat betekenen uw opmerkingen dan? Bij mijn weten zei u zojuist dat van uw fractie niets te verwachten is. Impliceert dit dat u geen besluit zal nemen over voorstellen van de oppositie of van andere regeringsfracties voor extra investeringen?

De heer Melkert (PvdA): Extra investeringen zijn een andere zaak. Die hebben immers te maken met ruimte die nog beschikbaar is, bijvoorbeeld in de uitgavenreserve op de begroting, of extra ruimte die je daarnaast op enigerlei wijze beschikbaar zou willen stellen. Zoiets kan op zich een heel legitieme keuze of voorkeur zijn, maar het lijkt me verstandig om eerst rekening te houden met de bestaande onzekerheid rond economische vooruitzichten en daarvoor enige tijd te nemen, maar wel in het najaar terug te komen op de dan bestaande ruimte en te bezien of er aanleiding bestaat voor extra investeringen. Eigenlijk zie ik die ruimte wel op een paar plekken; dat zal ik toelichten. Als die ruimte er is, dan wil ik daarvan ook gebruik maken.

De heer Marijnissen (SP): Dat was de achtergrond van mijn vraag. Natuurlijk heb ook ik stiekem gekeken in het verkiezingsprogramma van de PvdA...

De heer Melkert (PvdA): Dat hoeft u niet stiekem te doen, hoor!

De heer Marijnissen (SP): Dat begrijp ik, maar ik dacht er misschien nog een ideetje uit te kunnen pikken.

De heer Melkert (PvdA): Ik hoop dat u dat doet.

De heer Marijnissen (SP): Nou, het viel nogal tegen. Toch heb ik gezien dat u aanzienlijk meer wilt investeren dan het kabinet. Het zou wel aardig zijn als wij in het licht van de komende verkiezingen met de PvdA al op een aantal punten zaken zouden kunnen doen. Helaas begrijp ik dat in ieder geval in dit debat bij u de deur op slot zit.

De heer Melkert (PvdA): Nee, voor de begroting 2002 zit de deur niet op slot. Het is nog geen 2002. Ik denk dat wij daar later over zullen spreken. Alles is voor mij afhankelijk van de economische ontwikkeling. Ons motto is namelijk dat de euro's eerst moeten worden verdiend voordat ze kunnen worden uitgeven. Dit geldt ook voor ons verkiezingsprogramma en dat loopt vanaf 2002. Er zullen natuurlijk na de verkiezingen in een regeerakkoord – als wij daartoe geroepen zouden zijn – afspraken over moeten worden gemaakt. Wij willen dan graag die investeringen doen, als het even kan ook met uw steun. Ik zie echt uit naar de volgende periode om dit samen met u te doen.

Voorzitter. In onze nationale economie bestond al de noodzaak een nieuw urgentiegevoel te scheppen. Ik spreek natuurlijk over de periode voor 11 september. Nadat in de vette jaren de eerste voorzichtige kwaliteitsstappen zijn gezet op weg naar meer moderne arbeidsverhoudingen – opleiding, participatie, verlof, kinderopvang – is nu juist versnelling nodig in plaats van vertraging. En de ruimte voor innovatie en onderzoek zal moeten worden vergroot in plaats van verminderd, omdat de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit zorgen baart. Beide taken vereisen matiging van de loonkosten, zeker in de primaire loonvorming. De ondersteunende rol van de overheid hierbij verdient meer aandacht dan de regering nu voor ogen lijkt te staan. Dit raakt het beleid in onder meer het beroeps- en wetenschappelijk onderwijs, de investeringen in kinderopvang en de ruimte voor verlof, de ICT-infrastructuur en de veiligheid in de steden. Het is heel opmerkelijk dat ondernemers dit inmiddels als punt twee op hun urgentielijst hebben staan. Meer veiligheid in de steden is onderdeel van een verbeterd ondernemingsklimaat. Daarnaast zullen ook de reïntegratie van huidige WAO'ers en een sluitende aanpak door middel

De heer De Hoop Scheffer (CDA)

© M. Sablerolle – Gouda

van gesubsidieerde arbeid veel aandacht vragen, juist om te voorkomen dat bij een beperkte groei de vicieuze cirkel van de jaren tachtig zich zou herhalen. Dit zijn structurele opgaven.

Tegen de heer De Hoop Scheffer zeg ik dat, als het CDA sociaal wil zijn voor wie niet kan, die partij echt rekening zou moeten blijven houden met langdurig werkloze mensen die nu nog aan de slag moeten, waarvan er nog steeds enkele tienduizenden zijn. Ook moet het CDA dan rekening houden met mensen die nu een betrekking hebben in het kader van de Wet inschakeling werkzoekenden en die in de komende jaren voor een deel aangewezen zullen zijn op de gesubsidieerde arbeid. Die gesubsidieerde arbeid kan ook kwaliteit in bijvoorbeeld het onderwijs bieden. De deur daartoe mag niet worden dichtgegooid, want dan doen wij hetzelfde als wij in de jaren tachtig hebben gedaan. Dan worden mensen namelijk aan hun lot overgelaten. Ik wijs nog maar eens op de vooruitzichten inzake de werkloosheid, die iets somberder zijn dan in de afgelopen jaren. Voor niemand mag de deur in het slot vallen inzake deze kansen op de arbeidsmarkt. Ik heb echt een aantal positieve opmerkingen over de voorstellen van de heer De Hoop Scheffer, maar ik vraag hem om niet zo kortzichtig te doen met de dekking. Daar zal hij spijt van krijgen! Dat is niet het sociale beleid, waarmee hij zich zo graag afficheert.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Dat hangt er maar vanaf wat je sociaal noemt. Conform onze voorstellen worden instellingen zelf in staat gesteld om reguliere werknemers aan te nemen. Ik constateer niet als enige dat de intenties achter de ID-banen en de doorstroming weliswaar goed waren, maar dat deze instrumenten absoluut niet hebben gefunctioneerd. Zeven mensen zijn slechts doorgestroomd! Dat is toch een resultaat op grond waarvan bekeken moet worden of het anders kan. En dat is precies wat wij doen. Bovendien kan ik ter geruststelling zeggen dat wij in onze dekking niet aan de bestaande Melkertbanen komen. Wij spreken vooral over de uitbreiding van die banen. Voor al te grote zorg is dus ook weer geen reden, maar het gaat mij om het principiële punt. Wat is sociaal? Onze voorstellen zijn sociaal.

De heer Melkert (PvdA): Het is al grote vooruitgang ten opzichte van de alternatieve begrotingen die u in de afgelopen jaren heeft voorgelegd, dat u niet aan bestaande banen komt. Ik zal maar doorgaan met mijn argumentatie, want dan komt u de volgende keer misschien weer met nadere inzichten op dit punt. U maakt echt een vergissing als u denkt dat, als er elders banen worden gecreëerd vanuit vrij besteedbare ruimte, deze banen terechtkomen bij de mensen die niet gekwalificeerd zijn. Natuurlijk is het werkgelegenheid en is dat heel belangrijk. Maar de langdurig werklozen trekken aan het kortste eind. Dat mechanisme is doorbroken met de middelen, die wij de afgelopen jaren hebben ingezet. Laat dat voor de komende jaren zo blijven!

De heer De Hoop Scheffer (CDA): U maakt een vergissing door niet te zien dat het huidige systeem, dat nu functioneert met de inzet van heel veel geld, beter kan functioneren, indien er conform onze voorstellen keuzemogelijkheden geboden worden. Het gaat om keuzevrijheid. U kunt toch op grond van recente rapportages niet blijven volhouden dat het allemaal een geweldig succes is geweest?

De heer Melkert (PvdA): Het is een honderd procent succes geweest. Elke gulden die erin gestoken is, is terechtgekomen bij mensen die geen baan hadden. Ik zeg u, ook naar aanleiding van het rapport dat is gepresenteerd en dat gelukkig door het kabinet is gerelativeerd, dat als je mensen de gelegenheid geeft om uit die regelingen te stromen – wat prima is en in veel gevallen ook gebeurt – die mensen vaak meer geld gaan verdienen; zij krijgen hogere cao-lonen. Dat is ze van harte gegund, maar het is in het verleden vaak een obstakel gebleken voor laagproductieve mensen om in de arbeidsmarkt in te stromen. Daarom blijf ik zeggen: als je een sluitende aanpak wil bepleiten voor iedereen die met langdurige werkloosheid te kampen heeft gehad, zul je dat opstapje via de WIW of de ideebanen in stand moeten houden. Ik ga dan graag met u samen op zoek naar dekking voor een aantal van de voorstellen die u hebt gedaan, bijvoorbeeld in de sfeer van zorg en verlof. U hebt in dat kader heel interessante punten naar voren gebracht. Maar een en ander moet niet gedaan worden op kosten van andere sociale doelstellingen.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Dat gebeurt ook niet, voorzitter. De heer Melkert sprak over sociaal en een sluitende aanpak. Ik handhaaf de stelling dat in onze ogen de enige

sluitende aanpak is het terechtkomen in reguliere banen.

De heer Melkert (PvdA): Voorzitter. De heer De Hoop Scheffer is denk ik iets te optimistisch over de werking van de reële arbeidsmarkt. Ik heb wel eens tegen werkgevers gezegd: ik zou graag uitkomen op nul banen in de gesubsidieerde arbeid als u mij hier en nu belooft om alle mensen die aangewezen zijn op gesubsidieerde arbeid bij u in dienst te nemen. Het werd daarop ontzettend stil in de zaal en ik weet precies waarom.

Voorzitter. Nog een enkel woord over de economische situatie. De in de MEV geraamde werkgelegenheidsgroei is zowel voor 2001 als 2002 laag. Tegelijkertijd zijn er in een aantal sectoren nog moeilijk vervulbare vacatures; denk aan de bouw, het onderwijs en de zakelijke dienstverlening. Verbetering van scholingsmogelijkheden en van de aansluiting tussen arbeidsmarkt en scholing kan hier soelaas bieden. Dit heeft als neveneffect dat de investeringen in de bouw, die met name als gevolg van het arbeidstekort achterblijven, weer zouden kunnen stijgen. Het achterblijven van de woningbouw zou, gelet op de grote tekorten op de huisvestingsmarkt, sowieso meer aandacht van de regering moeten krijgen.

Naast de investeringen verdient de particuliere consumptie aandacht. De hoge inflatie zal in 2002 naar verwachting en naar ik hoop terug kunnen lopen als gevolg van het ontbreken van incidentele factoren. Aandacht van de overheid is hier echter dringend gewenst. De overgang naar de euro is niet zonder risico's ondanks alle geruststellingen tot nu toe. Ook een actief mededingingsbeleid kan bijdragen aan een beheerste prijsontwikkeling. Helaas moeten we nog steeds, samen met de regering, constateren dat er bijvoorbeeld in de sector financiële diensten, de benzinestations en de huishoudelijke apparaten sprake is van een gebrek aan marktwerking en te hoge prijzen. Een actievere opstelling van de minister van Economische Zaken is hier gewenst. Ik vind het opmerkelijk dat in de verkenning economische structuurversterking verbetering van marktwerking nauwelijks aandacht krijgt. Dat ik dit de minister van Economische Zaken moet voorhouden, is werkelijk de omkering van alle waarden, maar wij maken veel mee deze dagen. Als zij dan toch aan het kijken is, verzoek ik haar ook te kijken naar de verlichting van de administratieve lastendruk, want dat is ook geen succesnummer.

Voorzitter. De brutoloonstijging was het afgelopen jaar fors in vergelijking met de economische groei; zij ging gepaard met slechts een zeer geringe productiviteitsstijging. Een beheerste loonkostenontwikkeling blijft noodzakelijk. Daarbij zal aan de top het goede voorbeeld gegeven moeten worden. Investeringen ter verbetering van de arbeidsproductiviteit blijven achter. Onzes inziens is een generieke verlaging van de vennootschapsbelasting met een half procent niet het beste middel om hier iets aan te doen. Lastenverlichting voor bedrijven door middel van innovatieinvesteringsaftrek en verlaging van de belasting voor kleine zelfstandigen en bedrijven aan de voet van de VPB lijkt ons effectiever. Dit zijn alle agendapunten voor een cruciale fase van zaken opnieuw op elkaar afstemmen met de sociale partners in het aanstaande najaarsoverleg. Wij vragen de regering – dit is ook mijn reactie op een opmerking van de heer Rosenmöller – tegen die tijd een geactualiseerd inzicht te geven in de stand van de economie.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Voorzitter. Ik ben nu inderdaad toe aan de vraag die ik had willen stellen. Waarom kiest de fractie van de Partij van de Arbeid er op dit moment voor, zelfs verschuivingen binnen de begrotingen niet in overweging te nemen? Die hoeven toch op geen enkele wijze implicaties te hebben voor de economische ontwikkeling op korte termijn?

De heer Melkert (PvdA): Ik meen dat ik in de constructieve gedachtewisseling met de heer Marijnissen de mogelijkheid van verschuivingen nadrukkelijk had opengelaten, natuurlijk mits het verstandige verschuivingen zijn.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Uiteraard. Goed, laat ik dan twee dingen die u zojuist gezegd heb, als voorbeeld nemen. U vindt dat boven in het loongebouw het voorbeeld moet worden gegeven als het om loonmatiging gaat. Vindt u de voorstellen van het kabinet op dit punt om aandeelhouders iets meer zeggenschap te geven over de topsalarissen voldoende of vindt u ze toch misschien net iets te weinig vertrouwenwekkend en zou u gegeven de recente ontwikkelingen echt een stap verder willen gaan?

De heer Melkert (PvdA): De voorstellen van het kabinet hebben het voordeel dat ze in ieder geval de transparantie van de inkomensvorming aan de top verbeteren. Ik geloof er ook sterk in dat dit in onze open economie de beste manier is om deze zaak te bespreken, dus ook door dit in overweging te geven aan allen die het aangaat.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Nu wordt er al een paar jaar gesproken over openbaarheid van inkomens, maar het punt is hoe wij nu op een effectieve manier iets kunnen doen aan wat buiten deze zaal breed en in deze zaal waarschijnlijk vrij smal tot onvrede leidt. Exorbitante salarisstijgingen aan de top zijn niet alleen af te remmen met openbaarheid en ook niet alleen met wat meer inspraak van aandeelhouders. Zou u er een voorstander van zijn dat bijvoorbeeld ook de werknemers in een bedrijf via de ondernemingsraad – de personeelsvertegenwoordiging op dit punt – wat meer informatie dan wel zeggenschap krijgen? Het kost niets...

De heer Melkert (PvdA): U zegt het alsof dat mij zou hinderen, als ik het goed voorstel vond.

Wij zijn in de sociaal-democratie al een jaar of honderd bezig om te proberen, openbaarheid van inkomens voor elkaar te krijgen. Wij staan daar nu aan de vooravond van, en dat op voorstel van een liberale minister. Ik zou dit dan ook eerst wel eens willen binnenhalen en dan pas willen nadenken over verdere stappen. Maar u heeft er gelijk in dat het kabinet zelf ook iets heeft voorgesteld op het punt van de positie van de aandeelhoudersvergadering bij het vaststellen van de inkomens aan de top. Ik kan mij voorstellen dat wij daarbij dan inderdaad ook nadenken over een rol van de ondernemingsraad, omdat ik er in het algemeen een voorstander van ben, ook in het kader van corporate governance, dat de rol van de aandeelhouders en die van de ondernemingsraad elkaar enigszins in evenwicht houden, voorzover hun

onderscheiden functionele taken dit toelaten.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Oké, daar komen wij dan nog verder over te spreken. Ik wil nog een ander punt noemen dat tot een verschuiving zou kunnen leiden. U heeft een opmerking gemaakt over de vennootschapsbelasting en u zou de opbrengst daarvan liever anders aangewend zien. Zou er bij deze begrotingsbehandeling met dat geld niets kunnen worden gedaan op de punten die u zelf belangrijk vindt, die uw collega De Hoop Scheffer belangrijk vindt en die onze fractie en andere fracties belangrijk vinden?

De heer Melkert (PvdA): Dat sluit ik niet uit. Ik leg in de eerste plaats aan het kabinet de vraag voor of de voorgestelde lastenverlichting voor werkgevers de meest effectieve vorm van lastenverlichting is, gelet op de doelstellingen die het kabinet daarbij zelf voor ogen heeft. Ik zou mij kunnen voorstellen dat wij daar ook verder over nadenken, maar ik hecht er wel sterk aan, te blijven zoeken in de sfeer van verlichting van de lasten voor werkgevers, omdat werkgevers in de huidige onzekere economische omgeving terecht bij ons aankloppen om te kunnen blijven investeren en ondernemen.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Het is echter van tweeën één. Een onderdeel van het debat kan zijn uw kritiek op de voorstellen van het kabinet om de concurrentiepositie van Nederland, die internationaal wordt gewaardeerd, nog verder te versterken via onder andere de 200 mln voor verlaging van de vennootschapsbelasting. Die voorstellen kan men zien als instrumenten met het oogmerk om in de begroting verschuivingen aan te brengen en om iets wat men wil doen te kunnen financieren. Men kan ook van mening zijn dat zij dit niet zijn. Je kunt echter niet van twee walletjes eten. Ik heb wel het idee dat dat nu gebeurt.

De heer Melkert (PvdA): Het is niet van tweeën één. Ik geef alleen aan – u mag dat betwisten – dat het echt een punt is om belastingen op ondernemen wat te verlagen, juist in het huidige klimaat. Daar kiezen wij voor. U hoeft daar niet voor te kiezen. In uw alternatief zie ik ook dat u zich niet de grootste zorgen maakt over de winstgevendheid van de ondernemingen, ondanks het feit dat de arbeidsinkomensquote verontrustend is opgelopen. Dat is althans mijn mening. Ik vind dat wij allen de taak hebben om de ruimte voor investeringen voldoende op peil te houden. Dat gezegd hebbend sta ik wel open voor een discussie over het voorstel van het kabinet om de VPB met een half punt te verlagen. Mogelijkerwijs is dat ook een discussie over verschuivingen. Wellicht kan het voorstel van het kabinet beoordeeld worden in het licht van andere mogelijkheden in de sfeer van de onderneming. Dan moet u niet zeggen: u wilt niet. Ik wil wel, maar misschien niet op de manier die u voor ogen staat. Wellicht komen wij verder in de loop van het debat.

Voorzitter. Ik sprak over de geactualiseerde stand van de economie bij het najaarsoverleg. Dat zou voor de Kamer een belangrijk moment kunnen zijn. Dan zouden wij correcties kunnen aanbrengen op enkele kwetsbare punten die de begroting nu kent. Dat betreft in het bijzonder de inkomensvooruitzichten voor gezinnen met kinderen en voor ouderen met alleen AOW of een bescheiden pensioen. Op basis van de voorspelde groei blijft een beperkte reële inkomensgroei mogelijk, maar die houdt in vergelijking met de positie van anderen niet over. Dat geldt nog meer als het totale beeld er nog wat somberder komt uit te zien. Daarom willen we voorstellen door middel van de aanvullende kinderkorting en de ouderenkorting deze groepen een steuntje in de rug te geven, bij voorkeur door extra middelen voor lastenverlichting uit te trekken, wat we bij een redelijk doorzettende groei verantwoord zouden vinden. Anders is een lastenverschuiving onvermijdelijk. Dit zou in het kader van het belastingplan nader kunnen worden bezien.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Collega Melkert zou mijn vreugde voor de aandacht voor gezinnen met kinderen nog groter kunnen maken door te zeggen dat hij bereid is in die discussie de term ''huishoudinkomen'' als basis te nemen voor de discussie over het verloop van de koopkracht van het gezin.

De heer Melkert (PvdA): We moeten elkaar natuurlijk niet op woorden vangen. Wij willen graag weten wat er uiteindelijk bij mensen binnenkomt en in het bijzonder bij mensen met kinderen, die uiteraard een ander bestedingspatroon hebben dan mensen zonder kinderen. De keuzen die in de afgelopen jaren zijn gemaakt, ook met het nieuwe belastingstelsel, houden in dat wordt uitgegaan van het individu als eenheid voor de belastingsystematiek. Deze keus lijkt mij in overeenstemming met de ontwikkeling in de samenleving. Op dit punt zouden wij niet anders moeten handelen. Dat laat onverlet dat je moet blijven letten op de reële inkomenssituatie van mensen met kinderen. Niet voor niets heb ik daarover op 1 mei gesproken en toen gelukkig bij u een willig oor gevonden.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Dat willig oor blijft u vinden. Ik weet overigens ook dat een nieuw belastingplan is aangenomen. Na de nodige amendering hebben wij daarmee uiteindelijk ingestemd. Bij belastingen heb je het echter toch weer over iets anders. Nu spreekt u over reparatie in de sociale sfeer. Wij werken tenslotte ook al met een huishoudinkomen als wij het hebben over huursubsidie of bijstand. Bent u wel bereid met mij verder die weg op te gaan?

De heer Melkert (PvdA): In het algemeen ben ik daartoe bereid. Uit enkele rapporten die u hier hebt overhandigd, blijkt dat hierover in CDA-kring interessante gedachten zijn ontwikkeld. In het algemeen ben ik van mening dat wij beter, diepgaander moeten letten op de feitelijke ontwikkeling en inkomensperspectieven van de mensen die met het laagste inkomen moeten rondkomen en die de meeste kinderen hebben waarmee zij dat inkomen moeten delen. Het zou goed zijn daarover verder van gedachten te wisselen.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Dat helpt mij een eindje op weg. Zoals u weet, gaat het hierbij om voor ons belangrijke elementen, om de vraag: wat zijn werkelijk de kosten voor kinderen, voor wonen en voor gezondheidszorg? Ook bij ons ligt het idee voor om in dat opzicht in Nederland tot sociale inkomensverdeling te komen. De discussie daarover is te lang achterwege

gelaten. Aan de onderkant en ook als je bij gezinnen een stukje of zelfs een stuk omhoog gaat, kun je grote problemen tegenkomen. Ik kom er graag op terug, want het is wat ons betreft een fundamentele discussie.

De heer Melkert (PvdA): Dat moeten wij zeker doen, mits wij de historie geen geweld aandoen. Ik herinner mij heel goed mijn aantreden bij Sociale Zaken en Werkgelegenheid. De afdeling die zich bezighield met armoedebestrijding was net opgeheven, omdat het motto van mijn voorgangers De Vries en De Koning was dat het allemaal wel goed zou komen als gevolg van de werkgelegenheidsstijging. Het kabinet heeft toen voorstellen gedaan om aan armoedebestrijding te doen, om het sociaal beleid op een hoger plan te tillen en daar ook resultaten mee te boeken. Dat dat gelukt is, is te lezen in de Sociale nota.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Hulde voor die voorstellen van u. Ik constateer slechts dat het kabinet van vóór 1994 door CDA en PvdA werd gedragen. Al te veel eenzijdigheid is niet goed.

De heer Melkert (PvdA): Het was tijd dat er een PvdA'er op Sociale Zaken en Werkgelegenheid kwam.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Ik neem aan dat die andere PvdA'ers vóór 1994 het beleid mee hadden gedragen. In dat beleid werd wel degelijk ook aandacht besteed aan de grote problemen rond de armoede. Maar ja, het waren andere tijden. Voor onze verantwoordelijkheid in andere tijden lopen wij nooit weg.

De heer Melkert (PvdA): Mijn motto is dat je er het beste zelf bij kunt zitten.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Dat motto neem ik graag over.

De heer Melkert (PvdA): Ik kan het u aanraden, ook in de hoop op de volgende periode.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Mijn middag wordt steeds beter.

De heer Dijkstal (VVD): De wensen van de heer Melkert op het fiscale terrein zijn duidelijk. Hij denkt dat het beter is om hierop terug te komen bij het belastingplan. Er is natuurlijk een parallelliteit met de opmerking dat wij bij een bepaalde economische ontwikkeling in het najaar misschien toch nog met elkaar in gesprek moeten treden. Ik hoorde hem echter nog iets zeggen. Als wij een extra groei hebben en er dus meer ruimte is, dan zouden wij de plannen uit die ruimte kunnen financieren. Anders zouden wij moeten verschuiven. In reactie op een vraag van de heer Rosenmöller heeft hij aangegeven dat de wijzigingen die wellicht voor de werkgevers zullen worden voorgesteld, zich binnen de kring van de werkgeversmaatregelen zullen afspelen. Dat roept natuurlijk de vraag op vanuit welke richting er verschoven zal worden als dat noodzakelijk mocht blijken.

De heer Melkert (PvdA): Wat de lastenverlichting betreft moet dan het totale beeld worden bezien. Je zou dan wat solidariteit moeten vragen. De mensen die het wat ruimer hebben, zouden dan wat meer moeten bijdragen voor de mensen die het wat krapper hebben, in het bijzonder gezinnen met kinderen en ouderen met AOW en een klein aanvullend pensioen.

De heer Dijkstal (VVD): In ronde taal heeft u het dan over de middengroepen. Die zouden dan wat moeten afstaan om het probleem op te lossen.

De heer Melkert (PvdA): Nee, ik heb het dan over de mensen met de hogere inkomens. Het gaat om beperkte verschuivingen die het mogelijk maken dat uitgerekend mensen met kinderen en AOW'ers met een klein aanvullend pensioen een kleine plus krijgen. Ik geef de heer Dijkstal graag nog eens te lezen datgene wat nu in het inkomensbeeld staat voor AOW'ers met een bescheiden aanvullend pensioen. Als de heer Dijkstal zorgen heeft over de vraag waar dat geld vandaan moet komen, lijkt het mij verstandig dat wij allebei nog eens kijken of er niet ietsje bij kan komen. Dat kan echter alleen als de economische groei dat mogelijk maakt. Het is verstandig om daar op een later moment over te spreken.

Dit geldt wat mij betreft ook voor de uitgavenreserve voor 2002. Daarbij teken ik graag aan dat de kabinetsvoorstellen voor de maatschappelijke opvang en de jeugdhulpverlening, voor de geestelijke gezondheidszorg, voor schoolgebouwen en voor de aanleg van de ecologische hoofdstructuur echt nog wat nadere aandacht behoeven. Is er wel voldoende ruimte gemaakt om de geformuleerde doelstellingen en de doelstellingen die wij voor ogen hebben, na te komen? Ik realiseer mij dat er thans meer urgentie uitgaat naar mogelijke voorstellen met het oog op onze veiligheid en terrorismebestrijding. Dat zal op een gegeven moment ook wat kunnen kosten. Ook op dat punt zullen wij tijdens de komende begrotingsbehandelingen terugkomen.

Wij staan aan de vooravond van een nieuwe kabinetsperiode. Het is dan minstens zo belangrijk om na te gaan of en, zo ja, hoe Nederland is voorbereid op de toekomst. De eerdergenoemde verkenningen, die door het kabinet op ons verzoek zijn opgesteld, bieden hiervoor waardevol materiaal. De rode draad erdoorheen is het belang van een vitale rol van de overheid.

De sleutelwoorden zijn het scheppen van maatschappelijke en economische meerwaarde en het voorkomen van elite opt-out, oftewel iedereen moet erbij gehouden worden. Als wij willen voortgaan op de weg van gelijke toegang tot hoogwaardige gemeenschappelijke voorzieningen – en dat willen wij – dan moeten wij ons rekenschap geven van veranderende omstandigheden en voorkeuren van mensen. Daarom staan wij open voor nieuwe combinaties van publieke aanspraken en individuele keuzemogelijkheden. De kern daarvan is dat mensen bereid blijven gezamenlijk te betalen voor algemeen toegankelijke voorzieningen. Zij behoren echter meer zelf over de besteding te kunnen beslissen en minder afhankelijk te zijn van instellingen en hun bureaucratische logica. Dan kunnen bijvoorbeeld ouders meebeslissen over het extra schoolbudget, gehandicapten over hun persoonsgebonden budget, ouderen over de besteding van hun zorgtoelage en studenten over de keuze van het beste studieprogramma op verschillende hogescholen of universiteiten, ook in het buitenland. Ook het pleidooi in de verkenningen voor het vaker en beter benutten van experimentele regelingen voorafgaand aan formele

wetgeving spreekt ons aan. Een meer ondernemende en minder risicomijdende overheid staat ons voor ogen.

De PvdA-fractie wil de verkenningen benutten in de voorbereiding op een volgende periode na de verkiezingen. Wij kunnen ons voorstellen dat ook binnen het kabinet of binnen departementen verder wordt gewerkt aan analyses en beleidsopties die de snelheid van handelen na de vorming van een nieuw kabinet vergroten. Op één punt in het bijzonder vinden wij het nodig dat het kabinet bouwstenen aanlevert voor een broodnodige beleidsversnelling. Het betreft een grondige analyse van de ongelijke kansen en mogelijkheden in de sfeer van arbeid en zorg, verlof en de uitwerking van het al langer omarmde idee van een leven lang leren. Belemmeringen, zoals het ontbreken van voorzieningen voor het overblijven van kinderen – de tussenschoolse opvang – moeten worden aangepakt. Het SER-rapport Levensloop biedt inmiddels al heel wat aanknopingspunten. Wij weten dat het kabinet zich hierop oriënteert. Maar hier wringt de schoen, want het zou zich ook oriënteren op een mogelijke regeling voor betaald verlof. En nota bene het wetsvoorstel basisvoorziening kinderopvang dreigt te veel vertraging op te lopen. Klopt het dat het wetsvoorstel niet voor november in de ministerraad wordt besproken? Ziet de minister-president mogelijkheden om op dit terrein soortgelijke beleidsvoorbereidingen te treffen als destijds met het belastingstelsel en nu met de basisverzekering volksgezondheid?

In de onderwijsverkenning valt de diagnose op van het beroepsonderwijs. Een middellangetermijnverkenning beroepsonderwijs zou besluitvorming in een later stadium zeer kunnen ondersteunen. Ik wil hier wel waarschuwen tegen een trend in de onderwijsverkenning die ons niet aanspreekt: dat is het terugbrengen van de algemeen geldende voorschriften voor de inhoud van het onderwijs tot de vakken taal en rekenen. In een maatschappij als de onze is er echt nog wel meer verplicht mee te geven in de bagage van iedere leerling. Laten we daar geen vergissingen maken waar we later spijt van kunnen krijgen.

In de verkenning van de sociale infrastructuur ontbreken pijnlijk het heden en de toekomst van inburgering. Is dat een bewuste keuze geweest? Is dit veroorzaakt door tevredenheid over het lopende beleid? Zo ja, dan ben ik benieuwd naar de toelichting.

De verkenning van de toekomst van de zorg is inhoudelijk diepgaand, maar weinig zeggend op het allermoeilijkste punt: het vermogen van de overheid om de ambitie van publieke aansturing waar te maken. Hier wil ik nog iets toevoegen. Met onze instemming is de regering gevraagd, meer inzicht te geven in de besteding van de gelden die de afgelopen zeven jaar beschikbaar zijn gekomen voor de zorg. Het moet gezegd: er is door de regering veel uit de kast gehaald. Maar zeggen de cijfers ons voldoende over de feitelijk geleverde prestaties en, belangrijker nog, de wijze waarop de geldstromen worden of kunnen worden gestuurd? Bij het lezen moest ik erg denken aan het rapport dat in 1994 in opdracht van de Kamer is opgesteld door de commissie-Willems. Een goed rapport, dat de vinger legde op de echte zere plek: de organisatie van de volksgezondheid is te veel gebaseerd op nevengeschikte verantwoordelijkheden en te weinig op hiërarchische verantwoordingsplicht.

Aan de vooravond van een nieuw en noodzakelijk debat over de basisverzekering, waarover nu in beginsel overeenstemming bestaat, moet de vraag opnieuw worden gesteld of deze ons in staat zal stellen meer zicht te krijgen op de geldstromen in de zorg en of premiegeld wel effectief en efficiënt wordt besteed. Zeker bij de huidige personeelskrapte is het riskant verantwoordelijkheden zo te verleggen dat de rekening weer terugkomt bij de overheid, zonder dat deze daarop voldoende greep kan houden. We zullen in de vaste commissie graag bespreken hoe er een vervolg kan worden gegeven op de nu voorliggende inventarisatie, niet met het doel nog eens terug te kijken, maar vooral om vooruit te zien.

De heer Van der Vlies (SGP): Voorzitter. De heer Melkert zei dat er overeenstemming was over, kort samengevat, de stelselwijziging zorg. De contouren zijn geschetst. Er is jarenlang heel veel over gesproken in dit huis. Meerderheden tekenden zich echter nimmer af. Nu geeft de PvdA-fractie echter ineens het signaal af dat er met de invoering van dat nieuwe stelsel moet worden gewacht, niet tot de volgende kabinetsperiode, maar tot de daaropvolgende kabinetsperiode. Hoe ziet de heer Melkert dat?

De heer Melkert (PvdA): Ik weet niet precies waar de heer Van der Vlies dat signaal vandaan haalt.

De heer Van der Vlies (SGP): De heer Oudkerk maakt toch deel uit van de PvdA-fractie?

De heer Melkert (PvdA): Nog steeds.

De heer Van der Vlies (SGP): Hij heeft dat vrij helder naar voren gebracht. Ik had begrepen – ik heb daar geen contrasignalen over vernomen – dat dit dus de opvatting van de PvdA-fractie is. Dat leek mij een beetje contraproductief aan de vooravond van een principiële discussie over de contouren van het nieuwe stelsel en de inrichting daarvan.

De heer Melkert (PvdA): De heer Oudkerk heeft in de rol van Cassandra gewaarschuwd voor het gevaar dat zou kunnen ontstaan als het langer duurt dan gewenst. Wat is namelijk het reële risico? Ik vraag daar ook aandacht voor. Als wij het nieuwe stelsel gaan invoeren in een situatie dat de aanbodfactoren in de gezondheidszorg, het personeel, de artsen, buitengewoon krap zijn bemeten, terwijl de verzekeraars een centrale rol moeten gaan vervullen – daar kunnen wij ons iets bij voorstellen – dan bind je de kat op het spek. Dan kom je uit bij de vraag welke mogelijkheden de overheid nu en straks heeft om te voorkomen dat de verzekeraars een torenhoge rekening bij de gemeenschap, de overheid en de heer Van der Vlies en mij als premiebetalers neerleggen. Daarom moet je het in de juiste volgorde doen. De aanbodfactoren moeten goed worden georganiseerd en ruimer worden gemaakt. De rolverdeling tussen verzekeraars en overheid moet op een verstandige manier worden ingericht. Vervolgens moet de basisverzekering worden ingevoerd. De heer Van der Vlies kan mij wakker maken voor de invoering ervan, want dat is naast de openbaarheid van inkomens ook een honderdjarig voorstel waarvoor wij geknokt en gestreden hebben. Het zit

eraan te komen. Dat is sociaal-democratie anno 2001.

De heer Van der Vlies (SGP): De heer Melkert weet heel goed dat er tientallen jaren over een nieuw stelsel is gediscussieerd, maar er konden in dit huis geen meerderheden voor welk stelsel dan ook worden gevonden. Als puntje bij paaltje kwam, dan was er echt geen meerderheid, althans niet met de ''zegen'' van de coalitie of de aan het roer zittende kabinetten. Zo heb ik dat ervaren als relatieve buitenstaander.

De heer Melkert zegt dat de kat niet op het spek moet worden gebonden. Zolang de kat echter van huis is, kunnen de muizen blijven dansen. Het gestelde dat de invoering pas op zijn vroegst in 2006 plaatsvindt, vertaal ik, simpel als ik ben, als uitstel. Dat is toch niet de bedoeling?

De heer Melkert (PvdA): Neen, wij gaan de kat niet uit de boom kijken. Wij gaan zo snel mogelijk aan de slag. Sterker, ik zou graag zien dat nog in deze kabinetsperiode voluit met de regering wordt gediscussieerd over de gedane voorstellen. Dan kan de Kamer in de huidige samenstelling nog zoeken naar een zo breed mogelijke overeenstemming over de beginselen van de basisverzekering. Op basis van die overeenstemming moet het uitvoeringstraject zo snel mogelijk worden afgelegd. Dat zal onvermijdelijk in de volgende kabinetsperiode het geval zijn. Hoe sneller, hoe beter. Ik ben van de partij.

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. Als ik dat hoor, dan zie ik de heer Oudkerk vooral als de muis die brulde. De heer Melkert zegt dat hij in de komende periode tot die basisverzekering wil komen. De heer Van der Vlies heeft net iets eerder dan ik het Reformatorisch Dagblad gelezen, maar dat is in dit verband niet onbegrijpelijk. Daar staat het interview met de heer Oudkerk in. Hij zegt gewoon dat wij voor 2006 niets moeten invoeren. Als de heer Melkert dat signaal overneemt, vindt de Partij van de Arbeid het werk van het kabinet wel leuk en wil zij daar ook wel over praten, maar dan komt de basisverzekering er de volgende regeerperiode als het aan de PvdA ligt dus niet.

De heer Melkert (PvdA): De heer Oudkerk heeft echt Cassandra-achtige gaven. Hij kijkt vooruit, hij waarschuwt en hij krijgt mij iets te vaak gelijk. Ik hoop niet dat hij op dit punt ook gelijk krijgt, want ik vind dat wij moeten proberen dat zo snel mogelijk voor elkaar te krijgen, maar hij heeft een punt. Gelet op de personeelskrapte en de aanwijsbare zwakte in de organisatie van de gezondheidszorg – ik verwijs naar alle antwoorden die mevrouw Borst heeft gegeven op de terechte vragen van de Kamer over wat er met het geld in de afgelopen jaren is gebeurd – moeten wij ons ervan bewust zijn dat het geen zin heeft om aan een basisverzekering te beginnen als de randvoorwaarden niet op orde zijn. Ik wil graag met de heer Oudkerk om een goede fles een weddenschap aangaan over de vraag of het eerder of later kan. Dan zullen we zien wie gelijk krijgt.

De heer De Graaf (D66): Ik mag dus concluderen dat het niet aan de heer Melkert zal liggen en dat hij volledig wil meewerken aan de invoering van het basisstelsel in de volgende kabinetsperiode. Overigens zou ik de knopen die nog doorgehakt moeten worden, graag nu al en niet in een volgende periode doorhakken.

De heer Melkert (PvdA): De vraag of ik wil meewerken aan de invoering van een basisverzekering is bijna retorisch.

De heer De Graaf (D66): Dan stel ik toch voor dat de heer Melkert het interview met de heer Oudkerk nog eens naleest.

De heer Melkert (PvdA): Naar ik meen hebben wij daar nu genoegzaam over gesproken. De heer De Graaf sprak over het doorhakken van knopen. Het kabinet heeft dat op een paar punten inderdaad niet gedaan. Wat let ons om dat in de Kamer te proberen?

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Ik sta wat op achterstand. Daarvoor mijn verontschuldigingen. Wij hebben geen Cassandra's in de fractie.

Het kabinet heeft op dit punt voorstellen, of beter gezegd verkenningen gedaan en de verschillende partijen in dit huis hebben van lieverlede in dit debat hun posities ingenomen. De heer Melkert constateert net als ik dat het kabinet in zijn voorstellen zeer aanzienlijk is afgeweken van hetgeen, bijzonder genoeg, in de SER is afgesproken. Als hij dat ziet, is de heer Melkert er dan niet bang voor dat de PvdA zich op het cruciale punt – de grootte van het pakket, de vaststelling van de premie en de organisatie van de solidariteit – isoleert? Misschien komt daar zijn aarzeling uit voort; dat zou ik kunnen begrijpen.

De heer Melkert (PvdA): Ik meen niet dat ik iemand in de hoek van het isolement heb willen praten; de heer De Hoop Scheffer al helemaal niet, want zo zijn de verhoudingen niet.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Ik ben niet geïsoleerd. De standpunten van de VVD en D66 spreken voor zich; uiteraard zitten daar verschillen tussen. Ik constateer dat de SER een rapport heeft uitgebracht. Gezien de enorme voorgeschiedenis van dit onderwerp is dat bijzonder. Het voorstel van het kabinet wijkt aanzienlijk af van dat SER-advies. Net heb ik daarover al indirect een vraag aan de heer Dijkstal gesteld. Ik kan mij voorstellen dat, als wij de discussie daarover in deze Kamer starten, de Partij van de Arbeid geïsoleerd staat omdat zij het inkomensbeleid nog steeds wil blijven voeren binnen de sector zelf en niet daar waar het naar mij opvatting hoort, namelijk binnen de fiscaliteit.

De heer Melkert (PvdA): Daar komt de aap uit de mouw. Het kabinet heeft op dit punt overigens grosso modo evenwichtige voorstellen gedaan. Ik zie echt uit naar een debat met dit kabinet, de Kamer en de samenleving over voorstellen voor het realiseren van een volledige nominale premie voor de nieuwe basisverzekering. Ik zal graag voorrekenen wat dat voor de mensen betekent en daarbij uit mijn ervaring, voor wat die waard is, aangeven hoe het is om jaar in jaar uit met andere groeperingen in deze Kamer en met een kabinet te knokken over een redelijk evenwichtig inkomensbeeld. Dat zal bij een hoge nominale premie nooit evenwichtig zijn. Dat zal altijd de noodzaak van verregaande inkomensnivellerende maatregelen met zich brengen. Dan hoor ik graag van de fractie van het CDA de bereidheid om aan inkomensnivelle-

ring mee te werken. Dat wil ik dan ook weten van de fractie van de heer Dijkstal en misschien zelfs van de fractie van de heer De Graaf.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Dat debat ga ik graag aan met collega Melkert. Ik constateer alleen dat het rapport dat wij hebben gemaakt en dat onderdeel uitmaakt van de stapel die ik de voorzitter heb aangeboden, in grote lijnen door de SER is overgenomen. Dat is een belangrijk politiek feit. Andere fracties spreken voor zichzelf, maar ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat het wel eens een lastig debat voor hem zal kunnen worden.

De heer Melkert (PvdA): Een lastig debat kan het nooit zijn als je kiest voor solidariteit in de ziektekostenverzekering en daarvoor steun vraagt in de Kamer. Uiteindelijk komt het voor ons allen neer op de steun die je daarvoor van de mensen krijgt. Ik heb daar alle vertrouwen in op dit punt.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Ik heb alle vertrouwen in hetgeen werkgevers en werknemers in de SER, ook de FNV, met elkaar hebben afgesproken. Dat is niet niks. Solidariteit kan op verschillende manieren worden ingevuld. Daarover zullen wij moeten discussiëren, maar ik onderschrijf niet de stelling dat wat de SER of het CDA heeft geproduceerd een a-solidair of insolidair systeem zou zijn.

De heer Melkert (PvdA): Dat is het niet per se, maar ik heb grote bedenkingen bij de verwachting dat men jaar in jaar uit in staat zou zijn, de effecten van een nominale premie voor iedereen te vereffenen. Dan zouden wij elkaar aan het einde van de dag de hand kunnen reiken en kunnen praten over waarlijke solidariteit. Een nominale premie houdt in dat iedereen ongeacht zijn inkomen duizenden guldens betaalt voor zijn ziektekostenverzekering. Het verheugt mij in ieder geval als de kern van het debat over het nieuwe zorgstelsel daarover zou gaan, naast uiteraard verbetering van de werking van het systeem.

Ik heb gesproken over de verkenningen die goed aansluiten op een periode van succesvol beleid. Zij bouwen voort op wat is bereikt en geven aan waar wissels naar de toekomst moeten worden verzet. Veel van deze ambities vragen een overheid die op haar taak is berekend en die ook de medewerkers aan zich weet te binden die deze taak aankunnen. Voortzetting van het beleid na de belangrijke doorbraak die met het rapport-Van Rijn is bereikt, is daarom van het grootste belang. Er is behoefte aan betere prognoses over de behoefte en beschikbaarheid van leraren, verpleegkundigen, artsen, politieagenten en jeugdhulpverleners. Voor ons is dit de rode draad bij de bespreking van de afzonderlijke begrotingshoofdstukken. Ter illustratie van het belang daarvan wil ik drie aandachtspunten noemen.

1. Uit eerste lezing van de onderwijsbegroting houden wij de indruk over dat de al langer bestaande problemen met het vervangingsfonds ter dekking van de kosten van vervanging van zieke leerkrachten niet zijn opgelost. Zo dreigen de premieverhogingen opnieuw te worden afgewenteld op het schoolbudget dat juist in het leven was geroepen om knelpunten in het personeelsbeleid op te vangen. Tel uit je winst! Is onze indruk terecht?

2. Bij de politie is reeds na drie van de uitgetrokken vier jaren de in het regeerakkoord voorziene uitbreiding met meer dan 3000 agenten bereikt. Ten behoeve van de heer Dijkstal herhaal ik deze zin: bij de politie is reeds na drie van de uitgetrokken vier jaren de in het regeerakkoord voorziene uitbreiding met meer dan 3000 agenten bereikt. Hulde dus aan de minister van Binnenlandse Zaken, trouwens ook voor de oplossing die hij in Zuid-Limburg heeft gevonden voor de regionale sterkte. Als ik het goed zie, zal er ook bij de start van een nieuwe periode behoefte bestaan aan een verdere, wat mij betreft, grote uitbreiding. Hoe voorkomen wij nu dat de instroom in de politieopleidingen te ver terugvalt en daardoor onnodige vertraging oploopt?

3. In de zorg is vorig jaar mijn motie over het opheffen van de numerus fixus voor de artsenopleiding aangenomen. De regering stelt nu voor in de komende jaren toe te werken naar 2400 jaarplaatsen. Hoe is dit getal tot stand gekomen? Is het door de institutionele capaciteit bepaald? Of is het beredeneerd vanuit de toekomstige behoefte van patiënten die steeds meer de gevolgen ondervinden van de groeiende uitstroom van artsen? Klopt het dat faculteiten inmiddels hebben aangegeven dat 3200 jaarplaatsen mogelijk zouden zijn? Is niet de uitbreiding van het aantal faculteiten onvermijdelijk? Klopt onze indruk dat reeds op korte termijn de technische universiteit Twente en misschien ook de universiteit in Tilburg in een flink aantal nieuwe plaatsen zouden kunnen voorzien?

Een overheid die op haar taak is berekend, is bereid haar eigen werkwijze kritisch te herijken. Wie terugkijkt op het afgelopen decennium in Den Haag zal zeker veel veranderingen noteren in de werkwijze binnen departementen. Ook is veel veranderd in de verdeling tussen centrale en decentrale bevoegdheden. In het algemeen kan daarover positief worden geoordeeld. Veel zwakke plekken zijn echter zichtbaar bij de verbindingsschakels, de schakels tussen de departementen onderling, het Rijk en de lagere overheden, tussen Nederland en de Europese Unie. Het is niet nieuw om verkokering als een obstakel te zien voor het bevorderen van integrale beleidsimpulsen. Het is wel dringend nodig, hierin tot nieuwe initiatieven te komen. In die zin zijn de verkenningen een voorbode van een nieuwe tijd en een nieuwe aanpak. Op kabinetsniveau zal meer tijd moeten worden ingeruimd voor integrale beleidsoriëntatie vooraf, zodat de missie voor departementen en uitvoeringsorganisaties helder is georganiseerd en daarbinnen een praktische werkwijze kan worden gevonden.

Ik geef een paar voorbeelden ter bepaling van de gedachten. Het project overlastbestrijding in Heerlen, de Operatie hartslag, waar burgemeester Sakkers aandacht voor vraagt. Dat is een praktijkdemonstratie die direct zou passen in de verkenning sociale infrastructuur. Men loopt daarbij echter op tegen de verschillende departementen die ermee bezig zijn en het gebrek aan een titel voor medefinanciering door het Rijk. Dat vereist een integrale aanpak.

Neem de brede school, De inlaat in Heerenveen, waar de combinatie van tussenschoolse opvang, assistenten in de klas en naschoolse opvang tot bijzondere resultaten leidt voor kinderen in een buurt waar men een extra handje goed kan gebruiken. Ook daar is het wrang om de

problemen tussen de onderwijswetgeving en de wetgeving in de welzijnssfeer te moeten constateren.

Of neem de economische structuurversterking. Het kabinet heeft in de afgelopen jaren aarzelende stappen gezet op weg naar regioconvenanten. Op sommige punten wordt daaraan gewerkt. Ik kan mij echter niet aan de indruk onttrekken dat niet alle afdelingen en alle departementen op scherp staan om de regioconvenanten het gewicht te geven dat die toekomt. Daar zou naar mijn mening meer aan moeten en kunnen gebeuren.

Of neem de voorbereiding van de nieuwe beleidsimpuls infrastructuur. In de verkenning economische structuurversterking is afgezien van het formuleren van de randvoorwaarden, uitgangspunten en doelstellingen waaraan de projecten moeten voldoen om opgenomen te worden in de beleidsimpuls. Het gaat dan om honderden miljarden guldens. Het zal voorgelegd worden aan de planbureaus, zoals vier jaar geleden ook het geval is geweest. Wat zijn echter de uitgangspunten? Welke doelstellingen willen wij bereiken? Op welke wijze moet Nederland sterker worden gemaakt met zo'n beleidsimpuls? Wij lopen hierbij het gevaar een kans te missen.

Neem de Europese aanpak van de interne veiligheid. Het kabinet gaat er nu mee aan de slag, door de omstandigheden gedwongen. Het is goed om de integrale kant direct op te pakken. Neem een minister van Europese Zaken, omdat ik denk dat het van belang is om in een volgende kabinetsperiode het buitenlands beleid meer tot binnenlandse aandacht te brengen en de integrale organisatie daarvan te bevorderen. De lijst met voorbeelden is aan te vullen.

De heer De Graaf (D66): De heer Melkert heeft ook recentelijk nog het idee van een minister voor Europese Zaken verdedigd. Ik heb begrepen dat hij terug is gekomen op de gedachte van een aparte vice-premier voor Europese Zaken. Wellicht is dat toch niet zo'n goed idee. De vraag is hoe de heer Melkert zich een en ander voorstelt. Lopen er voortaan op het ministerie van Buitenlandse Zaken drie ministers rond: Ontwikkelingssamenwerking, Buitenlandse Zaken en Europese Zaken? Is dat niet te veel van het goede? Kan het niet anders worden georganiseerd door de rol van de minister van Buitenlandse Zaken wat meer te benadrukken in Europees verband?

De heer Melkert (PvdA): Een vice-premier voor Europese Zaken is geen slecht idee. Die kan wel eens belangrijk blijken, zeker in verband met het idee van Jacques Delors om op Europees niveau een coördinatieraad in het leven te roepen, die met name de voorbereiding op en het vervolg van de Europese Raad voor zijn rekening neemt. Het kan daarbij van groot belang zijn als alle lidstaten iemand op het niveau van vice-premier daarin zouden benoemen. Het is goed om dat op Europees niveau te doen. Afgeleid daarvan zal het ook betekenis hebben voor Nederland. Dat zal niet op korte termijn gebeuren. Ik heb er wel enige hoop op dat in de jaren daarna meer aandacht zal ontstaan.

Ik zou mij kunnen voorstellen dat een minister van Europese Zaken op kortere termijn een plaats krijgt op het departement van Buitenlandse Zaken. Naar mijn mening hoeft het feit dat daar dan meerdere ministers zijn niet noodzakelijkerwijze een probleem te vormen. Er zal altijd één minister zijn die verantwoordelijk is voor de portefeuille; lees: het ministerie. De andere ministers zijn verantwoordelijk voor hun beleidsterrein. Als het mensen zijn die met elkaar door één deur kunnen – zo'n deur moet natuurlijk wel wat breder worden gemaakt als zij er met z'n drieën doorheen moeten – zie ik niet in waarom dat niet zou kunnen. Het kan natuurlijk altijd nuttig zijn om daarover nog verder te praten. Het leidt in ieder geval tot een levendige discussie binnen het kabinet. Dat is goed en het tekent ook de goede sfeer die daar heerst.

Ik wil nog één voorbeeld nader toelichten, namelijk dat van de integrale aansturing. Een voorbeeld bij uitstek is de ruimtelijke ordening. De PvdA-fractie kijkt met bijzondere belangstelling uit naar het derde deel van de Vijfde nota ruimtelijke ordening. Wij staan daarin niet alleen. Veel burgers maken zich zorgen over de inrichting van ons land. Maar liefst 43% van de bevolking ervaart Nederland als volgebouwd en nog eens 27% als zeer volgebouwd. Het moet gezegd: Nederland oogt voller dan nodig is. Niet door het aantal mensen, maar door de nationale halfslachtigheid in het kiezen van de benutting van de ruimte. Het kabinet dient voor de toekomstige inrichting van ons land heldere keuzen te maken. Het gaat daarbij om cruciale keuzen die ook zullen bepalen of de trendbreuken, die hier en daar in het natuur- en milieubeleid zijn gerealiseerd, tot blijvende kwaliteitsverbetering zullen leiden. Ook de ontwikkeling van onze steden staat op het spel. Burgers zijn voor de kwaliteit van het eigen leven, zowel op het gebied van wonen, werken als welzijn, afhankelijk van mooie en leefbare steden. Suburbanisatie bedreigt zowel het open platteland als de steden zelf.

De PvdA-fractie staat een helder onderscheid voor tussen stedelijk gebied en landelijk gebied, tussen stad en platteland. Het gaat echter om meer. In de Vijfde nota gaat het om een actieve ruimtelijke ontwikkelingsplanologie, waarbij beelden zijn gekoppeld aan acties. Het gaat dan om concrete stappen: de vitaliteit van het platteland, een veerkrachtig watersysteem, de versnelde realisatie van de ecologische hoofdstructuur en de ontwikkeling van grootschalige nationale landschappen. Daarnaast moet de weg naar de duurzame landbouw worden ingeslagen. Een actief grondbeleid garandeert daarbij de bescherming van de open ruimte, de leefbaarheid in en rond de steden. De bedrijventerreinen moeten intensiever worden benut.

Kwaliteit is wat wij ons kunnen veroorloven op basis van wat kwantitatief is bereikt.

De heer Van Dijke (ChristenUnie): Vorig jaar heeft mijn fractie in de Kamer het initiatief genomen voor een nationaal natuuroffensief. Daarover spreekt u helemaal niet. Vindt u dat niet meer belangrijk?

De heer Melkert (PvdA): Jawel. Ik heb gesproken over de ecologische hoofdstructuur, ook in het kader van eventuele nadere afwegingen die omtrent de uitgavenreserve aan de orde kunnen zijn. Ik denk ook aan de najaarsnota, die de afgelopen jaren keer op keer mogelijkheden heeft geboden. Mijn fractie wil daar, samen met andere fracties en in het bijzonder die van D66, graag naar blijven kijken.

De heer Van Dijke (ChristenUnie): De Kamer heeft daarover twee

moties aangenomen. De Kamer heeft dus een duidelijk signaal afgegeven, maar nu doet het kabinet er nog niets mee. Dat moet u toch ook verdriet doen? Wat voor zin heeft het dan nog om moties in te dienen? Prikkelt dat u dan niet?

De heer Melkert (PvdA): Het indienen van moties heeft wel zin, als je maar lang genoeg volhoudt. Het prikkelt mij inderdaad wel, maar mijn voorstel is dat wij daar in het najaar op terugkomen.

Voorzitter. Kwaliteit is wat wij ons kunnen veroorloven op basis van wat kwantitatief is bereikt. De afgelopen jaren zijn wij met de neus op de feiten van de geïndustrialiseerde voedselproductie gedrukt. Voedselveiligheid is door steeds meer mensen als basisbehoefte erkend. De voorwaarden daarvoor zijn nog onvoldoende gegarandeerd door een belangenstrijd in de Europese Unie en door een gemis aan urgentiegevoel in eigen land. Wij zijn aan de burgers verplicht lering te trekken uit de kippen-, varkens- en koeiencrisis die wij hebben beleefd. Een onderzoek naar de ketens en de veiligheidsschakels is daarom gewenst, zodat in het komend jaar tot verantwoorde verbetering kan worden besloten.

Het gaat om de vraag waar de potentiële risico's voor de voedselveiligheid schuilgaan. Die kunnen liggen in de productie, in de handel, in de controle, in de wet- en regelgeving, in het onderzoek of in een combinatie. Naar onze mening heeft een debat over een voedselautoriteit – in eigen land en/of in EU-verband – slechts beperkte waarde indien de fundamentele vraag naar het voorkomen van lacunes in de voedselproductieketen niet wordt beantwoord. Dan gaat immers voorspelbaar alle aandacht uit naar de institutionele vormgeving en de daarachter liggende belangen, en heeft de burger het nakijken. Wij stellen voor dat de Kamer zich op basis van voorstellen door een voorbereidende werkgroep oriënteert op een goed en transparant vervolg. Aan veilig voedsel kan niet genoeg aandacht worden gegeven.

Ik rond af, mevrouw de voorzitter. Zorgen dat Nederland een plezierig land blijft waar wij dingen samen blijven doen, met een hoog welvaartspeil en met voor iedereen toegankelijke hoogwaardige voorzieningen. Wij zijn goed op weg. Op weg naar toch weer beter.

De heer Marijnissen (SP): Ik herinner aan een uitspraak van de heer Melkert in maart dit jaar, namelijk dat zich betonrot in de pijlers onder de samenleving had genesteld. De heer Melkert sprak zojuist over bouw van huizen en daarom vraag ik hem of hij ooit een huis met betonrot zou kopen.

De heer Melkert (PvdA): Dat lijkt mij niet verstandig, maar mocht dit toch gebeuren – je koopt wel eens huizen waar wat aan te repareren valt – dan zou ik spul zoeken dat je kunt inspuiten in die betonpalen. Zoiets zal vast wel op de markt zijn. Als ik het goed zie, heeft het kabinet dit ook gedaan, à raison van 8 mld gulden.

De heer Marijnissen (SP): Veel verstand van huizen bouwen heeft de heer Melkert in ieder geval niet, want bij betonrot gaat het echt over iets anders dan wat weghakken en wat inspuiten. Moet ik hem zo begrijpen dat met de investeringen die het kabinet nu voorziet – zo'n 3 mld gulden bovenop wat al bij de voorjaarsnota was toegezegd, dus zo'n 8 mld gulden in totaal – de betonrot is weggenomen die hij meende te signaleren in de pijlers onder de samenleving?

De heer Melkert (PvdA): Het is mij al eerder opgevallen dat enkele pamflettisten in dit land mijn uitspraak in aanzienlijke mate uit de context hebben gelicht. Die uitspraak kan natuurlijk niet los gezien worden van de constatering dat de afgelopen 10 tot 15 jaar enorm is geïnvesteerd in het herstel van de economie en in het scheppen van draagvlak, waarna vervolgens ook de kwaliteit van voorzieningen op peil kon worden gebracht. In deze periode is dat versneld doorgezet. Ik vind het niet terecht – misschien mag ik dat tot u zeggen, met het verzoek om dat door te geven aan de medepamflettisten – dat er nu een uitspraak wordt uitgelicht door mensen die nul verantwoordelijkheid hebben willen nemen in de tijd dat het moeilijk was, in de tijd dat de economie ons aller prioriteit nodig had, in de tijd dat de werkgelegenheid voorop moest staan om op basis daarvan de kwaliteitsimpulsen in onderwijs, zorg en veiligheid waar te kunnen maken, zaken waar wij nu mee bezig zijn en waar het kabinet naar mijn mening op een verantwoorde wijze in is voorgegaan.

De heer Marijnissen (SP): Het staat de heer Melkert natuurlijk geheel en al vrij om hier wederom de context te schetsen; dat is geen enkel probleem. Ik neem kennis van zijn woorden. Blijft staan dat hijzelf het grote woord van ''betonrot in de pijlers onder samenleving'' heeft gebruikt. Dat is nogal een vaststelling. Wanneer je partij twaalf jaar in de regering heeft gezeten, komt volgens mij ook de vraag naar de verantwoordelijkheid voor die betonrot aan de orde. Die stel ik hier.

De heer Melkert (PvdA): Het is heel simpel. Sinds wij het lek van het schip van staat, van de economie en van de werkloosheid boven water hebben gekregen – dat valt ongeveer in de eerste helft van het eerste kabinet-Kok – is elk jaar opnieuw geïnvesteerd in meer verantwoorde kwaliteit van die voorzieningen die ons zeer na aan het hart liggen, en in het inkomen van de mensen die wat ons betreft het meest een beroep kunnen doen op de ondersteunende rol van de overheid. Ik ben er een klein beetje trots op dat dit zo is gelukt, maar ik weet dat in de jaren van economische malaise en werkloosheid veel van de rekening is terechtgekomen op de schouders van de mensen voor wie ik samen met mijn politieke partij wil instaan. Ik denk dat dit ook wel samenloopt met uw inspiratie. Laten wij die samenhang niet vergeten. Laten wij het dus niet alleen over die ene kant, maar over beide zijden hebben en dan constateren dat wij op de goede weg zijn, op weg naar beter.

De heer Marijnissen (SP): Wat u zegt is allemaal mooi, maar uw signalering is al van maart jongstleden. Als toen sprake was van betonrot in de pijlers onder de samenleving, dan vraag ik mij af of die is opgelost met die investering van 8 mld. Ik denk echt dat dit bedrag tekortschiet. Ik hoef daarvoor alleen maar in uw eigen verkiezingsprogramma te kijken; daarin komen namelijk ook hogere bedragen voor. Met andere woorden, de PvdA heeft zowel de verantwoordelijkheid voor de keuzes die de afgelopen twaalf jaar zijn gemaakt, met als gevolg de betonrot die u zelf hebt gesignaleerd,

als voor de vaststelling dat de begroting die nu wordt gepresenteerd dit fundamentele probleem van betonrot – en dat is me nogal een beeldspraak! – wegneemt.

De heer Melkert (PvdA): Ik heb geconstateerd dat er problemen waren en dat die groter zouden kunnen worden als we niet voldoende doen aan de nodige balans. U relativeert de 8 mld aan investeringen in onderwijs, zorg en veiligheid; hoe krijgt u het voor elkaar! Dit is een zeer gerichte en door ons gewenste impuls voor de verbetering van de kwaliteit, onder andere van scholen. Laat ik één voorbeeld geven. Een jaar of vijf, zes geleden begonnen wij over de noodzaak van kleinere klassen, zodat het beter mogelijk wordt dat op school aandacht komt voor kinderen die de meeste aandacht nodig hebben. Als ik het goed heb, dan hadden wij toen te maken met één leraar op 26 leerlingen. Nu hebben we het over één leraar op 20 leerlingen. Dat zijn geweldige kwaliteitsverbeteringen op de scholen. Ik kom op scholen met problemen en op scholen met minder problemen, maar van alle hoor ik dat ze in deze jaren eindelijk meer armslag krijgen. Wij moeten hiermee doorgaan en wij zullen hiermee doorgaan.

□

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Voorzitter. Ik begin mijn tweede termijn met een woord van dank aan de minister-president voor zijn bijdrage en beschouwing in eerste termijn. Ik heb wel een aantal vragen en opmerkingen.

Teruggrijpend op mijn eerste termijn denk ik dat het volstrekt helder is waar wij, in relatie met de ramp van vorige week, staan als het gaat om afschuw en waardigheid. Ik denk dat het volstrekt helder is waar wij staan in de verbeten strijd tegen het internationaal terrorisme. Ik wil hier verder niets aan toevoegen, omdat dit alleen maar de indruk zou kunnen wekken dat ik daar iets aan zou afdoen. Ik verwijs naar mijn eerste termijn.

Wij hadden een gevoel van onbehagen en van zorg en wij hadden vragen toen de minister-president afgelopen maandag in verband met het conflict het woord ''oorlog'' in de mond nam. Ik denk dat veel mensen dit onprettige gevoel hadden en hebben. Ik heb de minister-president gevraagd om dit te nuanceren. De conclusie die ik trek nadat ik hem aandachtig heb beluisterd, is de volgende. Hij heeft gezegd dat hij het betreurt dat door zijn uitspraken misverstanden zijn ontstaan. Voortaan zal de Engelse ''war on terrorism'' door ons vertaald worden als ''de strijd tegen het terrorisme''. Dat betekent wat mij betreft dat in de context van de afgelopen dagen de minister-president een nuancering heeft aangebracht en het begrip ''oorlog'' in die context niet meer zal herhalen. Ik vind dat verstandig. Hij heeft opgeroepen om achter deze discussie snel een punt te zetten en ik wil daar zeker mijn bijdrage aan leveren.

Maar ik moet op een ander punt ook een misverstand wegnemen. Nadat de minister-president aangaf te betreuren wat hij eerder had gezegd, zei hij dat het veel erger was dat er met zijn woorden op de loop was gegaan. Dat is zijn kwalificatie, maar ik trek mij dat niet aan. Als hij het anders bedoeld heeft, hoor ik dat graag in zijn tweede termijn.

De minister-president heeft meer gezegd over dit onderwerp. Hij heeft gesproken over de toepassing van artikel 5. Wij houden ons, voorzover daar vanmiddag enig misverstand over zou kunnen bestaan, vast aan de woorden van de regering tijdens het algemeen overleg van donderdagavond over de betekenis van artikel 5. Ik geloof dat ook de minister-president rond dat tijdstip heeft gezegd dat het artikel wel degelijk politieke betekenis heeft, in termen van solidariteit, maar dat wij ons in het geval van een militaire interventie nog nergens aan gecommitteerd hebben. Afgezien nog van het feit dat aan de voorwaarde voldaan moet zijn, namelijk dat er sprake is van een daadwerkelijke buitenlandse aanval op de Verenigde Staten. De uitlatingen van de regering waren voor ons reden om met artikel 5 verder geen probleem te hebben. De belangrijkere vragen komen immers nog.

De minister-president heeft gezegd dat die consultatie nog komt. Als er een beroep op Nederland wordt gedaan, zijn volgens hem de vorm en het tijdstip onbekend. Maar hij wilde er duidelijk over zijn: Nederland is bereid zijn deel bij te dragen. Die uitlating ging verder dan die van donderdagavond jongstleden. Inzake de criteria greep de minister terecht wel terug op termen die hij vorige week dinsdagavond gebruikte, namelijk waardigheid, precisie en proportionaliteit. Doel en middelen moeten met elkaar in evenwicht zijn.

De prangende vraag is welke ruimte er nog is voor een eigen Nederlandse afweging, als deze criteria worden toegevoegd aan de politieke kwalificatie dat wij bereid zijn om ons deel bij te dragen. Wordt de invulling van de criteria ''precisie'' en ''proportionaliteit'' en van de verhouding tussen doel en middel weliswaar niet formeel, maar mogelijk materieel overgedragen aan de Amerikanen? Zullen zij het besluit nemen, waarna Nederland niet of nauwelijks enige ruimte voor een afweging heeft? Ik krijg daar graag een nadere reactie op.

De minister-president heeft drie opties geschetst. Ik wil daar een vierde optie aan toevoegen. Hij sprak over een mogelijke militaire interventie van de VS alleen, over optreden van de NAVO en over optreden van enkele bondgenoten met de Amerikanen. De vierde optie zou kunnen zijn de VN met de VS als ''leading nation''. Is die optie zo irreëel, dat de minister-president deze niet noemt?

Ik heb nog een vraag over de rol van het parlement. Als er sprake is van een Amerikaans beroep op de NAVO, vindt de minister-president dat in formele zin artikel 100 van de Grondwet niet aan de orde is. Wij hebben die conclusie nog niet getrokken. Wij hebben grondig gekeken naar de grondwetswijzigingen en de schriftelijke stukken die daaraan ten grondslag liggen. Wij zijn nog geen formulering tegengekomen, die precies overeenkomt met de woorden van de minister-president. Eerder zijn wij formuleringen tegengekomen die de ruimte voor het inroepen van artikel 100 van de Grondwet in relatie tot een eventueel optreden van de NAVO wel mogelijk maken.

Dan kom ik tot de derde optie waarbij het gaat om enkele bondgenoten. In dat geval is artikel 100 wel van toepassing, inclusief lid 2, zegt de minister-president. Maar hij zal zich kunnen voorstellen dat dit voor ons een buitengewoon moeilijke situatie zal opleveren. Wij worden erbij betrokken, maar het betreft niet artikel 5. Wat moet het parlement dan nog? De minister-president zegt, de nadruk leggend op

het tweede lid van artikel 100: dat is hoogst waarschijnlijk achteraf, doch wel met een verhaal. Maar het gaat daarbij niet om niks! Zeker partijen die deze verantwoordelijkheid willen nemen, vragen maximale informatie en maximale ruimte van de regering om hun verantwoordelijkheid te kunnen nemen op het moment dat het erop aankomt en niet achteraf. Ik vind dat wij als parlement onze rol in dezen via alle opties die er zijn niet te makkelijk weg kunnen en mogen geven.

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. Ik luister aandachtig naar de heer Rosenmöller, vooral wat het laatste deel van zijn betoog betreft, maar ik begrijp niet helemaal hoe hij denkt dat een eventuele actie in die derde optie, een actie van de VS en enkele bondgenoten – waaronder wij Nederland moeten begrijpen, omdat die optie anders voor ons niet relevant is – tevoren kan worden besproken in het parlement. Ik weet dat die spanning steeds bestaat, maar dat probleem ziet de heer Rosenmöller ook. Gelet op de veiligheid van mensen, eventueel deelnemende Nederlandse troepen, kan zo'n actie toch niet tevoren in het openbaar worden aangekondigd? Hoe kan het parlement er dan tevoren uitvoerig over van gedachten wisselen? Ik weet het antwoord daarop niet, maar de heer Rosenmöller heeft het er zo moeilijk mee dat hij zegt: achteraf kan eigenlijk niet. Daar is artikel 100, tweede lid, juist voor bedoeld.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Dit verbaast mij, want u had ook die vragen. Op zichzelf is een eventuele militaire actie via de hele NAVO niet wezenlijk anders dan zo'n actie via enkele bondgenoten. Dat maakt in essentie niets uit. Het gaat om de situatie van een voorgenomen militaire actie, in welke vorm dan ook. U had ook vragen over de rol van het parlement. Is niet de pendant van uw vraag aan mij dat het parlement geen rol kan hebben als het gaat om informatie over, laat staan instemming met iets waarvan de minister-president niet weet of het komen gaat, maar waaromtrent ik hem heb horen zeggen: over uren, dagen of misschien enkele weken? Ik wil uw vragen wel beantwoorden. Ik heb daar geen sluitend antwoord op. Ik vind in elk geval dat het onze formele taak als parlement is – en ook in politieke zin wil ik dit zo beleven – het uiterste te doen om in het overleg met de regering te bezien hoe wij in zo'n situatie een vorm kunnen vinden waarbij vooraf zoveel mogelijk de betrokkenheid, de omvang van wat er gaat gebeuren, de informatie en de eventuele instemming aan de orde kunnen zijn. Tenzij wij nu zeggen: wij weten eigenlijk al dat het niet kan en wij leggen ons daarbij neer. Ik ben zover echter nog lang niet.

De heer De Graaf (D66): Wij zijn het eens over de noodzaak voor de regering, zoveel mogelijk te streven naar vooraf verkregen draagvlak in het parlement en informatieoverdracht aan het parlement, wanneer zich acties voordoen waarbij Nederlanders betrokken zijn. Alleen wijst de minister-president – en ik begrijp dat omdat er die spanning is tussen het niet kunnen zeggen en het verkrijgen van draagvlak in het parlement – nadrukkelijk op het tweede lid van artikel 100, dat niet voor niets is geschreven. Uit uw woorden proef ik dat, indien zo'n situatie zich voordoet en het kabinet zegt niet vooraf met het parlement de exacte toedracht te kunnen wisselen, u er niet mee akkoord kunt gaan, omdat u een en ander tevoren wil weten. Er kan zich toch een moment voordoen dat wij moeten zeggen dat het tweede lid van artikel 100 niet voor niets is geschreven, zodat wij helaas de verantwoording achteraf moeten krijgen?

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Ik ken het eerste en het tweede lid van artikel 100 net zo goed als u; wij hebben de behandeling van de wijziging van de Grondwet ook nog tamelijk vers in het geheugen. Er is dus geen misverstand over wat daarin staat. Het gaat mij in essentie om twee dingen. Ten eerste. Als er een zaak is waarvoor conform artikel 5 de hulp van de NAVO als totaliteit wordt ingeroepen, is volgens de minister-president artikel 100 niet van toepassing. Daar heeft hij mij nog niet van kunnen overtuigen. Ten tweede. Als het gaat om iets wat een aantal bondgenoten regardeert, is volgens de minister-president artikel 100 volledig van toepassing, waarbij hij er niet voor niets de nadruk op legt dat dit inclusief het tweede lid is. Ik ken dat tweede lid, maar ik wil maximale druk op de regering uitoefenen om te bezien of in dit geval het eerste lid niet zou kunnen worden toegepast.

Voorzitter. Ik ben blij met de opmerkingen van de minister-president over wat de ramp van verleden week teweeggebracht heeft en welke gevolgen deze in onze multiculturele samenleving nog zou kunnen hebben. Dit was een omissie in de troonrede, die bij dezen gerepareerd is. Ik had nog concreet gevraagd of het kabinet in intensief overleg komt of blijft met de betrokken organisaties. Ik denk dat dit in eerste instantie een taak van minister Van Boxtel is. Ik had ook nog een concrete vraag gesteld over de privatisering van de beveiliging van Schiphol. En ten slotte wil ik blijk geven van mijn erkentelijkheid voor wat de minister-president zei over een hoofdstuk dat nog wel eens een beetje vergeten wordt, namelijk de Afghaanse vluchtelingen in Pakistan en de steun die wij UNHCR in dat opzicht zouden moeten geven. Ik vraag de regering, ook financiële consequenties te verbinden aan het signaal dat wij aan deze organisatie geven.

Voorzitter. Ik stap nu over naar de begroting, waarbij ik een beetje een probleem heb omdat de minister-president zijn eigen keuze heeft gemaakt bij de indeling van zijn bijdrage in eerste termijn. Ik respecteer deze keuze en ik doe er verder niet moeilijk over, maar dit betekent wel dat ik noodzakelijkerwijze op een aantal punten verder zal ingaan. Maar eerst vraag ik de minister-president nog, te reageren op mijn pleidooi voor een onderzoek naar de mogelijkheden om een Tobin-tax in te voeren. Daar komen wij morgen ongetwijfeld op terug.

Ik heb mijn algemene oordeel over de begroting gegeven en wij hebben ook de begroting voor 2002 weer voorzien van een ''miljoenennotitie'' of tegenbegroting. Het is interessant om te zien dat uit onze tegenbegroting blijkt dat je een extra impuls kunt geven aan investeren in combinatie met nivelleren en dat dit goed kan uitpakken voor de werkgelegenheid. Terecht heeft mijn collega Melkert zijn zorg over de ontwikkeling van de werkgelegenheid volgend jaar uitgesproken. Nog interessanter is het dat zo'n extra impuls mogelijk is zonder lastenverlichting, maar met lastenverschuiving. Dat is ook wel een keer nodig. Na acht jaar Paars staat de teller op 30 mld gulden en wij zijn er

echt een voorstander van, lastenverlichting niet te financieren uit de ruimte die er is, maar uit lastenverzwaring, zodat wij per saldo de politiek van lastenverschuiving kiezen. Er doet zich hiervan in de begroting ook een aardig voorbeeld voor. Ik had het in een interruptie al even over de vennootschapsbelasting. Er is ooit wel een relatie gelegd tussen een grootverbruikersheffing voor ondernemers als het gaat om energie en verlaging van de vennootschapsbelasting. Waarom wordt er wel gekozen voor verlaging van deze belasting en niet voor het invoeren van zo'n grootverbruikersheffing? Zeker na het oplopen van de kleinverbruikersheffing is dit toch iets waarbij wij ondernemend Nederland, sterk in zijn concurrentiepositie, een bijdrage mogen vragen.

Een tweede element in onze tegenbegroting en zeker in het fiscale pakket dat wij hebben samengesteld, is dat wij echt bewust gewerkt hebben aan een fiscaal alternatief dat een enorme stimulans voor moderne arbeidspatronen zou betekenen.

Dit kabinet heeft op dit punt een eerste stap gezet, maar wij zullen de fiscale stimulans voor moderne arbeidspatronen verder moeten ontwikkelen. Met onze plannen zullen de fulltimers van vandaag zonder evenredig loonverlies korter kunnen gaan werken, terwijl degenen die de stap naar werk nog zouden moeten zetten, daarbij maximaal worden gestimuleerd. Kortom, je zou dit de fiscale ondersteuning voor het combinatiescenario kunnen noemen.

De minister-president zal morgen nog ingaan op datgene wat ik heb gezegd over de inkomensverschillen. Verkleining van de inkomensverschillen beantwoordt niet alleen aan een breed levend rechtvaardigheidsgevoel. Deze verkleining zou deels een antwoord op de toegenomen en nog steeds toenemende sociaal-economische gezondheidsverschillen zijn. Mensen met een hoge sociaal-economische status leven gemiddeld twaalf jaar langer in een goede gezondheid dan mensen met een lage sociaal-economische status. Dit voorjaar rapporteerde de commissie-Albeda. Zij hield een pleidooi voor een veelvoud aan maatregelen om deze verschillen te verkleinen, hetgeen uiteraard ook een beroep op de gezondheidszorg zou verminderen en de kosten voor de gezondheidszorg zou verlagen. Als gezondheid ons grootste goed is, dan moet het idee om zoveel mogelijk mensen een kans te geven er een zo goed mogelijke gezondheid op na te houden, het kabinet aanspreken. Natuurlijk dragen de burgers een eigen verantwoordelijkheid. Graag krijg ik een reactie op mijn opmerkingen over wat je de klassieke tweedeling zou kunnen noemen.

De relatie tussen sociale en zorgpolitiek wordt alleen maar sterker. Zowel de WAO-discussie als de discussie over het nieuwe zorgstelsel is ervan doortrokken. Dit zijn precies twee vraagstukken die dit kabinet echt niet heeft opgelost. Er was niet de politieke moed om stappen te zetten in de richting van die ene basisverzekering met risicosolidariteit en, zeg ik met de heer Melkert, inkomenssolidariteit als uitgangspunt. Datzelfde geldt voor de WAO-discussie, ook een debat met een baard: vier verloren jaren met de rekening voor het volgende kabinet. Dat kan namelijk in zijn eerste jaar de miljoenste WAO'er verwelkomen en dat is toch eigenlijk een sociale schande.

Voorzitter: Weisglas

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Voorzitter. Ik kom te spreken over een enkel onderwerp betreffende het onderwijs. Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst, zegt het eeuwenoude spreekwoord. Voor een goede toekomst is echter goed onderwijs een absolute noodzaak. Met het onderwijs van vandaag is dat geen vanzelfsprekendheid. Dat ziet de regering ook. In de hoofdlijnen staat: Zowel het onderwijs als het onderzoek heeft te maken met personele tekorten, ondeugdelijk of onvoldoende materiële voorzieningen en een gebrek aan maatwerk. Ziehier de meest harde, zelfkritische noot die ik in ieder geval het afgelopen weekend heb kunnen vinden. De vraag is: wat gebeurt er? Wij waren geschokt toen wij vorige week in het SCP-rapport lazen dat 40% van de jongeren de startkwalificatie niet haalt en dus voortijdig afhaakt. Dat vraagt om zeer gerichte maatregelen. Dit zeggen wij niet voor het eerst. Ik herinner mij het debat over het multiculturele drama van anderhalf jaar geleden goed. Dat onderwerp was toen een hype, maar de aandacht ervoor zakte weer weg. Ik herinner mij de motie die ik bij dat debat heb ingediend en die de Kamer heeft gesteund. Die motie betrof leerlingbegeleiders. Zij was gericht op het begeleiden van de zwakste groepen op de scholen voor basis- en voortgezet onderwijs. Er is echter niets met de motie gebeurd. Misschien moet ik met Melkert cynisch vragen: kan de regering bevorderen dat er binnen vier jaar een expertmeeting over wordt gehouden? Zo horen wij echter niet met dit soort vraagstukken om te gaan, zeker niet als wij ze als serieuze problemen beschouwen. Ik vraag dus echt om actie van het kabinet op dit punt.

Dan het lerarentekort. Het aantal aanmeldingen dit studiejaar voor de pabo is 15% lager dan dat van vorig jaar. Het kabinet is dus echt te passief als het gaat om maatregelen om het probleem van het tekort aan leerkrachten op te lossen. Wij stellen invoering van functiedifferentiatie, gecombineerd met het aanstellen van ondersteunend personeel, voor. Hiermee is op beperkte schaal een aantal goede ervaringen opgedaan. Breidt het aantal experimenten uit, zeg ik tegen het kabinet. Verder stellen wij voor: invoering van een arbeidspool voor leraren met een kleine aanstelling. Een volledig contract bij een regionale pool maakt hen op verschillende scholen inzetbaar. Verbindt verder aan het concept van de brede school kinderopvang, specifiek voor het onderwijs. Daarmee kan een deel van de stille reserve worden aangeboord.

Voor studenten moet gericht worden gewerkt met een bonusstelsel, waardoor het werken of het blijven werken in het onderwijs wordt gestimuleerd. Verhoog de stagevergoeding, zoals ook in de zorg is gebeurd.

De cao voor de zorg is goed. De macro-economische verkenning beziend, is zij echter onvoldoende gedekt. Er moeten mogelijk nog honderden miljoenen guldens bij. Het zal toch niet zo zijn dat de wachtlijstgelden straks moeten gaan concurreren met geld dat nog moet worden bijgeplust om die op zichzelf goede cao te financieren.

Ik maak een enkele opmerking over het milieubeleid. Duurzaamheid is een begrip dat niet langer alleen door groene partijen wordt gebruikt, en dat is winst. Hetzelfde geldt voor begrippen als vergroening van de belastingen, alternatieve schone

energie, biologische landbouw en veilig voedsel. Maar duurzaamheid belijden betekent nog geen duurzaam beleid. Het paarse kabinet heeft het op een aantal punten echt lelijk laten afweten. Juist de enorme toename van de welvaart bood een ideale gelegenheid om op dit punt een trendbreuk te realiseren in ons denken en handelen. Nagenoeg op alle terreinen liggen wij achter op schema, worden de doelstellingen niet gehaald. Soms is de richting waarin wordt gewerkt goed, maar is het tempo te laag. Soms is de ingeslagen weg ook echt verkeerd.

Ik begin met het goede nieuws. Het goede nieuws kwam uit Bonn. Gelukkig zal het Kyotoprotocol toch worden uitgevoerd. Wat de daadwerkelijke effecten op de reductie van CO_2-uitstoot betreft is op de afspraken als zodanig wel wat af te dingen, maar het is een eerste, cruciale stap op weg naar verdere, wereldwijde verduurzaming van de economie. Dat de VS het hier hebben laten afweten, is een echte teleurstelling, maar het akkoord is van meer dan symbolische betekenis. Ik sluit mij aan bij collega Dijkstal: het is een groot compliment voor minister Pronk als voorzitter van die conferentie.

Dat mag ons niet afleiden van de realiteit in eigen land, want wij lopen achter bij het realiseren van de CO_2-doelstelling. De Milieubalans van het RIVM is daar duidelijk over. Er wordt gesproken van een toename vorig jaar van 1%. Zo komen wij niet aan een daling van 6% tussen 2008 en 2012. Dat geldt ook voor de doelstellingen voor duurzame energie. De doelstelling voor 2000 was 3%. Wij zitten in 2001 op slechts 1,3%. Dat vraagt dus om extra investeringen. Die extra investeringen zien wij niet in de begroting. Hoe gaat het kabinet daarmee om? Over de grootverbruikersheffing heb ik reeds gesproken.

Voor Schiphol vroeg collega Melkert drie jaar geleden om een schoonschipnotitie. Die notitie is er gekomen, maar schoner werd het er niet. Schiphol kreeg zelfs een boete van 5 mln gulden voor het overtreden van de wet. De nieuwe wet luchtvaart moet de milieugrenzen voor de toekomst gaan vastleggen. Er komt een gelijkwaardige vertaling van de grenzen die eerder in de PKB zijn vastgelegd. Wij gaan geluid meten in plaats van berekenen. Maar wat een gedoe over het aantal meetpunten en de plek waar ze staan! Hier heerst een sfeertje van angst voor de werkelijkheid, voor de feiten, en dat bevalt mij van geen kant. De vlucht in de techniek en de complexiteit maakt effectieve controle nagenoeg onmogelijk. Waar blijft het advies van de commissie-Berkhout over het laatste kabinetsvoorstel over de meetpunten? In de begroting lees ik: ''Aan een lange periode van verhitte, gepolitiseerde debatten is een eind gekomen''. Ik zeg tegen het kabinet: niet te vroeg juichen. Ik wil hier volstrekte openheid. Ik wil geen verkenningen waarin dat staat, ik wil een kabinet dat het doet.

De kans op ongevallen met een vliegtuig is gestegen. Het RIVM spreekt van een verdubbeling en hekelt terecht het feit dat in de nieuwe wet luchtvaart geen norm voor dit gevaar, het zogenaamde groepsrisico, is opgenomen. Alleen een norm in de wet maakt de luchtvaart niet veiliger, maar handhaving en controle van de norm die het risico op ongevallen weergeeft, geven wel duidelijkheid over de vraag of die veiligheid toe- of afneemt. Wij hebben behoefte aan die duidelijkheid. Om over de mensen die in de omgeving van Schiphol wonen maar niet te spreken.

Voorzitter. Vorig jaar heeft de Kamer op initiatief van de collega's Melkert, De Graaf en ondergetekende gepleit voor een natuuroffensief. Ik zie de heer De Graaf protesteren. Ik bedoel natuurlijk De Graaf, Melkert en ondergetekende. Je leert je pappenheimers kennen. Politiek met een kleine p, zei zijn partijgenoot eerder, maar goed. Een grote coalitie van maatschappelijke organisaties, milieubeweging, ANWB en alles wat ertussen zit, hebben het initiatief gesteund en het concreet ingevuld. In plaats van het offensief te steunen, mee te spelen en te scoren, houdt het kabinet de bal echter vooral tegen. Terwijl de Kamer zich had uitgesproken voor 200 mln gulden dit jaar en 500 mln gulden volgend jaar, doet het kabinet voor 2002 niets, als ik de begroting goed lees. Het kabinet is hierover ook niet helemaal open. In de hoofdlijnen staat weliswaar dat er 100 mln gulden beschikbaar is gesteld, maar je moet niet in de plannen voor volgend jaar opnemen, wat voor dit jaar is toegezegd. Hoewel de troonrede zelfs spreekt van een impuls in de ecologische hoofdstructuur, kunnen wij geen enkele impuls vinden. Ik wil dit vuiltje echt morgen of vandaag bij de algemene beschouwingen wegwerken, want wij mogen de natuur niet vergeten, als wij ons land een beetje leefbaar willen houden.

Als ons de eerste maanden van dit jaar iets beroerd heeft, dan is het wel de crisis in de landbouw. Ik noem bijvoorbeeld varkenspest, BSE en MKZ. Als ons toen één ding duidelijk moet zijn geworden, dan is het dat wij met het landbouwbeleid echt de verkeerde weg zijn ingeslagen. Dat is dus niet de goede weg met een beetje meer, maar het was vanuit het verleden de verkeerde weg. In Europa klinkt de roep om ecologisering luider en luider. Nu nog de maatregelen. Ook de boeren zelf zien dat een omslag in hun belang is. Het moet afgelopen zijn met het voortdurende gesleep van dieren, met een beleid waarin de kwantiteit en niet de kwaliteit wordt beloond en waarin overschotten worden gedumpt. Juist Nederland als landbouwland kan daarin een belangrijke rol spelen. Eerlijkheid in de handel, kwaliteit van het voedsel en welzijn van dieren, die horen centraal te staan. Wij zien graag dat er binnen de EU-regels nu al voor meer producten kwaliteitseisen gesteld worden en als boeren inkomenssteun willen verkrijgen Wij willen een deel van de inkomenssteun inzetten voor landschaps- en natuurbeheer, uitgevoerd door diezelfde boer. Ten slotte nog een oud conflictpunt: wij willen de subsidies voor biologische landbouw handhaven en niet afschaffen. Ik wil op deze punten wederom een reactie.

Wij hebben de afgelopen vier jaar als fractie van GroenLinks oppositie gevoerd tegen het tweede paarse kabinet. Je kijkt op een gegeven moment met die bril op naar de hoofdlijnennotitie. Natuurlijk, het zij gezegd, het is een paarse hoofdlijnennotitie. Maar als je je eigen werk van de afgelopen jaren nog een beetje in herinnering roept, kom je daar op niet onbelangrijke punten – zelfs op de hoofdlijnen van het beleid – een aantal GroenLinkse puntjes tegen. Was het niet Ineke van Gent die zei: huurders hoeven bij vertrek verbeteringen niet meer ongedaan te maken? Oftewel: klussen moet lonen. Met steun van

de meerderheid van de Kamer staat dat nu in de hoofdlijnennotitie. Was het niet Mohammed Rabbae die als één van de eersten pleitte voor verlaging van de leerplichtige leeftijd in het basisonderwijs naar 4 jaar? We komen het niet alleen tegen in de hoofdlijnennotitie, maar zelfs in de troonrede. Hebben we niet enige bijdrage gehad aan de deeltijdwet en aan datgene wat nadien de Wet arbeid en zorg is geworden, die per 1 januari a.s. ingaat? Had Ab Harrewijn niet de gedachte om die vervuilers met betrekking tot de WAO-instroom die daarin een belangrijke rol spelen, openbaar te maken? Nu gaat de heer Melkert natuurlijk zeggen dat het allemaal zo slecht niet is.

De heer Melkert (PvdA): Dat wilde ik niet zeggen. Wie ben ik om dat te zeggen. Maar waar pleit u nu voor? Waar moet het naartoe met dit land?

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Nu bent u iets te vroeg. Ik zeg niets meer of minder dan dat een aantal van onze ideeën kon bogen op een meerderheid in de Kamer, zodat voor een deel zelfs het werk van de oppositie kan lonen. Ik geef toe dat het minimaal is. Dat rechtvaardigt dus ook een heel dikke tegenbegroting, maar de minimale resultaten van een en ander zijn terug te vinden in de hoofdlijnen van het achtste paarse regeringsjaar. Die kleine stap willen wij hier memoreren.

De heer Melkert (PvdA): De heer Rosenmöller vertrouwt op een verder opgaande lijn tijdens Paars 3. Is dat de boodschap?

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Neen, ik vertrouw erop dat de kiezer dit weet te waarderen en dat er dus niet negatief over oppositie wordt gedaan. Dat gebeurt soms. Wij leggen onze plannen en ook de GroenLinks-zaken die in de hoofdlijnennotitie staan voor aan de kiezer. Het is de kiezer die vervolgens oordeelt. Daarna zullen wij wel zien of de heer Melkert straks een van de belangrijke mensen van dat derde paarse kabinet wordt. Ik begrijp zijn ambitie. Ik respecteer dat, maar de heer Melkert moet toch nog even wachten tot 15 mei.

De heer Dijkstal (VVD): Voorzitter. Ik kreeg het gevoel dat de heer Rosenmöller zou gaan zeggen dat hij, achteraf bekeken, deel had kunnen nemen aan dit kabinet.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Neen, de heer Dijkstal heeft slechts de desbetreffende passage beluisterd, maar ik heb er een aantal dingen vóór gezegd.

Voor de heer Dijkstal en sommige anderen: ik vat Paars als volgt samen. Er is sprake van een toenemende welvaart, maar ook van een toenemend onbehagen. De komende periode gaat het ons erom de welvaart te behouden en het onbehagen te keren. Dat vraagt om een nieuwe agenda, een nieuw evenwicht in de verdeling van de welvaart, nationaal en internationaal. Dat zal de participatie hier verhogen en daar de stabiliteit en de democratie kunnen versterken. Er moet een nieuw evenwicht komen in de verhouding tussen kwantiteit en kwaliteit, tussen welvaart en welzijn. Een extra impuls is nodig voor zorg, onderwijs, natuur en milieu en samenlevingsopbouw, als tegenwicht tegen de te sterke economisering van de samenleving. Dat betekent een nieuw evenwicht binnen een solide financieel kader, met oog voor de realiteit van de economische groei. Er moet prioriteit worden gegeven aan investeringen. Er moet aandacht komen voor onze schuld. Er moet geen sprake zijn van het verlichten, maar van het verschuiven van de lasten. Dat vraagt ook om een nieuw evenwicht tussen publiek en privaat. Een uitdagende overheid moet haar taken hernemen, maar vooral ruimte geven aan mensen en organisaties, zodat zij hun eigen keuzes kunnen maken en hun verantwoordelijkheden kunnen dragen.

□

De heer Dijkstal (VVD): Voorzitter. Ik dank de minister-president zeer nadrukkelijk voor de uitvoerige wijze waarop hij is ingegaan op de problematiek van de terroristische aanslagen in de Verenigde Staten en alles wat daar verder mee annex is. Eigenlijk geeft dit mij geen enkele aanleiding tot het maken van een opmerking, want ik vind dat de minister-president en het kabinet wat dit betreft de juiste weg volgen. Ik zit wel met het probleem dat wij een informatieachterstand hebben. Dat zullen wij ook altijd wel een beetje blijven houden. Ik heb dankbaar genoteerd dat het kabinet, zodra dat mogelijk is, de Kamer zeer adequaat zal proberen te informeren, zodat wij weloverwogen ons werk kunnen doen.

Ik bied mijn verontschuldigingen aan voor een misverstand dat ik in eerste termijn heb veroorzaakt. Achteraf is mij gebleken dat ik over staatssecretaris Benschop heb gesproken als de staatssecretaris van Economische Zaken. Dat heeft twee vervelende misverstanden opgeleverd. Ten eerste denkt de heer Benschop nu dat hij geschikt zou zijn geweest voor Economische Zaken. Voorts lijkt het erop dat ik de heer Ybema zou hebben geprezen. Beide heb ik in eerste termijn niet gedaan. Ik wil wel gezegd hebben dat ik veel waardering heb voor de wijze waarop staatssecretaris Benschop in Europa heeft geopereerd. Ik heb ook waardering voor de manier waarop staatssecretaris Ybema de buitenlandse handel heeft behartigd. Ik heb trouwens überhaupt veel waardering voor de bewindslieden van EZ.

Ik begin met het financieel-economisch beleid. Eerst de begrotingspolitiek. Ik ben dankbaar voor de moeite die het kabinet, in het bijzonder de minister van Financiën, heeft willen nemen om in de stukken de verschillende vormen van begrotingspolitiek over een lange reeks van jaren te beschrijven en wat sinds 1994 het kenmerk is van wat in het jargon heet ''een trendmatig begrotingsbeleid''. Dat kent drie vaste kernpunten: het meerjarige reële uitgavenkader, de behoedzaamheid bij macro-economische uitgangspunten en het ene hoofdbesluitvormingsmoment. Later zijn daar de afspraken over de uitgavenreserve en de beoordelingscriteria voor meevallende inkomsten bij gekomen, de meevaller- en tegenvallerformules.

Die politiek heeft zeer gunstige resultaten gehad, maar één element blijft meestal onderbelicht en dat is volgens mij toch uitermate belangrijk. Dat is de disciplinerende werking van een dergelijke begrotingspolitiek. Zij is disciplinerend voor het kabinet, voor de departementen, voor derden in de samenleving en voor het parlement, en dat geldt in ieder geval voor de coalitiefracties. En zo hoort het ook. Bovendien is dankzij deze methode meerjarige zekerheid en voorspelbaarheid ontstaan. Dat is cruciaal voor bijvoorbeeld buitenlandse investeerders. De ronduit

goede resultaten van het kabinetsbeleid op financieel-economisch terrein, waarnaar ik in de eerste termijn heb verwezen, zijn in wezen te danken aan drie factoren: de gunstige wind, de verstandige beslissingen en vooral de discipline. Om die reden wil ik dan ook met veel klem blijven pleiten voor het voortzetten van die begrotingspolitiek, die behoedzaamheid en die financiële degelijkheid bij besluiten en besturen.

Ook in economische zin zijn belangrijke resultaten geboekt. Wij hebben het er vandaag nog niet over gehad, maar wij beschouwen in deze kabinetsperiode het nieuwe belastingstelsel als een uitermate belangrijke stap voorwaarts. Ik heb overigens betreurd dat GroenLinks zo'n belangrijke stap niet heeft kunnen steunen. Ik zie dat de heer Rosenmöller opstaat. Hij hoeft niet uit te leggen waarom dat toen niet zo was. Dat weten we nog wel, maar het is wel jammer.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Ik heb nog een vraag over de Zalmnorm. Hoe kijkt de heer Dijkstal vanuit dit uit zijn mond zeer begrijpelijke pleidooi aan tegen hetgeen de collega's van de Partij van de Arbeid voor de lange termijn in hun verkiezingsprogramma hebben geschreven? Vindt hij dat scenario even degelijk als dat wat onder twee paarse kabinetten is gevolgd?

De heer Dijkstal (VVD): Ik heb mijn lichte zorg uitgesproken over de financiële kant van het ontwerpprogramma. Dat kwam deels omdat niet altijd duidelijk was waar de dekking voor een lange reeks van voorstellen was gevonden. Als ik het goed heb begrepen, wordt daar verder een voorzetje genomen op een andere formule voor meevallende inkomsten, mits die een bepaald overschot te boven gaan. Het is iets in die geest. Ik zit daar niet op te wachten. Ik wil de discussie ook niet uit de weg gaan, maar ik denk niet dat het verstandig is.

Behalve het nieuwe belastingstelsel zijn op economisch terrein de verdere versterking van de economische infrastructuur, de stimulering van de nieuwe technologieën, in het bijzonder de ICT en de biotechnologie, en de ontwikkeling van de kenniseconomie van belang geweest. Daar zullen wij in de toekomst nog plezier van hebben. Dat betreft overigens niet alleen onderwijs. Daar horen ook andere departementen bij. Ik vind het in ieder geval van belang dat met name in het onderwijs een aantal structurele veranderingen in werking is gezet.

Ik sta hier echter niet zonder zorg. Ik zal preciezer zijn: helaas zijn de zorgen die ik vorig jaar als enige in dit huis heb uitgesproken alleen maar groter geworden. Dat betreft allereerst de terugvallende economische groei. Ik heb daarvoor gewaarschuwd en het is helaas gebeurd. Het kabinet verwacht nu voor het volgende jaar 2%. Ik baseer mij nu op de macro-economische verkenningen. Is dit een tijdelijke terugval of moeten wij een structurelere ontwikkeling vrezen? Dat is de kernvraag. De heer Wellink van De Nederlandsche Bank heeft gezegd dat dit naar zijn mening vooral afhankelijk is van het consumentengedrag in de Verenigde Staten. Als daar consumentenuitval plaatsvindt, heeft dat effect op de wereldeconomie en dus ook op de onze. Dan kan het inderdaad wel eens wat langer duren. Vanzelfsprekend is daar de huidige onzekerheid waarin wij verkeren, bijgekomen. Die onzekerheid roept grote vragen op, bijvoorbeeld over het consumentengedrag in de Verenigde Staten en trouwens niet alleen daar.

De krapte op de arbeidsmarkt was vorig jaar ook al zichtbaar. Om die reden is het rapport-Van Rijn opgesteld. Die krapte heeft iets paradoxaals. Omdat het ons zo goed gegaan is, omdat de welvaart zoveel sprongen voorwaarts heeft gemaakt, heeft dat een krapte op de arbeidsmarkt gecreëerd. Die krapte geldt zowel voor de overheid in het onderwijs, de zorg, de veiligheid en andere sectoren, maar ook in de marktsector. Die krapte vormt een regelrechte bedreiging voor de groei in de komende periode.

De te hoge loonontwikkeling hoort daar zeker bij. Ook daarvoor heb ik vorig jaar gewaarschuwd. Nu lees ik weer in de kranten dat de heer De Waal 4% loonstijging echt niet te hoog vindt. Ik vind dat op dit moment echt wel te hoog. Na 1997 heeft zich een trendbreuk voorgedaan in de gematigde loonontwikkeling met als consequentie een verslechtering van onze concurrentiepositie. Dat kunnen wij op dit moment echt niet hebben. Ik heb met genoegen kennisgenomen van de mededeling van de minister-president dat het kabinet nu meer dan vorig jaar meent een verantwoordelijkheid te hebben in het aandringen op loonmatiging. Als ik hem goed begrepen heb, wordt dat een van de punten van inzet in het najaarsoverleg. Daar ben ik blij mee, want dat moet gebeuren.

Zeker tegen de achtergrond van de inflatieontwikkeling moet dat gebeuren, hoewel ik daarover in dubio ben. Vorig jaar was de verwachting in de macro-economische verkenningen voor dit jaar 3,5%. De uitkomst wordt nu geraamd op 4,5% tot 4,75%. Hoe komt het dat wij ons toen zo vergist hebben? Ik vraag dit, omdat de raming voor volgend jaar volgens het CPB en het kabinet 2,5% is. Blijft het daarbij of moeten wij eigenlijk al weer rekening houden met risico's op dat punt? Daarbij hoort een vraag die niet gemakkelijk te beantwoorden is, maar die ik toch wil stellen. Welke sturing denkt het kabinet aan zo'n proces te kunnen geven? Welke instrumenten zijn er op korte termijn? Op langere termijn is dat vaak niet zo moeilijk, maar wel op korte termijn. Kan de minister-president daarop ingaan?

De conclusie van deze sombere mededelingen is, dat voorzichtigheid geboden is. Hoe moet zich die voorzichtigheid vertalen in het werk dat wij hier vandaag doen? Met de kennis van vandaag ziet de VVD-fractie geen aanleiding de begroting nu te wijzigen. Een van de voordelen van het trendmatige begrotingsbeleid is dat in goeie tijden, maar ook in minder goeie tijden je van datzelfde systeem blijft uitgaan. Je hoeft dan niet bij elk tegenwindje daarin verandering aan te brengen. Zo versta ik tot nu toe ook het kabinet. Ik ben het daarmee eens, zij het dat wij het nu niet het moment vinden om te pleiten voor extra uitgaven. Dat is een politieke keuze van de VVD-fractie. In het verleden hebben wij dat wel eens anders gedaan, want ook bij ons leven natuurlijk nog allerlei wensen die vervuld moeten worden. Toch lijkt het ons nu verstandiger, het te laten bij de uitgavenintensivering die het kabinet gedaan heeft en niet voor meer te pleiten.

Er is nog één omstandigheid waarmee wij rekening moeten houden. Wat doen wij als wij, met name door de omstandigheden in de Verenigde Staten, te maken krijgen

met een ernstige economische terugval? Mij dunkt dat dan de meest normale wijze van handelen zou zijn, dat het kabinet zich daarop op dat moment bezint, zijn verantwoordelijkheid neemt en met voorstellen komt, dat de Kamer haar verantwoordelijkheid neemt, over die voorstellen met het kabinet in debat gaat en tot conclusies komt. Daarmee zit ik een beetje op de lijn die de heer Melkert uitstippelde. Later dit najaar hoop ik daarover meer te weten.

De heer Melkert (PvdA): De heer Dijkstal ziet het goed wat de procedure betreft. Ik heb echter nog een inhoudelijke vraag. Hij verwees naar zijn verzamelde economische werken. Hij heeft vorig jaar inderdaad gezegd dat de economische groei misschien kan afvlakken. Hij heeft daaraan in mijn herinnering nog iets toegevoegd. Om de loonkostenontwikkeling niet te laten doortikken in de collectieve uitgaven, zou er volgens hem misschien gedacht moeten worden aan het aantasten van de koppeling. Vindt hij dat nog steeds of vindt hij dat iets wat het kabinet dient te overwegen? Houdt hij het aantasten van de koppeling achter de hand om op de rem te gaan staan in omstandigheden die zich daarvoor zouden kunnen lenen? Kortom, denkt hij nog steeds dat het inderdaad niet uit te sluiten is dat de mensen met de laagste inkomens even pas op de plaats moeten maken?

De heer Dijkstal (VVD): In zeer sombere situaties, waaraan ook de heer Melkert refereert, mag geen enkel instrument op voorhand uitgesloten worden. Ik pleit nu echter niet voor het loslaten van de koppeling.

De heer Melkert (PvdA): Ik hoor de heer Dijkstal niet de clausule aanbrengen dat bij het eventueel loslaten van de koppeling niet de mensen met de lagere inkomens het kind van de rekening mogen worden.

De heer Dijkstal (VVD): Ik kan de bedoelde situatie, ook in haar ernst, niet overzien. Ik wens daarom niets uit te sluiten. Ik ga straks uitgebreid in op de arbeidsmarkt. De heer Melkert zal dan ook opmerken welk krankzinnig probleem wij in Nederland kennen met krapte aan de ene kant en een arbeidspotentieel van ook mensen met uitkeringen aan de andere kant. Wij zullen alles onder ogen moeten zien.

De heer Melkert (PvdA): De heer Dijkstal sluit niets uit. Ik ben benieuwd wat hierover straks in het verkiezingsprogramma van de VVD zal staan. Wij zullen daarover zeker verder in discussie treden.

De heer Dijkstal (VVD): Over het functioneren van de arbeidsmarkt merk ik het volgende op. Het blijft een zeer wonderlijk verschijnsel in dit land dat wij naar de beste schattingen 700.000 inactieven hebben die zouden kunnen werken, maar die wij om de een of andere reden niet naar die arbeidsmarkt toe krijgen. Daarnaast zitten er meer dan 900.000 mensen in de WAO en ongeveer 200.000 in de bijstand en de WW, met een ontheffing van de sollicitatieplicht. Dat is een raar probleem voor een land dat veel krapte op de arbeidsmarkt kent. De vraag is natuurlijk hoe dat aangepakt moet worden. Er moet in ieder geval een grote inzet worden gepleegd op de bestrijding van de armoedeval. Wij hebben vaker over dat onderwerp gesproken in de Kamer. De cijfers leren ons dat in de periode van 1995 tot nu de armoedeval slechts groter is geworden. De bedoeling was echter om die kleiner te maken. Wij zullen moeten denken aan een versobering van de regelingen. Ik noem de VUT-regeling, waarbij die versobering hier en daar al is ingezet. Ik denk ook aan de WAO, waarbij wij wachten op advies van de SER naar aanleiding van de Donner-rapportage.

De heer Melkert (PvdA): Ik hoor de heer Dijkstal spreken van een versobering van de regelingen, waaronder de WAO. Wat bedoelt hij daarmee?

De heer Dijkstal (VVD): Een drastische wijziging van deze regeling. Wat ik precies bedoel, zullen wij uitgebreid bediscussiëren als het advies van de SER en het kabinetsstandpunt voorliggen. Als de heer Melkert toch een beetje nieuwsgierig is, raad ik hem aan om de voorstellen van de heer Wilders van de laatste drie jaar door te lopen.

De heer Melkert (PvdA): De heer Dijkstal doelt niet op een verlaging van de uitkeringen?

De heer Dijkstal (VVD): Ik doel nergens op, behalve op wat wij reeds op tafel hebben gelegd.

De heer Melkert (PvdA): De heer Dijkstal kan toch wel de vraag beantwoorden of het gaat om verlaging van de uitkeringen? Of moeten wij de heer Wilders vragen om dat toe te lichten?

De heer Dijkstal (VVD): Nee. De heer Melkert kan gewoon het rapport-Donner lezen. Het gaat om de knip in het systeem. De heer Melkert weet precies wat die betekent. Voor mensen die niet geheel arbeidsongeschikt zijn, komt er een totaal andere methodiek. De heer Melkert kent ook de uitkomsten van de Donner-voorstellen. Het komt neer op een versobering van de regeling.

De heer Melkert (PvdA): De heer Dijkstal spreekt dus van een verlaging van de WAO-uitkeringen?

De heer Dijkstal (VVD): De commissie-Donner stelt een knip voor.

De heer Melkert (PvdA): Het is niet interessant wat Donner voorstelt. Het is interessant wat de VVD-fractie voorstelt.

De heer Dijkstal (VVD): Wij vinden het een goed idee. Wij hopen dat de SER het ook een goed idee vindt en dat het snel kan worden uitgewerkt. Dat valt onder andere onder de term ''versobering''.

De heer Melkert (PvdA): Verlaging dus van de uitkeringen.

De heer Dijkstal (VVD): Een effectievere fraudebestrijding lijkt ons ook geboden, alsook een betere uitvoering door de sociale diensten en de andere uitvoeringsinstellingen. Dat is allemaal gericht op het activeren van ongeveer 2 miljoen mensen die niet aan het werk komen of die niet aan het werken gaan.

In dat kader past ook een herbezinning op het functioneren van de arbeidsmarktinstrumenten ad 14 mld. Ik geloof dat de positie die ik inneem een beetje tussen die van de heer Melkert en die van de heer De Hoop Scheffer in zit, getuige ook het

interruptiedebat dat hierover heeft plaatsgevonden. Ook ik vind dat de inzet die indertijd gekozen is om met name langdurige werklozen te activeren een goede inzet is geweest. Die inzet heeft ook effect gehad. Als het nodig is, moeten wij dat ook blijven doen. Ik vind wel dat de arbeidsmarktsituatie inmiddels totaal van karakter is veranderd. De inzet van een belangrijk deel van de middelen moet verschoven worden naar aanbodstimulering op de arbeidsmarkt. Wij komen daar uitgebreider op terug bij de behandeling van het rapport ''Toekomst van het arbeidsmarktbeleid'' dat inmiddels van een regeringsstandpunt is voorzien.

Wij zijn blij dat het kabinet niet de weg is ingeslagen van een arbeidsimmigratiebeleid. Wat ons betreft moet dat om twee redenen niet gebeuren. De ene reden heb ik net al genoemd. Wij moeten het grote arbeidspotentieel dat wij hebben, zien aan te boren. De andere reden is dat wij het niet verantwoord vinden dat te doen zolang wij nog een zo inconsequent en soms zelfs onbegrijpelijk ruimhartig asielbeleid voeren. Ik kom daar straks nog even op terug. Wij sluiten niet uit dat het nodig is een zekere versoepeling aan te brengen in de Wet arbeid vreemdelingen, maar dan gaat het om specifieke knelpunten en misschien ook om een versoepeling en versnelling van de procedures.

Twee andere onderwerpen die echt meer aandacht moeten krijgen, zijn de verlenging van de arbeidsduur en de verhoging van de arbeidsproductiviteit. De verlenging van de arbeidsduur is een punt dat de sociale partners nadrukkelijk zullen moeten bespreken. Ik wil de heer De Vries, die ik vandaag nog niet genoemd heb, daarvoor prijzen. De cao voor de politie was natuurlijk een heel interessante doorbraak in die discussie. Ik nodig het kabinet uit beide punten, verlenging van de arbeidsduur en verhoging van de arbeidsproductiviteit, ook in het najaarsoverleg met de sociale partners te bespreken. Het stimuleringsbeleid voor ouderen is nodig. Wij moeten proberen mensen langer te laten werken of te stimuleren weer aan het werk te gaan. De maatregelen die op dat terrein zijn voorzien, kunnen wij steunen.

Ik zal wat dieper ingaan op het vraagstuk van de zorg. Ik heb daar in eerste termijn al wat woorden aan gewijd. Ik moet op dit punt een aantal zeer kritische opmerkingen maken. Wij hebben als VVD-fractie al een aantal jaren vragen hierover. Wij willen antwoord op de vraag wat de aard en omvang van de extra investeringen precies zijn. Op welke wijze zijn die gelden besteed? Wat zijn eigenlijk precies de knelpunten in de zorg, uitgedrukt in aard en omvang? Bieden de extra investeringen een oplossing voor die knelpunten? Wij hebben door de jaren heen geprobeerd antwoorden op die vragen te krijgen, maar de antwoorden die wij hebben gekregen, ook zeer recentelijk nog, stellen ons toch een beetje teleur.

De uitgaven zijn over de gehele periode van 1994 tot 2001 met 24 mld gestegen. Dat is natuurlijk een zeer substantieel bedrag. Ik maak uit de stukken op dat 12,5 mld is besteed aan de loon- en prijsontwikkelingen en 11,7 mld aan de volumegroei, althans zo noemt het kabinet dat. Nu valt dat bedrag van 11,7 mld uiteen in 6 mld voor productiegroei, 2,2 mld voor werkdrukvermindering en 3,1 mld voor de genees- en hulpmiddelen. Het departement trekt daaruit de conclusie dat de toename van de zorgverlening gerealiseerd is in een mate die over het algemeen groter is dan op grond van de beschikbaar gestelde ruimte van de groei verwacht kon worden. Dat is toch een mooi bericht, zou je zeggen. Bovendien staat er dat de toename van het zorgaanbod achteraf gezien onvoldoende was om aan de stijgende zorgvraag te kunnen voldoen. Dat is ook mooi gezegd, maar de vraag is hoe het kabinet dat weet. Hoe weet het departement van VWS dat eigenlijk?

In de stukken die wij gekregen hebben, lees ik dat de productie is gestegen. Wij kunnen dat niet nagaan, maar dat staat er. De verbetering van de kwaliteit van de zorg is moeilijk aantoonbaar door een gebrek aan kengetallen. Een deel van het budget voor de prijsstijging is gebruikt voor kwaliteitsverbetering. Nog niet alle ziekenhuizen leveren volledige informatie over wachtlijsten en wachttijden. Dan stelt het departement zelf dat door het ontwikkelen en invoeren van productdefinities het inzicht in productiegegevens in relatie tot de vraag steeds beter wordt. Zo komt de aap wel uit de mouw. Wij hebben nog geen volledig inzicht in productdefinities, meetbaar in kwantiteit en kwaliteit. Wij hebben nog geen inzicht in de kostprijs van producten, laat staan in een normkostprijs, en ook niet in de kwaliteitsnorm per product. Wat wij ook niet hebben – maar ik realiseer mij dat dit lastig is – is een inschatting van de toekomstige vraag naar zorgproducten, in termen van aantallen en kwaliteit. De conclusie is dat in de zorg prestaties, kostprijzen en productiekosten niet meetbaar zijn en dat bij toekenning van middelen effectiviteit en doelmatigheid nauwelijks een rol spelen.

Daar komt natuurlijk de wachtlijstproblematiek bij. Die wil ik zo eerlijk mogelijk benaderen, in de eerste plaats omdat er verwarring is rond dit thema: wachtlijsten of wachttijden? In de tweede plaats realiseer ik mij dat de wachtlijstproblematiek zich afspeelt in een dynamisch proces: je hebt eindelijk een aantal mensen van de wachtlijst afgewerkt en dan komen er weer nieuwe bij door een nieuwe vraag. Daarom is het heel moeilijk om een min of meer statisch beeld te krijgen van wachtlijsten/wachttijden. Verder zijn er geen eenduidige telmethoden, met het risico van dubbeltellingen, en leveren nog steeds niet alle ziekenhuizen de volledige informatie, zo zegt het ministerie zelf. Het ministerie zegt ook – ik neem dat aan – dat sommige wachtlijsten zijn afgenomen, bijvoorbeeld bij staar- en heupoperaties, en andere weer zijn toegenomen, waarbij de dotterbehandelingen worden genoemd.

Het enige dat ik weet, is dat er van de 24 mld gulden slechts 6 mld gulden naar de productiestijging is gegaan. Wat ik ook weet – de cijfers staan in de stukken – is dat in de zorg vanaf 1994 het aantal werknemers met 19% is gestegen. Er zijn vanaf 1994 140.000 mensen méér in de zorg gaan werken, maar kennelijk zonder de navenante productiestijging die daarbij verwacht zou mogen worden. Twee rapporten van de Algemene Rekenkamer voegen eraan toe dat het toezicht op de zorguitgaven tekortschiet, dat van 18 mld gulden thuiszorg, ouderenzorg en zorg in verpleeg- en verzorgingshuizen niet kan worden vastgesteld of het rechtmatig besteed is, en dat van 25 mld gulden die loopt via de ziekenfondsen naar ziekenhuizen, artsen en medicijnen, niet vaststaat of het conform afspraken wordt uitgegeven. Als redenen worden

genoemd: geen verantwoordingsplicht en onvoldoende toezichtsmogelijkheid. Niemand weet of de premies van de burgers effectief worden besteed en net als de heer Rosenmöller heb ook ik in de macro-economische verkenning gevonden dat de budgetverhogingen in de zorgsector niet voorzien in dekking van de cao's die 2% duurder uitvallen dan was gebudgetteerd.

Mijn politieke oordeel hierover is dat het kabinet, de minister en de staatssecretaris tekort zijn geschoten bij de sturing op de extra middelen en het toezicht op de uitvoering. Er hoort echter wel een relevante omstandigheid bij: wij spreken over een sector waarin de bevoegdheden en de verantwoordelijkheden zo onduidelijk zijn, dat een minister, een staatssecretaris of een kabinet ook niet effectief kán sturen. Dat is precies de hoofdreden waarom een stelselwijziging dringend noodzakelijk is.

In dit verband heb ik met grote belangstelling kennisgenomen van de verkenningen, waarin het kabinet interessante beschouwingen geeft over de vraag hoe de vraag naar zorg zal toenemen en hoe de aard van de zorgvraag zal veranderen. Het kabinet verwijst daarbij naar een aantal ontwikkelingen: de demografische ontwikkeling, de vergrijzing, de toeneming van het aantal chronisch zieken, de individualisering, meer eigen verantwoordelijkheid en zeggenschap, de welvaartsgroei die leidt tot hogere zorgeisen – de mensen willen meer en betere en snellere zorg – de ontwikkeling van wetenschap en technologie, de internationalisering die hier zeer relevant is, de liberalisering en de toenemende mobiliteit in het Europese kader als het gaat om producten en arbeid. Die verkenningen hebben als onvermijdelijk gevolg dat de kosten voor de zorg straks toe gaan nemen, misschien zelfs sterk toe gaan nemen, want de mensen willen veel meer. In de verkenningen staat daar overigens weinig over. Ook dit alles maakt een stelselwijziging zeer dringend noodzakelijk.

De VVD-fractie bepleit dan ook een stelselwijziging, in de eerste plaats om veel meer helderheid te krijgen over verantwoordelijkheden en bevoegdheden. In de terminologie die de heer De Hoop Scheffer heeft gebruikt, kan ik mij best vinden: in een private opzet met helderder geregelde bevoegdheden en verantwoordelijkheden, onder publieke waarborging van hetgeen je publiek wilt waarborgen. Het stelsel zal in deze moderne tijd uit moeten gaan van de vraag van de burger, met meer zeggenschap en eigen verantwoordelijkheid van de burger. Het zal een stelsel moeten zijn dat meer concurrentie tussen verzekeraars en zorgaanbieders tot stand brengt, steeds met de transparantie die nodig is om de burger zijn keuze te kunnen laten maken, met waarborging van de toegankelijkheid en met waarborging van de kwaliteitsnormen die wij bij wet menen te moeten stellen, en de controle daarop. Dat is alleen maar mogelijk indien we een zoveel mogelijk uit nominale premies betaald stelsel hebben, met een volledige correctie voor de effecten in het kader van het inkomensbeleid. Het SER-advies komt het dichtst bij zo'n stelsel.

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. Hier volgt een interruptie op een eerder deel van het betoog van de heer Dijkstal. Natuurlijk heb ook ik de cijfers gezien en de antwoorden op de Kamervragen uit de Eerste Kamer en van mevrouw Van Blerck. Ik ben wat minder pessimistisch over het beeld dat oprijst; het zijn toch redelijk harde productiecijfers. De heer Dijkstal klaagt echter vooral over het feit dat de informatie uiteindelijk niet vanuit de zorginstellingen tot ons komt, zodat die vervolgens door ons kan worden geanalyseerd. Toch herinner ik mij dat juist de VVD zich in de afgelopen jaren meerdere malen heeft verzet tegen harde informatieverplichtingen, onder meer in het kader van de verantwoording. Dat debat is ook in het voorjaar gevoerd. De woordvoerder van de VVD had daar toen geen behoefte aan; die vond dit onder meer een kwestie van overleg. Moet de overheid niet hard afspreken of opleggen dat de informatie wordt gegeven? In zo'n geval zou aan een deel van het verhaal van de heer Dijkstal minder behoefte zijn geweest.

De heer Dijkstal (VVD): Daarin heeft u misschien gelijk, maar ik hoop dat u daarbij niet voorbijgaat aan het ernstigste vraagstuk: de onhelderheid over bevoegdheden en verantwoordelijkheden. Ik herinner me een aprilmaand vlak voor de verkiezingen waarin het kabinet extra geld voor de zorg beschikbaar stelde. Dat was binnen twee weken weggelopen naar arbeidsvoorwaarden. Daar hadden wij het helemaal niet voor bestemd, maar de dames en heren in de zorg vonden dit op dat moment interessanter. Er zijn veel te veel van die zaken gebeurd. Ik heb de minister wel eens het knijp- en piepsysteem verweten: in de samenleving roept iemand wat...

De heer Melkert (PvdA): Dat was dan wel allemaal in het kabinet waar u zelf ook in zat. U zat er toch zelf bij?

De heer Dijkstal (VVD): Mijnheer Melkert, volgens mij maakt u hier een kleine historische vergissing, want zoals u zich behoort te herinneren, waren de afspraken in het kabinet anders dan de uiteindelijke uitvoering ervan.

De heer Melkert (PvdA): En dan nog zat u er zelf bij!

De heer Dijkstal (VVD): Nou goed. Het spijt me zeer, ik zal het nooit meer doen. Maar dit doet allemaal niets af aan het hoofdpunt: hoe zijn bevoegdheden en verantwoordelijkheden toebedeeld, hoe gemakkelijk kunnen mensen voor problemen weglopen en hoe zorgen mensen ervoor dat de besteding van extra gelden vooral het eigen tuintje ten goede komt en niet de zaken waarvoor ze waren bedoeld?

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. Soms blijkt het een voordeel om niet in een kabinet te hebben gezeten. Over de toekomst die de heer Dijkstal schetst, hadden wij al lang geleden in debat moeten gaan. Maar wat verwijt hij het kabinet precies met betrekking tot de informatie die minister en staatssecretaris hebben verzameld? Wat is er te weinig gedaan om die informatie op tafel te krijgen? Of kan in dit stelsel gewoonweg niet meer informatie worden verzameld, onder meer omdat deze Kamer, met inbegrip van de VVD-fractie, niet zover wil gaan dat zij harde informatieverplichtingen oplegt?

De heer Dijkstal (VVD): Dat is me iets te gemakkelijk. Wij zijn in de Kamer dag in dag uit, maand in maand uit, jaar in jaar uit, ieder op zijn eigen manier, op jacht naar de cijfers. Ik heb ruiterlijkheid willen

betonen door te zeggen dat dit in zo'n diffuus stelsel niet gemakkelijk is. Maar dat wil niet zeggen dat wij zoveel moeite moeten doen om een antwoord op vragen te krijgen, dat alles zoveel jaren heeft geduurd en dat de informatie telkens zo laat kwam en onvolledig was. Ik verwijs niet alleen naar mijn eigen ervaringen, maar ook naar andere ervaringen, bijvoorbeeld op basis van de rapporten van de Rekenkamer. En als men dan vraagt of het stelsel niet zo moet worden veranderd dat in de eerste plaats helder is wie wat doet en dat voorzover er sprake is van publieke verantwoordelijkheid, bekend is hoe verantwoording wordt afgelegd, dan antwoord ik bevestigend: ja, dat moet worden veranderd.

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. Ik maak er echt bezwaar tegen als de heer Dijkstal na zeven jaar regeringsverantwoordelijkheid van de VVD en nadat hij zelf heeft geweigerd om te werken aan een wettelijke informatieplicht, het kabinet een verwijt maakt omdat het de cijfers niet op orde heeft. En dat terwijl hij tegelijk schetst hoe complex het in het huidige stelsel is om die informatie op tafel te krijgen. Dan zeg ik op mijn beurt dat ik blij ben dat wij nu voor het eerst meer inzicht hebben gekregen in de productiecijfers en de wachttijden. Die wachttijden stabiliseren hier en daar en soms lopen ze zelfs terug. Dat vind ik het goede nieuws. U zegt iets te gemakkelijk dat er onvoldoende is gedaan om die informatie op tafel te krijgen, zeker omdat u er zelf ook echt niet aan heeft bijgedragen.

De heer Dijkstal (VVD): Ik kan geen ander antwoord geven dan ik zojuist heb gedaan. Het zal u zijn opgevallen dat wij al heel lang bezig zijn met de vraag waar dat geld eigenlijk naartoe gaat. Ik heb daar tijdens eerdere algemene beschouwingen al over gesproken. Ik heb daar eerder de aandacht op gevestigd, omdat de beslissing in dit huis om weer zoveel extra geld aan de zorg toe te kennen – een beslissing die mede door ons is genomen – niet kon worden genomen op basis van de benodigde gegevens. Wij hebben die beslissing alleen genomen, omdat wij ook het gevoel hadden dat er meer geld naar die zorg moest. Als er aan het einde van de rit zoveel problemen bestaan om de zaken op een rijtje te krijgen, moet mij niet verweten worden dat ik daar vandaag aandacht voor vraag. Ik doe dat niet als enige; anderen hebben dat ook gedaan. Maar wij zijn in ieder geval al een aantal jaren naar die cijfers op zoek.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Na deze burenruzie over de vraag of het kabinet al dan niet zijn best heeft gedaan, constateer ik met de heer Dijkstal dat wij het inzicht nog niet hebben. Ik neem overigens aan dat het kabinet wel zijn best heeft gedaan. Maar mijn vraag gaat ergens anders over. Gelet op de opvattingen van de heer Dijkstal over een toekomstig stelsel van gezondheidszorg, lijkt het mij dat de verkenningen waar het kabinet mee is gekomen, heel ver van zijn ideeën af staan. Ik heb net met collega Dijkstal geconstateerd dat er een groot verschil is tussen het unanieme advies van de SER en de voorstellen van het kabinet. Ik heb dat gedefinieerd als het grote verschil tussen een privaat stelsel met publieke waarborgen en een publiek stelsel met private waarborgen, zoals het kabinet dat voor ogen staat. Wat is het oordeel van de heer Dijkstal over de verkenningen, die door het kabinet ter tafel zijn gebracht?

De heer Dijkstal (VVD): Daar ben ik teleurgesteld over. Misschien ben ik niet zo teleurgesteld als u, want ik vind wel dat in het kabinetsvoorstel voldoende noties staan inzake de verschuiving van een aanbodgestuurd systeem naar een vraaggestuurd systeem. Ook staan er voldoende noties in met betrekking tot de concurrentie bij verzekeraars en zorgaanbieders. Er staan meer van dat soort punten in, inclusief de publieke kant van de waarborging van de toegankelijkheid. Maar cruciaal is natuurlijk de premiestelling. Het kabinet heeft geen weg gevonden om tot een standpunt dienaangaande te komen. Iedereen kan vermoeden waarom dat standpunt niet gevonden kon worden, gelet op het antwoord van de heer Melkert van zojuist. Ik ben vooral teleurgesteld, omdat in de SER juist de werknemersorganisaties – die aanvankelijk ook enige vrees hadden – zich wel hebben geconformeerd aan de werkgevers en de kroonleden. Ik had echt de hoop dat het kabinet de kracht en de moed had gevonden om zich daarbij aan te sluiten, maar dat is niet gebeurd.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): De heer Melkert roept getallen en strooit met premies, die ik in mijn stoutste dromen nog niet had kunnen bedenken. Die zijn waarschijnlijk gebaseerd op de combinatie van care en cure in de basisverzekering, waar het kabinet voor kiest. Wat vindt u daarvan?

De heer Dijkstal (VVD): Wij blijven, net als de SER, uitgaan van een driedeling. Er zijn drie compartimenten. De AWBZ, waarbij eventueel nog wat functies komen, is een deel. De SER heeft vervolgens een basisverzekering met twee delen voorgesteld. Het derde compartiment is de aanvullende verzekering door commerciële verzekeraars. De discussie over het middencompartiment gaat over meerdere zaken. Hoeveel moet er in het voor iedereen beschikbare basispakket zitten? Wat blijft er dan over in het tweede deel van het middencompartiment? En hoe staat het met eigen risico en eigen bijdrage? De laatste vraag betreft de premiestelling. Dit complex van elementen moet gewogen worden en daar moet een positie in gekozen worden. Je kunt discussiëren over de omvang van die pakketten. Je kunt ook discussiëren over de mate en de vorm van eigen risico en eigen bijdrage. Maar wil het systeem vraaggestuurd zijn en wil het de concurrentie tot stand brengen, dan is de nominalisering van die premie essentieel. Als je de nominalisering van de premie achterwege laat – om redenen die ik overigens begrijp, want wij doen al heel lang aan inkomenspolitiek in het zorgstelsel – komt nooit tot stand wat je nodig hebt. Daar zit het grote dilemma.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Wat u wilt – met de SER en met ons, zeg ik erbij – is dat de scheiding aangebracht blijft tussen het eerste en het tweede compartiment. Daarmee wijkt u dus af van de voorstellen van het kabinet.

De heer Dijkstal (VVD): Ik geloof niet dat u het SER-advies helemaal exact weergeeft, maar ik ben het wel met u eens.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Ik geef het SER-advies wel exact weer, want daarin wordt duidelijk een onderscheid gemaakt tussen

care en cure en dat doet het kabinet niet.

De heer Dijkstal (VVD): Ik vrees dat wat u zegt niet waar is. Laat ik het kort zeggen: wij wensen het SER-advies te steunen. Dat lijkt ons in de afweging van allerlei belangen en gezien de richting waarin wij gaan het beste. De nominalisering van de premie cirkelt rond.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Dit betreft een klassiek meningsverschil en ik denk dat het nog wel even duurt voordat dit is uitgevochten.

Ik wil een klein stapje terug, namelijk naar het politieke oordeel van de heer Dijkstal namens de VVD-fractie over de recente brief, de inzichten in de cijfers, investeringen en resultaten zal ik maar zeggen: input en output. Dat was, met een relativerende kanttekening, een tamelijk pittig politiek oordeel. Vervolgens zei de heer Dijkstal: misschien kunnen wij het eigenlijk helemaal niet weten. Op de achtergrond van het vragen van informatie aan het kabinet speelt voortdurend een rol het volgende dreigement van de VVD-fractie, voorzover je het een dreigement kunt noemen: als het kabinet ons geen bevredigende informatie geeft, moeten wij die zelf zoeken en zouden wij een parlementair onderzoek bepleiten. Is, gezien het pittige politieke oordeel van nu, niet het moment aangebroken om te zeggen: wij zetten het door, of wij zetten het niet door en zoeken een andere weg? Ik wil daar nu graag duidelijkheid over hebben.

De heer Dijkstal (VVD): De vraag is een beetje wat het doel is van zo'n parlementair onderzoek. Als dat doel is erachter te komen of een stelselwijziging noodzakelijk is, heb ik geen enkel parlement onderzoek meer nodig. Uit al het materiaal dat wij inmiddels hebben, zowel aan de overkant als hier, blijkt duidelijk genoeg waarom het dringend noodzakelijk is die stelselwijziging tot stand te brengen. Dus voor mij hoeft om die reden geen parlementair onderzoek te worden gehouden. Dan blijft de vraag over: is het om een andere reden belangrijk? Dat zou kunnen, maar ik zie dat op dit moment nog niet, hoewel er behoefte aan kan zijn dat de Kamer zelf – dat is trouwens ook een parlementair onderzoek, maar dan in het gremium van de commissies voor Volksgezondheid en voor de Rijksuitgaven of iets dergelijks – het materiaal van de overkant, het materiaal dat nu binnengekomen is en de rapporten van de Rekenkamer, dus die hele berg van materiaal, ordent. Dat kan ons misschien verder helpen.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Het lijkt mij beter, dat parlementair onderzoek even te laten zitten en ons te concentreren op de informatie die wij hebben in combinatie met het debat over de premiestelling met betrekking tot de toekomstige basisverzekering. Als u uw gedachte inzake een parlementair onderzoek doorzet, waarvan het nog de vraag is of het onze steun zou krijgen – maar dat zegt op zichzelf voor meerderheden nog niets definitiefs – denk ik dat wij met die basisverzekering niet in 2006 maar in 2016 beland zijn. Als dit een onderdeel van de conclusie kan zijn...

De heer Dijkstal (VVD): Wat mij betreft wel.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): ...zijn wij iets minder ver van huis. En dan vechten wij de kwestie van die nominale premie nog wel uit.

De heer Melkert (PvdA): Als mededeling aan de heer De Hoop Scheffer merk ik op dat het echt gaat om een bedrag van *f* 7000, *f* 8000 of *f* 9000 voor een gezin met twee kinderen. Hij moet maar eens in het veel geprezen SER-advies kijken. Dat zijn de kosten waarover wij het hebben. Iedereen die een particuliere ziektekostenverzekering heeft – misschien kijkt de heer De Hoop Scheffer wel eens in zijn eigen papieren – kan dit nagaan. Als je dit vertaalt naar mensen die in het ziekenfonds zitten en een systeem waarin er sprake is van minder eigen risico, kom je op dat soort bedragen uit.

De voorzitter: Eén reactie van de heer De Hoop Scheffer, want de heer Dijkstal is aan het woord.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Eén reactie, want ik weet dat de heer Melkert onze plannen goed gelezen heeft. Hij weet als hij over dit soort bedragen praat, net zo goed als ik dat er heffingskortingen via de solidariteit gelden. Hij kan dus wel in het wilde weg dergelijke bedragen noemen, maar zij slaan nergens op.

De heer Melkert (PvdA): Zij slaan hierop dat het nominale premies zijn – dit is in feite tevens een vraag aan de heer Dijkstal, voorzitter – die wel eerst betaald moeten worden. Pas daarna ga je kijken hoe je de solidariteit organiseert. In een later stadium wil ik met de heer De Hoop Scheffer wel eens discussiëren over hoe je dit regelt.

Aan het adres van de heer Dijkstal het volgende. Hij komt tot zijn redenering vanuit de veronderstelling dat wij meer greep zouden moeten krijgen op de geldstromen in de gezondheidszorg. Daar ben ik het zeer mee eens, ik heb het ook zelf als een probleem gesignaleerd. Maar hoe kunt u dit nu rijmen met het meer particulier maken van de uitvoering van de verzekering? Nu kan er al niet aan particuliere verzekeraars gevraagd worden wat zij allemaal met de premie doen, dus dit geldt a fortiori als wij de weg opgaan die u bepleit. Er wringt iets in uw redenering; ik zou u echt willen vragen, daar eens op in te gaan.

De heer Dijkstal (VVD): Dat doe ik met groot genoegen, omdat ik een totaal andere redenering volg. Mijn stelling is nu juist, even los van de vraag of wij een wettelijke informatieplicht hadden moeten invoeren, dat een minister of een kabinet op deze wijze nooit in staat zal zijn, zicht te krijgen op de geldstromen en daarmee te sturen. En omdat het kabinet dit niet kan, rest een keuze tussen totale nationalisering van de zorg waarbij de overheid al die processen zelf stuurt en dus ook inzicht heeft in alle geldstromen enz., en privatisering van de zorg, waarbij het voor de overheid niet meer noodzakelijk is om al die geldstromen te sturen, te budgetteren en maatstaven aan te leggen. Ik voel overigens heel goed aan waar uw probleem zit en ik beschouw het ook als mijn probleem. Wij zijn het er natuurlijk snel over eens dat een stelsel een aantal publieke waarborgen voor toegankelijkheid moet hebben, zodat het hoofdpunt de premiestelling is. De mensen moeten de premie betalen voor de zorg die zij afnemen, even los van de solidariteitsgedachte die inherent is aan elk verzekeringsstelsel, want verzekering is solidari-

teit, maar niettemin. En dan zou ik van een zorgsysteem waarin inkomenspolitiek binnen de zorg is gevoerd, willen overgaan naar een zorgsysteem waarbij de inkomenspolitiek daarbuiten wordt gevoerd. Kan dat? Kun je een nominale premie vaststellen en die gelijktijdig compenseren aan de belastingkant? Dit is een belangrijke vraag en ik ben zo eerlijk om er ook nog de vraag bij te stellen waaraan de SER z'n vingers niet gebrand heeft, namelijk of dit uiteindelijk nog wel onder het begrip collectieve lasten zou moeten blijven. Dit is een heel lastige vraag, waarover heel veel te zeggen is. Niemand wil hieraan zijn vingers branden, maar laten wij de zaken even op een rij zetten. Wie een nieuw stelsel wil met de elementen die ik heb genoemd, zal moeten kiezen voor nominalisering van de premies, want anders komt zo'n stelsel er niet.

De heer Melkert (PvdA): Er zijn ook stelsels denkbaar waarbij dat niet nodig is, maar voor het stelsel dat u voorstelt, krijgt u mij niet mee. En de logica ontbreekt ook, want in zo'n benadering geeft u alles vrij, zodat de particuliere verzekeraars gaan bepalen wat er gebeurt. Die bepalen uiteindelijk ook de hoogte van de nominale premie, die kan dus torenhoog worden als zij dat verstandig achten, omdat zij weten dat de overheid de bijbehorende solidariteit organiseert. De overheid kan dus jaar in jaar uit bijplempen om ervoor te zorgen dat mensen met lagere inkomens toch nog een beetje mee kunnen komen. Dat is pas echt een premie op het laten stijgen van de kosten van de gezondheidszorg. Ik wil hiermee niet zeggen dat het nu zo fantastisch geregeld zou zijn; wij moeten het stelsel verbeteren en dat zullen wij ook doen, maar uw systeem brengt ons van kwaad tot erger. Ik vraag u dan ook dringend om nog eens over de logica ervan na te denken. Het is geen ideologische kwestie, het gaat om de vraag hoe wij met elkaar een redelijk functionerende gezondheidszorg in stand kunnen houden, ook financieel. De weg die u kiest, voert ons echt van kwaad tot erger.

De heer Dijkstal (VVD): Ook ik wil er geen ideologische kwestie van maken, maar ik moet wel zeggen dat ik fundamenteel met u van mening verschil. Uw stelling is dat de verzekeraars torenhoge premies zullen berekenen en u somt de effecten daarvan op. Maar zo zal het niet gaan, want wij hebben het nu over geëmancipeerde, goed opgeleide burgers die zeer wel in staat zijn, te beoordelen wat zij willen en wat zij kunnen. Zij willen keuzes maken en de kracht van een stelsel ligt in een systeem, gestuurd door de vraag van de individuele burger. Daaruit komen de impulsen voort voor het systeem die wij dringend nodig hebben. Er moeten alleen wel randvoorwaarden aangegeven worden.

De heer Melkert (PvdA): Mijn stelling is dat u in het systeem dat u voorstelt, geen voorwaarden kúnt stellen aan particuliere verzekeraars, die vervolgens voor de schaarse goederen waarom het op de gezondheidszorgmarkt gaat, de prijs in rekening zullen brengen die zij eventueel met kartelafspraken denken te kunnen vragen. En als u het niet gelooft, moet u maar eens kijken hoe het in de Verenigde Staten, aan de overkant van de grote vijver, is geregeld. Kijk maar eens hoe hoog de kosten daar zijn, terwijl er ook zo'n 50 miljoen mensen onverzekerd zijn. Tel uit je winst! Die kant moeten wij in Nederland niet op.

De heer Dijkstal (VVD): Die kant moeten wij in Nederland niet op. Het geruststellende is dat in het SER-advies nadrukkelijk met een aantal randvoorwaarden rekening is gehouden. Ik denk aan de vereveningsproblematiek, de verplichte acceptatie enzovoorts. Het spijt mij zeer om het te moeten zeggen, maar hoewel de heer Melkert een modern man is, leeft hij wat dit onderwerp betreft toch echt 50 jaar terug. De samenleving is zeer, zeer ingrijpend veranderd, in positieve zin. Ik wil graag met hem praten over de randvoorwaarden, absoluut, maar de richting is voor mij onvermijdelijk en duidelijk.

De heer Melkert (PvdA): Ik ben niet gewend dat u op deze manier probeert de discussie naar uw hand te zetten. Ik heb het over de zakelijke kant. U begint met het aan de orde stellen van een probleem en u verwijt minister Borst en staatssecretaris Vliegenthart te weinig aansturing, gelet op de kostenontwikkeling in de gezondheidszorg. Vervolgens komt u met een alternatief op de proppen en stelt u een totaal geprivatiseerd systeem voor. Mijn constatering is: dan kun je de kostenontwikkeling helemaal niet meer sturen. U hebt op die vraag nog steeds geen antwoord gegeven. Wat mij betreft is dit een cruciale vraag.

De heer Dijkstal (VVD): Ik vrees dat ik het antwoord wel heb gegeven, maar dat u het niet wilt horen of dat u mij niet wilt geloven. Dan houdt het erg snel op. Ik voel mij in het goede gezelschap van werkgevers, werknemers, kroonleden, de heer De Hoop Scheffer en in dat van veel anderen. Ik ga dus maar door met mijn betoog als u het niet erg vindt.

Over een paar beleidsterreinen wil ik kort enkele opmerkingen maken. Ik doe dat noodgedwongen kort, want elk van de onderwerpen zijn de moeite waard om uitgebreid te behandelen. Ik wil na mijn vriendelijke woorden aan het adres van de heer Pronk nog melding maken van het feit dat zeker wij het debat over de ratificatie van het Kyoto-protocol heel constructief willen voeren. Voor ons zijn vooral de nadere inzet op joint implementation en clean development belangrijke punten zijn. Dat zal de minister niet verrassen.

In het bijzonder vraag ik de aandacht van het kabinet en ook die van onszelf voor het vraagstuk van de tropische regenwouden. Dat heeft ook te maken met het probleem van de biodiversiteit. Na het tweede Wereldwaterforum vraag ik meer nog dan tot nu toe merkbaar was, aandacht voor wat wij het mondiale watervraagstuk noemen. In het bijzonder speelt daarbij de bedreiging van onze oceanen een rol. Het is heel gemakkelijk daarvan veel voorbeelden te geven. Ik denk aan de recente rapportages over de koraalriffen en de walvisstand. Ik kijk naar mevrouw Terpstra die daarvan zojuist persoonlijk kennis heeft genomen bij de Cook Islands. Ook heel dicht bij huis zijn er problemen. Ik noem Bonaire en zeg gelukkig te zijn met de beslissing om vanwege de problematiek van de schildpadden daar Klein-Bonaire tot natuurreservaat te bestempelen. Daarnaast heeft het watervraagstuk voor Nederland nog een andere interessante dimensie. Over dit onderwerp hebben wij veel knowhow in huis en het zou mij wel bevallen als wij die

kennis meer zouden kunnen aanboren en kunnen exporteren.

Over het brede terrein van veiligheid en sociale infrastructuur wil ik een paar korte opmerkingen maken. Ik prijs mij nog steeds gelukkig met het integratiebeleid – vroeger noemden wij dat het minderhedenbeleid – dat Nederland al twintig jaar voert. Ik zeg dit niet omdat wij alle problemen zouden hebben opgelost. Dat is bij lange na niet het geval. Echter, ook lettend op de landen om ons heen, wordt ons beleid politiek gelukkig breed gesteund, zeker als het om de doelstellingen gaat. Door het kabinet wordt daaraan met inzet gewerkt. Dat laat onverlet dat wij problemen hebben met de inburgering en ik denk dan met name aan de oudkomers. Dat laat verder onverlet de onuitstaanbare en lastige problemen die wij soms met kleine groepen Marokkaanse of Antilliaanse jongeren in bepaalde stadswijken van bepaalde steden hebben. Ik wil het probleem absoluut niet veralgemeniseren, maar iedereen kent ze en wenst dat meer adequaat wordt opgetreden.

Gelet op de omstandigheden waarin wij nu verkeren – ik denk aan de gebeurtenissen in de Verenigde Staten met al hun effecten – ben ik blij dat de minister-president in zijn eerste termijn nadrukkelijk op het vraagstuk van de minderheden in onze samenleving is ingegaan. Ik was het volledig eens met wat hij op dat punt heeft gezegd.

Het jeugd- en gezinsbeleid blijft helaas nog onze grote aandacht vragen. Niet omdat het overal slecht gaat. In veel situaties gaat het met onze jongeren en de gezinnen waarin zij leven, gelukkig goed. Er is echter een te grote groep waarmee het helaas nog steeds niet goed of niet goed genoeg gaat. Dat varieert van het vraagstuk van de kindermishandeling, waar nog steeds een zeker taboe omheen lijkt te hangen, tot de wijze waarop in de jeugdhulpverlening wordt gewerkt. Ik denk dat een grotere inzet noodzakelijk is op de effectiviteit van de jeugdhulpverlening, op het resultaat. Dat gebeurt tegenwoordig vaak in samenhang met het gezin. Ik verwijs naar de ''family first''-programma's, die een aantal jaren geleden met succes in Nederland zijn ingevoerd. Wij moeten proberen ons voordeel te doen met het rapport van de commissie wachtlijsten jeugdzorg, waarin een aantal nuttige aanbevelingen staat.

Op het terrein van het ouderenbeleid gaat het gelukkig in velerlei opzicht goed, omdat een toenemend aantal ouderen zeer wel voor zichzelf weet te zorgen. En zo willen wij het ook. Dat neemt niet weg dat de hulp niet altijd kan worden geboden waar zij nodig is en zeker niet altijd op maat kan worden gesneden.

Het algemene vraagstuk van de criminaliteit blijft hardnekkig. Het kabinet boekt wel degelijk voortgang, maar de criminaliteit is zeer hardnekkig. Met name de jeugdcriminaliteit blijft zorgen baren. Het is mede in dit kader dat wij wensen dat strenger en sneller wordt gestraft bij recidive, zeker als het om jongeren gaat. Wij zullen later in het najaar hiervoor met voorstellen komen. Misschien moeten wij ook hier en daar een creatievere aanpak kiezen voor de oplossing van problemen. Zonder dat ik alle details nu kan bespreken, denk ik bijvoorbeeld aan de pilotprojecten inzake een integrale aanpak van de drugsproblematiek. In Heerlen is er het voorbeeld van ''Operatie hartslag Heerlen''.

In dit verband wijs ik op de voorbeeldfunctie van de overheid en dus ook van de politiek. Als wij anderen willen aanspreken op hun gedrag, zullen wij zelf consequent moeten zijn. Wij zullen zelf zorgvuldig en behoorlijk moeten zijn. Ik zeg dat met name naar aanleiding van de zeer zwaar opgelopen discussies rond de MKZ-afwikkeling. De Kamer is daarover in intensief contact met de minister geweest. De Kamer is uiteindelijk niet in staat om bij elk individueel dossier te beoordelen of het goed of niet goed is gegaan. Dat is ook niet haar taak. Het is wel de taak van de Kamer om te blijven pleiten voor een behoorlijke en zorgvuldige afwikkeling van zaken. De minister heeft dat gevoeld door uiteindelijk in een brief met oplossingen te komen.

Hierbij horen ook de grenzen die wij in acht behoren te nemen als het gaat om integriteit en fatsoen. Daar valt veel over te zeggen. Ik wil vandaag melden dat ik met weinig vreugde een partijuitzending van de SP heb gezien. De uitzending getuigde van weinig beschaving. Wat mij betreft was die als het gaat om campagnevoeren beneden de fatsoensgrens.

Handhaving is een veelomvattend begrip. Wat mij betreft hoort daarbij het veel meer dan nu aanspreken van burgers op hun eigen verantwoordelijkheid. Er hoort bij het toezien op naleving van wetten en regels. Er hoort bij meer consequentie in strafrechtelijke vervolging, waarbij ik met name aan de jeugd denk. Er hoort bij een consequente tenuitvoerlegging van straffen.

In de discussie over de handhaving – ik heb de brief van de minister met waardering gelezen – moet helderheid worden geboden over het begrip ''gedogen''. Mij valt op dat daar heel veel verwarring over is. Het is natuurlijk maar net welke definitie je wilt kiezen. Het lijkt mij handig om helder te zijn over bepaalde vormen van gedogen die wij bewust willen, in beperkte gevallen, om goede redenen. In het softdrugsbeleid gedogen wij om goede redenen het in bezit hebben en gebruik van kleine hoeveelheden. Dat is goed in het kader van het hele beleid. Wees daar helder over, opdat er geen verwarring over ontstaat. Soms zal het nodig zijn om in afwachting van aangekondigde regels en wetten een situatie tijdelijk te gedogen. Daar is ook niets mis mee. Wat wel mis is, is als wij voor het niet-toezien op handhaving van wetten en regels het woord ''gedogen'' gebruiken. Dat is geen gedogen, dat is nalatigheid, dat is bestuurlijk falen, dat is vergeten wat je taak is. De heer Oosting noemt dat zelfs ''feitelijke normschending''. Ik zou graag het debat verder voeren over de wijze waarop we in Nederland handhaven. Maar laten we ons niet vergissen: dat speelt zich af op een zeer breed terrein. Het meest voor de hand liggend is natuurlijk de strafwetgeving. Verder denk ik aan de veiligheidsvoorschriften bij rampen, waarover de afgelopen tijd uitvoerig is gesproken. Ook valt te denken aan de verkeersregels, de milieuregels, de besteding van de ESF-gelden, het asielbeleid, de recreatiewoningen in het kader van het VROM-beleid en wellicht ook het toezicht op de kwaliteit van het onderwijs en de MKZ-problematiek. Die handhavingvraagstukken doen zich derhalve voor op een zeer breed terrein. Ik ben het zeer eens met de woorden van minister De Vries, die inhouden dat wij vooral meer aandacht aan de uitvoering zullen moeten geven, want daarin zit een deel van het antwoord.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Ik ben het zeer met collega Dijkstal eens als hij zegt dat er specifieke situaties zijn – zelf sprak ik er in eerste termijn ook over – waarbij gedogen de minste slechte of wellicht de beste weg is. Maar dat betekent dat wat het kabinet na de verkenningen aangaf – in de komende tijd moet niet of nooit meer gedogen absolute topprioriteit hebben – door hem wordt voorzien van enkele forse kanttekeningen. Wat hij zegt over regelgeving, handhaving en controle, is iets anders dan gedogen.

De heer Dijkstal (VVD): Ik vrees dat wij hierover vaak moeizame gesprekken hebben, omdat de betekenis van de woorden vaak verschilt. Ik heb bewust gezegd wat ik net heb gezegd. Van de genoemde situaties zal iedereen begrijpen dat het goed is dat we het daar doen. Maar dat mag niet verward worden met nalatigheid en alles wat ik daarover heb gezegd.

Wat daar zeker bij hoort, is dat we opnieuw kijken naar de regelgeving. Minder regels, liever begrijpelijke regels, meer draagvlak zoeken voor regels, geen tegenstrijdige regels en toegankelijk en kenbaar zijn van regels. Daarover zijn we gaan praten bij de dereguleringsoperaties, wat we vandaag de dag nog doen als het gaat om de MDW-operatie. Dat moeten we vooral voortzetten. Ook in de discussies over de ZBO's – nog te voeren in deze Kamer – zal blijken dat helderheid noodzakelijk is om te weten wie eigenlijk een verantwoordelijkheid draagt voor het toezien op de naleving van regels. Het spreekt vanzelf dat in dit kader ook de illegaliteit niet kan worden geaccepteerd. Of dat nu de illegaliteit op het terrein van het vreemdelingenbeleid is, of dat het gaat om het illegaal lozen van verboden stoffen, omdat dat in Nederland kennelijk zo gemakkelijk is. De wapenspreuk van het Koninkrijk is ''je maintiendrai''. Dat begint nu een geheel eigentijdse betekenis te krijgen!

Ik heb in mijn eerste termijn gezegd dat de VVD-fractie teleurgesteld is over de geboekte resultaten in het asiel- en vreemdelingenbeleid. Wij kunnen ons niet neerleggen bij het nu tot stand brengen van permanente opvangvoorzieningen voor 90.000 mensen. Waar gaat dit aantal eigenlijk vanuit? Ik wil oog hebben voor de problematiek die we hadden en die we successievelijk moeten oplossen. Maar het kan toch niet zo zijn dat de nieuwe Vreemdelingenwet uitgaat van een permanente opvangcapaciteit van 90.000 mensen? Als je consequent doorredeneert op wat in de nieuwe wet staat, zou je uiteindelijk een opvangcapaciteit moeten hebben van 12.000 of 15.000, in vergelijking met de cijfers van de EU en van de landen om ons heen. Wij hebben in de afgelopen jaren een lange reeks van voorstellen gedaan om te proberen daarin verbeteringen aan te brengen. Daarover zijn vele debatten gevoerd. Natuurlijk zijn wij teleurgesteld dat niet alleen het kabinet daaraan niet altijd gehoor heeft gegeven, maar ook de meerderheid van de Kamer. Op dit moment concentreer ik mij op wat in de resterende kabinetsperiode nog kan worden gedaan.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Vindt de heer Dijkstal zich, los van de oplossing die hij gaat voorstellen, geloofwaardig, wanneer je als VVD zeven jaar deel uitmaakt van een kabinet, wanneer je als VVD verantwoordelijkheid neemt voor een Vreemdelingenwet, wanneer je als VVD op talloze punten in de Kamer geboden mogelijkheid niet grijpt, wanneer je als VVD moties over verblijfsvergunningen voor bepaalde tijd van vijf en drie jaar, over vreemdelingenbewaring ter vaststelling van de identiteit, over ongewenstverklaring bij inbreuk op de Nederlandse rechtsorde niet steunt? Ik heb overigens nog zo'n acht moties bij mij die ik ook zou kunnen noemen. Met andere woorden, ik wil nu geen discussie over de voors en tegens van de Vreemdelingenwet. Wij hebben daartegen gestemd, omdat wij dat een slechte wet vinden. Ik vraag mij wel af hoe geloofwaardig de heer Dijkstal is nu hij na zevenenhalf jaar asielbeleid, onder verantwoordelijkheid van de VVD, deze kwalificatie bezigt. Dan had hij zijn best moeten doen om wel meerderheden in deze Kamer te genereren. Dat had hij met ons kunnen doen, maar de VVD-fractie wilde, voordat de nieuwe Vreemdelingenwet tot stand kwam, geen enkel amendement en geen enkele motie met het CDA medeondertekenen of -ondersteunen. Ik constateer dus dat de VVD-fractie in haar eigen zwaard is gelopen.

De heer Dijkstal (VVD): Ik zou inderdaad weinig geloofwaardig zijn als ik na zevenenhalf jaar Paars nu pas zou beginnen over het asielbeleid. Dat is ook niet de werkelijkheid. Het zal niemand zijn ontgaan wat de VVD vindt van de aanpak van het asiel- en vreemdelingenvraagstuk. Het zal niemand zijn ontgaan met welke intensiteit en energie wij hebben geprobeerd om daar anderen voor te winnen. Er zijn afspraken in het regeerakkoord gemaakt over het vreemdelingenbeleid, maar die bleken niet houdbaar. Het zal niemand zijn ontgaan dat het vervolgens moeite heeft gekost tot andere afspraken te komen. Uiteindelijk is dat wel gelukt. De nieuwe Vreemdelingenwet is per 1 april jl. in werking getreden. Wat ons betreft heeft dat te lang geduurd. Er zitten onderdelen in de wet die wij anders hadden gewild. Wij hebben 35 voorstellen gedaan die niet zijn gesteund, soms ook niet door de fractie van het CDA. Wij kunnen elkaar best de maat nemen als het gaat om een motie die wij achteraf beter wel hadden kunnen steunen, maar de heer De Hoop Scheffer kan toch niet staande houden dat de VVD nu voor het eerst over dit onderwerp begint?

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Dat heb ik ook niet beweerd.

De heer Dijkstal (VVD): Goed. Wij zijn hier zevenenhalf jaar mee bezig geweest. Ik neem graag een stukje verantwoordelijkheid daarvoor, maar de allereerste verantwoordelijkheid voor het uitblijven van resultaten leg ik bij degenen die juist tegen al die voorstellen waren.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Dat kan de heer Dijkstal best doen. Hij kan zich richten tot dat deel van de Kamer dat zijn voorstellen niet accepteerde, maar zijn fractie is al zevenenhalf jaar medeverantwoordelijk voor een stuk kabinetsbeleid dat hem nu tot deze uitspraken dwingt. Dat vind ik niet geloofwaardig. Ik vind wel dat wij een discussie over de voors en tegens van de nieuwe Vreemdelingenwet moeten voeren. De VVD-fractie heeft vóór en na de aanneming van deze wet legio mogelijkheden gehad om meerderheden in deze Kamer te creëren. De heer Dijkstal kan wel zeggen dat zijn fractie veel voorstellen in die zin heeft gedaan, maar ik vind hem

desalniettemin niet geloofwaardig op dit moment.

De heer Dijkstal (VVD): Ik kijk even naar de medeverantwoordelijkheid in staatsrechtelijke zin. Natuurlijk zijn wij medeverantwoordelijk. Wij hebben het kabinet niet naar huis gestuurd. Als wij dat hadden willen doen, dan hadden wij daar steun voor gekregen. In die zin hebben wij onze uiterste verantwoordelijkheid – bijvoorbeeld toen wij teleurgesteld waren over het vertrek van de heer Cohen, omdat wij dit op dat moment niet verstandig vonden – niet genomen. Zo zijn er veel andere momenten geweest. Natuurlijk zijn wij medeverantwoordelijk. Maar dat wil nog niet zeggen dat wij het met alles eens waren, dat wij niet hebben geprobeerd de voorstellen van het kabinet te veranderen en dat wij onze voorstellen niet bij herhaling hebben ingediend in de Kamer. Ik zit overigens geweldig met die geloofwaardigheid. Ik heb niet voor niets gezegd dat wij teleurgesteld zijn als het gaat om de WAO en het asielbeleid. Ik zou wel graag willen dat ook de anderen die zich in die dossiers hebben gemengd, laten zien waar zij stonden. Als de meerderheid van de Kamer dat had gewild, dan hadden wij het in een aantal opzichten, misschien vaak samen met het CDA, beter kunnen doen.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Vindt de heer Dijkstal dat het asielbeleid van het kabinet is gelukt of mislukt?

De heer Dijkstal (VVD): Ik heb in eerste termijn aangegeven dat daar onze grote teleurstelling ligt. Dat is dus niet voldoende gelukt. De nieuwe Vreemdelingenwet is van recente datum. Ik pleit in dat kader voor een zeer consequente uitvoering van deze wet, door alle geledingen heen. Dat moet eerst gebeuren, want bij de vorige wetgeving was daar geen sprake van. Ik pleit wat betreft de resterende periode voor een stringenter beleid als het gaat om AMA's. Wij moeten de terugkeer naar die landen waar dat mogelijk is, op grond van de rapportages, met kracht regelen. Ik denk dan aan Angola, Irak en Somalië.

De heer Melkert (PvdA): Voorzitter. Ik ben het er zeer mee eens dat wij de kwestie van de terugkeer concreet moeten aanpakken. Als er problemen zijn, dan is dat het beste. Vindt de heer Dijkstal ook dat wij daarbij andere ministers moeten inschakelen? Wij moeten dit niet op het bordje van Justitie laten liggen, want het gaat om de betrekkingen met derde landen. Daar moeten andere ministers bij worden ingeschakeld.

De heer Dijkstal (VVD): Ja.

De heer Melkert (PvdA): Dus u bent het ermee eens dat mevrouw Jorritsma, als zij straks naar China gaat, een paar AMA's meeneemt.

De heer Dijkstal (VVD): Het zou heel mooi zijn als het kabinet die lijn verder ontwikkelt.

De heer Melkert (PvdA): Zullen wij dat dan eens gaan doen en niet praten over allerlei verschijnselen eromheen? De Vreemdelingenwet is er net. U weet zelf hoelang dat heeft moeten duren. Daar kon de VVD ook niks aan veranderen. Er waren goede ideeën. Nu moeten wij het dus aanpakken, maar laten wij het dan op dit concrete niveau eens aanpakken. Bent u het daarmee eens?

De heer Dijkstal (VVD): Daar ben ik het zeer mee eens.

De heer Melkert (PvdA): Goed zo. Dan vraag ik de minister-president om morgen eens even toe te lichten hoe het reisgezelschap van mevrouw Jorritsma naar China eruitziet.

De heer Dijkstal (VVD): Daar heeft de heer Melkert volkomen gelijk in. Op dit punt zit een grote inconsequentie in het beleid. Het gaat niet alleen om mevrouw Jorritsma die naar China gaat, maar ook om onze inzet in de Europese Unie. Bij herhaling hebben wij daarvoor in de Kamer aandacht gevraagd. Het gaat ook om de inzet in andere internationale verbanden. Daar moet nadrukkelijk voor gekozen worden.

Zonder een soort spokenjacht te willen organiseren, wil ik in het verlengde van hetgeen is gezegd over de Nederlandse bestrijding van het terrorisme, meer aandacht vragen voor de binnenkomst in Nederland van ronduit kwaadwillende personen. Het maakt daarbij niet uit of dat nou zware criminelen zijn of terroristen. Misschien is het wel hetzelfde. Zij maken dankbaar gebruik van de procedures die wij hebben, maar vormen toch een reëel risico. Bovendien wil ik net als de heer Melkert – dat verheugt mij – de regering vragen eens na te gaan hoe het Vluchtelingenverdrag kan worden gemoderniseerd. Ik meen dat het niet meer is toegesneden op de wereld waarin wij vandaag leven.

De heer Melkert (PvdA): Ik heb over het Vluchtelingenverdrag gesproken, maar wel onder het motto: Nederland kan het niet in zijn eentje doen. Wij moeten het dus in Europees verband, met elkaar, doen.

De kritiek van de heer Dijkstal op de inzet van de regering in Europees verband begrijp ik echt niet. Als er een land is dat op dit punt een bijzondere inspanning heeft geleverd, is het Nederland. Ik noem Tampere. Wij hebben het genoemd en de minister-president heeft er ook iets over gezegd. Dat andere landen niet of niet voldoende willen volgen, is vers twee. Ik neem aan dat de heer Dijkstal het met mij eens is dat de regering en de door hem geprezen staatssecretaris Benschop er heel wat aan hebben gedaan.

De heer Dijkstal (VVD): Ik moet zeggen dat dit op mij geen verpletterende indruk heeft gemaakt, maar ik neem aan dat de inzet er was.

De heer Melkert (PvdA): Hoe zou u in Europa op dit punt een verpletterende indruk willen maken? Hoe zou u dat nou aanpakken? Wilt u dat eens zeggen?

De heer Dijkstal (VVD): Ja, dat wil ik wel eens zeggen. Ik meen dat Nederland het veel eerder en veel hogerop had kunnen spelen, bijvoorbeeld bij de Dublin-afspraken. De Dublin-afspraken zijn jaren geleden in Europa gemaakt. Ik vind het eigenlijk ongelooflijk dat de landen om ons heen er zo gemakkelijk onderuit kunnen komen en dat het kabinet en degenen die daarbij betrokken zijn dat niet hogerop hebben gespeeld. Dat is een van de redenen dat mensen in Nederland binnenkomen, terwijl was afgesproken dat dit niet de bedoeling was.

De heer Melkert (PvdA): Maar wat is dan hogerop spelen? De minister-president? De Koningin? Wie?

De heer Dijkstal (VVD): De

minister-president is een goede mogelijkheid.

De heer Melkert (PvdA): Hoe dan?

De heer Dijkstal (VVD): Mijnheer Melkert, u weet dat in Europa zaken worden gedaan al naar gelang de mate waarin je je voor een agendapunt inzet. Daarvan heeft het kabinet mooie voorbeelden gegeven. Naar mijn mening had dat bij dit onderwerp nadrukkelijk ook gemogen.

De heer Melkert (PvdA): Morgen zal ik graag met de minister-president die case eens wat verder uitwerken.

De heer Dijkstal (VVD): Ja, doet u dat. Het is wel een beetje laat.

Voorzitter. Ik ga in op de criminele illegalen. Wij vinden het verstandig om een wetswijziging tot stand te brengen die het mogelijk maakt om hen gevangen te houden totdat uitzetting mogelijk is. Wij kunnen niet accepteren dat criminele illegalen niet het land worden uitgezet of niet in de gevangenis terechtkomen, waar ze thuishoren. Misschien mag op dit punt nog een initiatief van het kabinet volgen.

In mijn eerste termijn en hier en daar in tweede termijn heb ik gezegd dat veel goeds tot stand is gebracht. Naar ik meen, heeft de minister-president vanmorgen zelf gezegd dat er nog veel te doen is. Dat vinden wij ook. In ieder geval hebben wij er oog voor dat er ondanks al dat goede, al die welvaart en al dat welzijn, nog veel leed is. Dat leed kan zich voordoen rond rampen en ongevallen – niemand heeft Enschede of Volendam vergeten. Dat leed kan ook ontstaan door ernstige criminaliteit. Het kan in een andere vorm gaan om een crisis als de MKZ-crisis die diep heeft ingegrepen in het leven van veel mensen, niet alleen van agrariërs, maar ook van anderen die daarbij betrokken waren. Het betreft ook het leed elders in de wereld.

Het past de politiek en het bestuur ook het hart te laten spreken. Ik meen dat wij dat vandaag gedaan hebben door onze betrokkenheid te tonen met de slachtoffers in de Verenigde Staten. Tegelijkertijd weten wij dat wij allen zijn ingehuurd om het hoofd erbij te houden. Wij doen dat in een land als Nederland dat uitdrukkelijk een rechtsstaat en een democratie wenst te zijn. De basis daarvoor ligt verankerd in de Grondwet. Die basis is verdraagzaamheid en respect. Voor mij is dat hetgeen wij juist vandaag in deze toch zware tijden zullen moeten laten zien.

De voorzitter: Alvorens ik het woord aan de heer Marijnissen geef, deel ik mede dat het mijn bedoeling is, deze tweede termijn van de Kamer zonder dinerpauze af te maken. Ik schat in dat wij om een uur of acht klaar kunnen zijn, wellicht eerder.

□

De heer Marijnissen (SP): Voorzitter. Luisterend naar de minister-president in eerste termijn over de gevolgen van de ramp van vorige week in Amerika bekroop mij het gevoel dat hij niet alleen het bewustzijn onder de Nederlanders wilde bevorderen dat solidariteit meer is dan een woord, maar ook dat die solidariteit wel eens heel snel en met actieve betrokkenheid van Nederland in daden kan omslaan. Hij zei dat dit de komende uren kan gebeuren of de komende dagen, de komende weken of de komende maanden. Ik kreeg echter de indruk dat er iets aanstaande is.

De minister-president schetste drie scenario's volgens welke een reactie door de westerse wereld vorm zou kunnen krijgen: door de Verenigde Staten alleen, binnen NAVO-verband of in een soort gelegenheidscoalitie. Kan de minister-president mij zeggen wat de voorkeur heeft van de Nederlandse regering? Welke van de drie opties vindt zij in dezen verstandig?

De minister-president heeft vrij expliciet gezegd dat als in NAVO-kader wordt gereageerd, artikel 100 van de Grondwet niet van toepassing zou zijn. Kan hij daarover wat meer helderheid scheppen? Net als de heer Rosenmöller hebben ook wij het een en ander uitgepluisd, maar wij vinden nergens aanwijzingen die duiden op de interpretatie van de minister-president.

De kern van de zaak is de steun aan de Verenigde Staten. De minister-president heeft in zijn mondelinge verklaring vorige week in deze Kamer gezegd dat die steun zal bestaan uit alle mogelijke middelen, dus ook militaire. In abstracto kun je dat zeggen, maar niemand kan op dit moment overzien wat precies de implicaties zullen zijn van die uitspraak, zoals wij evenmin de implicaties van de activering van artikel 5 van het NAVO-verdrag kunnen overzien. Ik las vandaag in Trouw dat de minister van Buitenlandse Zaken Van Aartsen wederom refereert aan een eerdere uitspraak van minister van Defensie De Grave, namelijk dat er geen blanco cheque is afgegeven aan de Verenigde Staten door de activering van artikel 5. Minister Van Aartsen schaart zich achter die uitspraak. Wil de minister-president reageren op deze herhaalde uitspraak en het gebruik van deze kwalificatie? Mijn fractie is van mening dat als het dermate wezenlijke zaken betreft met mogelijke ernstige consequenties het motto ''baas in eigen huis'' te allen tijde zal moeten gelden.

Een volgend punt betreft het gebruik van de terminologie. Ik bedoel met name de term ''het internationaal terrorisme''. Kan de minister-president mij zeggen wat wij onder die term moeten verstaan? Iedereen probeert te detecteren wie verantwoordelijk is voor hetgeen vorige week is gebeurd in de Verenigde Staten. Je spreekt dan echter over de daders van de aanslagen. Steeds vaker wordt gesproken over hét internationaal terrorisme. De minister van defensie Rumsfeld van de Verenigde Staten heeft een indicatie gegeven door te zeggen dat zo'n 60 landen daarbij zijn betrokken. In dit stadium lijkt het mij alleszins op zijn plaats om te vragen wat naar de mening van de minister-president de inhoud is van de aangekondigde war on terrorism.

Overigens gebruik ik met opzet de Engelse benaming, omdat de minister-president wat betreft het gebruik van het woord ''oorlog'' en de verwarring die daarover is ontstaan, voldoende opheldering heeft verschaft.

De vrees bestaat ook bij mij dat als het gevoel voor proportionaliteit uit het oog verloren wordt, er een autonoom proces kan ontstaan waarbij de omvang en de intensiteit van het geweld wereldwijd wel eens totaal uit de hand kunnen lopen en onbeheersbaar worden. Mijn vraag aan de minister-president is hoe hij dit ziet.

Zijn er na het besluit van de NAVO om artikel 5 te activeren reeds consultaties geweest van de Nederlandse regering? Iedereen heeft Kosovo en de evaluatie op dit vlak door de regering vers in het

geheugen liggen. Daaruit bleek dat het allemaal moeizaam is verlopen. Ik doel nu even niet op gesprekken tussen de minister van Buitenlandse Zaken en Colin Powell. Ik doel op consultaties, gericht op wat er in de toekomst moet gebeuren en wat daarbij de mogelijke rol van Nederland kan zijn.

De minister-president vroeg aandacht voor de vluchtelingen in Pakistan. Dat is alleszins terecht. Dat zou ook twee weken geleden alleszins terecht zijn geweest. Laten wij ons realiseren dat er 2 miljoen Afghanen opgevangen worden in Pakistan, een arm land. Dat werpt een ander licht op wat de heer Dijkstal zo-even over het asielvraagstuk heeft gezegd. Wij moeten de proporties goed in de gaten blijven houden. Mag ik echter uit de woorden van de minister-president afleiden dat Afghanistan inmiddels ook het verklaarde doel is? Anders komt zijn opmerking wat in de lucht te hangen.

Als dit zo is, dringen zich concrete vragen op over artikel 5 van het NAVO-verdrag en artikel 100 van de Grondwet. In beide artikelen wordt expliciet gesproken over de internationale rechtsorde. Als er sprake is van een belangrijke mobilisatie richting Afghanistan, vraag ik mij af of de minister-president het denkbaar acht dat de internationale gemeenschap, lees: de Verenigde Staten, de NAVO-landen en Nederland, zou besluiten tot een interventie in Afghanistan. Is dat nog te rijmen met de terminologie in beide artikelen, namelijk dat het dient te gaan om de internationale rechtsorde? Het gaat daarmee over het vraagstuk van de proportionaliteit. Wij zullen daarover nog vaak spreken.

Ik was overigens teleurgesteld in de minister-president wat betreft de schamele woorden die hij heeft gesproken over de voedingsbodem van het terrorisme. Terecht gaat het om een concrete agenda omdat er sprake is van een acute situatie. De verantwoordelijken moeten worden opgespoord en gestraft. Ik nodig de minister-president uit, in tweede termijn wat uitvoeriger stil te staan bij het verband van de voedingsbodems en het gebrek aan wederzijds respect, dat kan cumuleren in fanatisme en uiteindelijk in terrorisme.

De laatste beschouwingen voor de verkiezingen van volgend jaar staan niet alleen in het teken van de ramp in de Verenigde Staten, maar ook in het teken van de erfenis van Paars. Wat hebben ons de zeven jaar regering van Partij van de Arbeid, VVD en D66 gebracht? De betrokkenen wijzen ons vooral op de successen: de economische groei en de daaruit voortgekomen banengroei. Ik gun iedereen zijn succes, maar wij moeten ook niet overdrijven. Terecht merkte de minister van Financiën onlangs op dat hij vooral geluk heeft gehad. Hij doelde op de snel groeiende wereldeconomie. Ik geef toe dat de Hoofdlijnen van het regeringsbeleid dit ook met zoveel woorden stelt. Het is inderdaad zo dat als het vloed wordt, alle scheepjes omhoog gaan en dus ook ons bootje. Ook al gaat het om vaak kleine baantjes, ons land heeft in de laatste jaren een groei van 1,25 miljoen banen te zien gegeven. De economische groei was fors en lag ver boven de verwachtingen van Paars 2. Het financieringstekort is verdwenen en de staatsschuld gedaald.

Wat staat er nog meer in het testament van Paars? In de afgelopen zeven jaar is zo'n 30 mld aan lastenverlichting aan burgers en bedrijven gegund. Zo organiseerde in mijn visie Paars haar eigen armoede door middel van de Zalmnorm, die in de loop van de tijd steeds meer een Zalmnet werd voor hen die wilden investeren in plaats van lasten verlichten. Ons land staat volgens de Economist intelligence unit voor de komende vijf jaar te boek als het land met het beste klimaat voor buitenlandse investeerders. Toch wil het kabinet weer eens 500 mln over de balk gooien in de vorm van een douceurtje door de vennootschapsbelasting met een half procentpunt te verlagen. In het Human development report staat ons land als het gaat om de inkomensgelijkheid op de 21ste plaats. Wij zijn gedaald. Dat hoeft niemand te verbazen als je weet dat in twintig jaar het aantal miljonairs zich heeft vertienvoudigd. Het zal ook niemand verbazen die heeft gezien hoe de top van het bedrijfsleven zich jaarlijks een loonstijging gunt die het drie- tot viervoudige is van wat de werknemers er jaarlijks bij krijgen. Ook bij de pensioenfondsen kunnen ze er inmiddels wat van. Het ABP geeft de opvolger van voorzitter De Vries, Brinkman, 25% meer. Ook in de zorg – dat gaat mij zeer aan het hart – zien wij dat de top zich steeds meer richt naar wat in het bedrijfsleven normaal is en dat men steeds minder gedreven wordt door solidariteit met de mensen die binnen het eigen bedrijf het echte werk doen. Op de lijst van de OESO-landen staan wij qua onderwijsuitgaven op de 25ste plaats. Dat is, op Turkije na, de laagste plaats. Toen Paars aantrad, stonden wij hoger. Op het gebied van de sociale volkshuisvesting zijn wij binnen Europa een hekkensluiter. Eens stonden wij in de top tien.

Tot zover de kille cijfers; nu de werkelijkheid van alledag voor de gemiddelde burger van dit land. Laten wij eens kijken of er sprake is van betonrot. De commissaris van politie van Amsterdam klaagde onlangs over tweedeling in de veiligheid. Hij ziet dat er wijken ontstaan waar het niet meer mogelijk is de veiligheid te garanderen. Dat probleem doet zich inmiddels in heel het land voor. In de rijke wijken, dorpen en steden hebben de bewoners daar ook al een antwoord op gevonden: particuliere bewaking. Voor de bewoners van Spangen is dat helaas niet weggelegd. Dezelfde hoofdcommissaris doet ook zijn beklag over het feit dat de politie meer en meer het putje wordt waar alle maatschappelijke problemen naartoe stromen. Hij beklaagt zich erover dat er in de daklozenopvang geen ruimte is en dat de hulpverlening voor deze mensen tekortschiet. Eén hulpverlener voor 50 mensen is veel te weinig. De maatschappelijke opvang verkeert in grote financiële nood. Het kabinet komt met 10 mln over de brug in de begroting; de sector vraagt 165 mln. Ik krijg graag een reactie van de minister-president hierop. Ik overweeg in derde termijn hierover een motie in te dienen. Over daklozen gesproken: hun aantal is onder Paars verder toegenomen. Met name het feit dat het aantal kinderen – inmiddels 16% van de nieuwe daklozen – fors toeneemt, is schrijnend.

''Geldtekort bedreigt rechtsstaat'' kopte Het Financieele Dagblad. De Orde van advocaten zegt in het stuk dat de behoefte aan rechtshulp groeit, maar dat het aanbod snel afneemt. De uurvergoedingen zijn laag, met als gevolg dat veel advocaten hun heil zoeken in de particuliere sector. Het kabinet weigert een motie van de Kamer, die stelt dat de uurvergoeding naar ƒ 210 moet, uit te voeren. Het

kabinet komt met ƒ 183 per uur over de brug. Ook op dit punt overweeg ik in volgende termijn een motie in te dienen als het kabinet bij monde van de minister-president niet met een ander verhaal komt. Over vergoedingen gesproken: Paars heeft ook de huisartsen op straat gekregen om te demonstreren voor hogere vergoedingen. Wat is het voor land waarin nota bene huisartsen de straat op moeten gaan om een toereikende vergoeding te krijgen? Het is het land, waarin de regering de huisarts ziet als de poortwachter voor de gehele zorg.

De zorg is waarschijnlijk het grootste zorgenkindje van Paars. Een oudere mevrouw breekt haar heup. Een medewerker van het ziekenhuis in de buurt, dat helemaal vol ligt, is vijf uur aan het bellen om een andere plaats te vinden voor mevrouw. Vroeger stond ons land in de topdrie van landen met de beste zorg; inmiddels zijn wij uit de toptien weggezakt. Volle wachtlijsten zijn er overal, niet alleen voor opname en behandeling in ziekenhuizen: 115.000 mensen. In de geestelijke gezondheidszorg moet gewacht worden: 72.000 mensen, Ook gehandicapten moeten wachten: 15.000 mensen. Mensen die ons land hebben opgebouwd moeten ook wachten: 82.000 mensen krijgen niet de zorg waar zij recht op hebben. Soms wordt er gezegd dat het niet ligt aan het feit dat het kabinet te weinig geld voteert voor deze sector. Dat is raar. Triomfantelijk meldde minister Borst onlangs dat de wachtlijsten voor thuiszorg in sommige gebieden waren verkort. Gevraagd naar de reden zei de minister: ''Wij hebben er ook heel veel in geïnvesteerd.'' Het verband tussen investeren en het oplossen van problemen lijkt mij hiermee aangetoond. Dat geld wel degelijk nog het probleem kan zijn, blijkt ook uit de brandbrief van de GGZ. Deze sector heeft investeringen gedaan op basis van de door het ministerie zelf goedgekeurde plannen om de wachtlijsten weg te werken. De kosten voor volgend jaar zijn 160 mln gulden, maar de GGZ krijgt slechts 90 mln gulden. Hoe kan dit? Het moet mogelijk zijn om hiervoor in de Kamer in derde termijn een oplossing te vinden.

De zorg heeft, net zoals veel andere sectoren in het publieke domein, een probleem met het werven van personeel. Het werken in zowel de zorg als het onderwijs wordt door veel mensen tegenwoordig beschouwd als iets voor ''losers''. Waarom je uit de naad werken als de overheid zelf niet bereid is de structurele problemen op te lossen, waarom een dief zijn van je portemonnee als je in de marktsector met minder inzet meer kunt verdienen? De schade aan de mooie beroepen in de zorg en het onderwijs die door het beleid van de laatste jaren is aangericht, zal vele jaren van herstel vergen. Een volgend kabinet zal de sociale wederopbouw ter hand moeten nemen.

Die wederopbouw zal dan niet moeten verlopen langs de lijnen die Paars heeft bedacht. Deze coalitie denkt nog steeds dat de oplossing gezocht moet worden in meer marktwerking. In een nota van minister Borst wordt gepleit voor meer concurrentie tussen verzekeraars, marktwerking en uitvoering door bedrijven met winstoogmerk. Verder staat er in Haags abracadabra: ''Er komen nadere stappen die erop gericht zijn de mogelijkheden van een meer marktconforme prikkelstructuur verder te faciliteren''. Die zin heeft de minister vast niet zelf bedacht. Het kabinet heeft niets geleerd van de recente faillissementen in de thuiszorg en de kraamzorg, zo is mijn conclusie. De regering gaat met haar plannen zelfs verder: men spreekt nu ook over marktwerking bij het ambulancevervoer en in de ziekenhuiszorg. De echo van de VVD is nog altijd dominant in het paarse beleid. Dat blijkt ook uit het voorstel om weer te gaan discussiëren over eigen bijdragen en eigen risico's, hoewel de eerder gebleken nadelen, te weten veel bureaucratie en een toename van de tweedeling, niet zijn weggenomen. Overal waar de regering gaten heeft laten vallen in de publieke sector, zie je dat het particulier initiatief zich binnenwringt in die publieke sector. Achmea heeft nu een thuiszorg acuut verzekering in het leven geroepen. Ik hoor graag van de minister-president wat hij van dit soort initiatieven vindt.

Net als bij de zorg laat Paars ook het onderwijs in wanhoop achter. Hier wreekt zich het feit dat Paars nooit is uitgegaan van een allesomvattende pedagogische en educatieve visie. Er zijn leerfabrieken ontstaan waar kinderen in anonimiteit verblijven, men heeft bestuurlijke kolossen gemaakt in de overtuiging dat het allemaal goedkoper zou zijn. De pedagogen en leraren worden in de top steeds meer vervangen door managers met bijbehorende salarissen. Men is doorgegaan met de steeds maar doorgaande stroom van regeltjes en modieuze vernieuwingen. Ik noem onder andere de tweede fase in het middelbaar onderwijs die geforceerd is ingevoerd, zo die uiteindelijk al gewenst was.

Ook hier is het in de ogen van de regering allemaal nog niet liberaal genoeg. Ook in het onderwijs moet meer marktwerking komen. Zo kwam men op het slechte idee om de prestaties van scholen openbaar te maken, zonder rekening te houden met de problemen die scholen misschien ondervinden. Als de budgetten van scholen ook nog afhankelijk worden van de resultaten, is dat slecht voor de leerlingen die op die scholen zitten. Erger nog: het kan de continuïteit van de school in gevaar brengen. De bestuursvoorzitter van de Hogeschool Rotterdam zegt: Wij zitten gevangen in het marktdenken, scholen beginnen allerlei nieuwe opleidingen om maar zoveel mogelijk leerlingen te kunnen binnenhalen en ze krijgen daardoor niet minder, maar meer problemen.

Door al deze zaken wordt ook de onzekerheid onder de leerkrachten bevorderd. De plannen voor prestatiebeloning komen daar nog eens bovenop. Weer een nieuwe bijdrage aan de verpesting van de werkgemeenschap die een school ook is.

De door het kabinet steeds maar weer bepleite zogenaamde differentiatie in het onderwijs is voor mij nog steeds niets anders dan een eufemisme voor tweedeling. Natuurlijk zal die differentiatie ook plaatsvinden langs de lijn van kwaliteit en dat heeft weer alles te maken met de beschikbaarheid van geld, al dan niet in de vorm van ouderbijdragen of sponsorgelden.

Het gemiddelde bedrag dat de OESO-landen over 1998 uitgegeven hebben aan onderwijs, ligt op 5,8% BBP. In ons land komen wij niet verder dan 4,5% BBP. Het verschil komt neer op zo'n 13 mld gulden. Even de herinnering opfrissen: in 1975 was het nog 8% van het BBP. Geen wonder dat er weinig belangstelling is om in het onderwijs te gaan werken. De instroom in de pabo's ligt dit jaar 16% lager dan vorig jaar. Het kabinet heeft nu zijn

zinnen gezet op team teaching, dat wil zeggen grotere groepen met één leraar en één of meerdere assistenten. Nu moet ook de leraar zelf manager worden. Het kind betaalt uiteindelijk de rekening.

En sprekend over kinderen: het aantal kinderen dat in armoede wordt grootgebracht, is de afgelopen jaren met 15% gestegen tot 350.000. Zij leven in een gezin met een inkomen op of onder het bijstandsniveau. Overigens is het aantal mensen dat moet leven van minder dan 105% van het sociaal minimum, onder Paars stabiel gebleven. Ik weet niet of dit iets is waarop een kabinet, met zo'n economische welstand, zich moet laten voorstaan. Volgens het SCP zijn de mensen met werk er in hun besteedbaar inkomen sinds 1975 zo'n 13% op vooruitgegaan. De mensen met een uitkering zijn erop achteruitgegaan, met maar liefst 11%. Paars heeft in deze hele periode een blinde vlek gehad voor deze mensen. Niet in het zicht, niet in het hoofd.

Aan geen zaak zijn in deze Kamer zoveel woorden gewijd als de integratie van minderheden. Iedereen is het erover eens dat wachtlijsten voor het leren van de Nederlandse taal uit den boze zijn. Nu zegt de minister dat hij is geslaagd, want de mensen die vorig jaar op de wachtlijst stonden, hebben nu een cursus; de lijst bestaat alleen uit nieuwe mensen. Ik weet zeker dat minister Borst met zo'n redenering ook wel zou willen wegkomen. Ook de inburgering verloopt nog steeds niet naar behoren: 20% stapt er voortijdig uit.

Hoe staat het eigenlijk met KPN, met UPC, met de NS? Dit zijn allemaal voorbeelden van bedrijven waar de overheid vroeger een belangrijke vinger in de pap had en die nu diep in de problemen zitten. De situatie bij KPN is ronduit dramatisch. Niemand weet wat de toekomst zal brengen. Met name het lot van het vaste netwerk zou het kabinet zorgen moeten baren. De service van UPC is dramatisch slecht en de toekomst is ongewis. Dramatisch is ook de toestand bij de NS. Wie is daar nog niet van doordrongen? Het kabinet misschien, want dat heeft besloten om de NS weer een paar jaar te geven voordat de zaken op orde moeten zijn, al mogen ook dan nog 10% van de treinen de stations te laat binnenlopen.

Laten wij eens kijken naar de marktwerking in de elektriciteitssector. Importeerden wij vroeger slechts zo'n 10%, nu is dat zo'n 30%. Het resultaat van deze verschuiving: wij verbruiken meer bruinkoolstroom en meer stroom uit kernenergie dan vroeger en dat terwijl onze eigen, schone centrales stilstaan of zelfs worden gesloten. Ziedaar de zegeningen van de marktwerking! ''Een black-out zoals in Californië kan hier, in weerwil van de beweringen van de minister van Economische Zaken, ook voorkomen'', aldus een woordvoerder van Tennet. Als je meer en meer afhankelijk wordt van het buitenland en je eigen capaciteit vermindert, dan is dat geen verwonderlijke verwachting. Maandag was in de media aandacht voor de verminderde veiligheid op Schiphol, als de plannen van het kabinet met de privatisering van het toezicht doorgaan. Ook het postverkeer moet nu worden geliberaliseerd. En TNT, slim als het is, sluit vast op grote schaal postagentschappen.

Ook op milieuterrein zijn de verdiensten van Paars niet wat het de burger eens beloofde. De milieudoelstellingen worden in het NMP-4 van 2010 opgeschoven naar 2030. De uitstoot van broeikasgassen is vorig jaar weer gestegen, terwijl onze uitstoot voor 2010 met 6% moet zijn gedaald. Een ecotaks voor grootverbruikers van energie is voor Paars nog steeds uit den boze, terwijl elke deskundige van mening is dat die bij uitstek een effectieve manier is om de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen. Het RIVM verwacht een verdere groei van het vliegtuiglawaai rond Schiphol omdat de groei sneller gaat dan de daling van de lawaaioverlast als gevolg van het gebruik van stillere vliegtuigen.

De ruimtelijke ordening van ons land is nog steeds gebaseerd op het principe: beleid volgt geld. Zo blijft men ruimte opofferen aan luxe woningen in het groen en bedrijfsterreinen, waar de industrie die wil. Paars heeft een diepe voorn door het platteland getrokken, met name in sociaal opzicht: bijna een op de drie boerengezinnen leeft onder het bestaansminimum en tien boeren per dag stoppen ermee, zijn kopje onder gegaan. Verdere schaalvergroting is het gevolg. De productie van veilig voedsel, het dierenwelzijn en het landschap betalen de prijs.

Over huisvesting gesproken: in de binnensteden gaat het proces van ''lage inkomens eruit, hoge inkomens erin'' nog steeds door. Ondertussen krimpt de voorraad sociale huurwoningen dramatisch. En dan is er natuurlijk nog de hypotheekrenteaftrek. Inmiddels gaat het om het lieve sommetje van ongeveer 14 mld gulden per jaar, ten koste van de schatkist. Dat het grootste deel van dit geld gaat naar de mensen met de hoogste inkomens en met de duurste huizen, deert Paars in het geheel niet. Ondertussen zijn de mensen met lage inkomens met een huurhuis bijna de helft van hun besteedbaar inkomen kwijt aan vaste lasten.

Een paar weken geleden publiceerde het kabinet verkenningen op verschillende beleidsterreinen. Het zijn interessante boekjes die lezen, niet als Verkenningen, maar als Erkenningen, namelijk erkenningen van de eigen tekortkomingen. Bij de behandeling van de afzonderlijke begrotingen zal mijn fractie uitvoerig ingaan op het testament van Paars. Maar kort gezegd zal het steeds hierop neerkomen: juist omdat Paars in alle opzichten de wind mee had, is het deze coalitie dubbel en dwars aan te rekenen dat zij de grote problemen niet heeft aangepakt en opgelost. Nee, zij heeft veel problemen juist vergroot. De publieke sector is te grabbel gegooid. De neoliberale ideologie van ''ieder voor zich'' was merkbaar in alle facetten van het paarse beleid. De sociale zekerheid verslechterde. De overheid trad terug ten behoeve van de markt. De armoede werd niet opgelost; de tweedeling werd vergroot. Publieke diensten werden in de uitverkoop gedaan; verantwoordelijkheid werd niet genomen; de sorrydemocratie werd geïntroduceerd en de achterkamertjespolitiek werd tot norm verheven.

Over de erfenis van Paars zullen geen successierechten worden geheven.

□

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. Ik begin met een woord van dank voor de uiteenzetting van de minister-president in zijn eerste termijn. Ik vond die evenwichtig en, waar mogelijk, duidelijk en expliciet. Ik doel op de vele goed gekozen woorden over onze eigen samenleving, waarin respect, verdraagzaamheid en duidelijke grenzen essentieel zijn. De lege plek in de troonrede van gisteren heeft de premier alsnog

ingevuld. Ik heb een heel concrete vraag over onze samenleving en de spanningen, die daarin kunnen ontstaan. Wat stelt het kabinet zich voor daaraan in de komende weken en maanden te doen?

De minister-president heeft ook het misverstand van de terminologie uit de weg geruimd. Ik kom daar dan ook niet op terug. Het geeft mij echter wel aanleiding om er bij het kabinet zeer op aan te dringen om de bevolking permanent te informeren op alle mogelijke manieren om duidelijkheid te bevorderen, om onzekerheid zoveel mogelijk tegen te gaan en om spookverhalen uit de wereld te halen. De minister-president heeft nadrukkelijk de mogelijkheid genoemd van acties en een Nederlandse bijdrage daaraan op korte, wellicht zelfs zeer korte termijn. In alle mogelijke gevallen blijft er een spanning bestaan met de parlementaire invloed in normale politieke omstandigheden. Wij zullen daar allemaal verstandig mee moeten omgaan. De Kamer moet, waar nodig, terughoudendheid betrachten. Je kunt in het openbaar niet alles vragen, althans je kunt niet overal antwoord op krijgen. Dat begrijp ik. Maar de regering moet, waar mogelijk, maximaal en wanneer het kan op de geëigende wijze informeren en draagvlak zien te vinden.

Ook voor de catastrofe in Amerika was duidelijk geworden dat er een trendbreuk komt in onze economische voorspoed. De groei loopt terug. Het is zeer de vraag of wij 2% dit jaar halen. De arbeidsinkomensquote is fors gestegen. De investeringen en de wereldhandel vlakken af en de werkloosheid loopt in 2002 voor het eerst in jaren weer op. Het is vandaag absoluut te vroeg om een serieus antwoord te kunnen geven op de vraag of de Amerikaanse economie voldoende kan herstellen dan wel ons zal meesleuren in een daadwerkelijke recessie. Te veel vragen zijn nog open. Er is misschien geen reden voor groot pessimisme, maar wel voor onzekerheid. In ieder geval is voorzichtigheid geboden.

Dit gezegd zijnde, complimenteer ik het kabinet met de begroting voor 2002, in de hoop dat wij die daadwerkelijk kunnen uitvoeren. In de Volkskrant van zaterdag jongstleden hebben wij nog eens kunnen lezen hoe hevig de strijd in de Trèveszaal is geweest en hoe de laatste cent uit het colbertje van minister Zalm is geschud. Daar staat overigens tegenover dat minister Zalm behoorlijk goed wist hoe hij het geld uit de departementale zakken kon kloppen. De miljoenennota ademt een zekere tevredenheid uit. Dat was begrijpelijk, grosso modo, voor de Amerikaanse crisis. Wat ik echter, ook los van de gebeurtenissen van de afgelopen week, daarin miste, is een antwoord van het kabinet voor de komende acht maanden, de missionaire periode van dit kabinet, op de verslechterende economische situatie. Wat kan dit kabinet nog doen om de arbeidsinkomensquote weer omlaag te krijgen, om de loonontwikkeling te laten sporen met de mindere vooruitzichten en om het bedrijfsleven te stimuleren en daarmee de werkgelegenheid? Ik vraag de minister-president daarop in zijn tweede termijn in te gaan.

Voorzitter. Wij moeten onszelf geen economische crisis aanpraten, maar het is wel redelijk, rekening te houden met minder economische voorspoed dan wij in de afgelopen jaren gewend waren. Net als in die afgelopen jaren willen wij ook in de komende periode de nadruk leggen op de combinatie van versnelde aflossing van de staatsschuld en inlossing van de maatschappelijke schuld. Daar passen twee opmerkingen bij. In de eerste plaats is het aflossen van de staatsschuld geen doel op zichzelf, maar een middel om te voorkomen dat wij de volgende generaties belasten met de schulden die wij zijn aangegaan. De inzet moet dus zijn een substantiële vermindering in een overzichtelijk tempo binnen een redelijke termijn. Rigide uitgaan van een ooit bedachte termijn van 25 jaar is niet per se verstandig. Staat de economische groei het toe, dan is het mooi, maar steeds zal een afweging nodig zijn tussen wat de samenleving van nu nodig heeft en wat moet worden gedaan voor de samenleving van morgen. Wat de uitgaven betreft, wil mijn partij ook in de volgende periode prioriteit leggen bij structurele en institutionele hervormingen in belangrijke sectoren van onze samenleving, in het bijzonder onderwijs en zorg.

In het licht van deze doelstellingen beoordelen wij de laatste begroting van dit kabinet. Het is ook de eerste van een nieuwe reeks. Het is niet alleen de eerste echte beleidsbegroting, maar ook de eerste in euro's. Ik moest daar zelf erg aan wennen, geef ik toe. Het praat zoveel makkelijker over 100 mln gulden dan over 45,38 mln euro. Ik heb dit op mijn eigen zakzalmpje, zal ik maar even zeggen, nagerekend. Het is hetzelfde maar het lijkt minder. Op het eerste gezicht schrik je als er maar 1,6 staat bij zorg en 1,0 bij onderwijs, maar in guldens uitgedrukt, gaat het toch echt om enorme impulsen voor nieuw beleid van bijna 6 mld voor sectoren die decennialang in de verdrukking waren. Het totaal aan extra uitgaven voor zorg, onderwijs en veiligheid dat in de afgelopen jaren aan de begroting is toegevoegd, is ongeveer anderhalf maal meer dan al in het regeerakkoord van 1998 was uitgetrokken.

Voorzitter. Als het mogelijk en verantwoord is, wil D66 nog een aantal wijzigingen op de begroting aanbrengen. Wij denken aan het nationaal natuuroffensief dat naar onze mening volstrekt onvoldoende wordt bediend. Het lijkt ook nodig, in zorg en welzijn nog wat extra te investeren. Ik denk aan maatschappelijke opvang en aan de geestelijke gezondheidszorg.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Ik wil mij graag als bondgenoot opstellen als het gaat om het lijstje dat collega De Graaf gaat opnoemen en voor een deel al opgenoemd heeft. In de rangorde der dingen moet wel een onderscheid worden gemaakt en dat betreft de natuur. Ik ben het niet eens met hetgeen hij heeft gezegd in de sfeer van ''geen verdere uitgaven in dit debat''. Dat hebben wij in en voor een deel al buiten de Kamer gewisseld. Wat natuur betreft, was collega De Graaf vorig jaar de eerste ondertekenaar van een motie waar ik mij graag achter heb geschaard, om te beginnen met het natuuroffensief. Bij de behandeling van de voorjaarsnota hebben wij het debat daarover voortgezet. Heb ik het juist en kan hij daarmee instemmen dat voor volgend geen extra middelen voor natuur zijn vrijgemaakt? Als dat het geval is met betrekking tot de ecologische hoofdstructuur kunnen wij dat niet laten passeren. Wij kunnen dat niet verschuiven naar het moment waarop er meer zekerheid is over de huidige economische onzekerheid. Dit had al geregeld moeten zijn.

De heer De Graaf (D66): Het is mij niet helemaal duidelijk wat uw vraag is, maar ik neem aan dat u vraagt of ik met uw woorden wil instemmen.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Doe dat dan maar!

De heer De Graaf (D66): Wij kunnen natuurlijk van alles afspreken.

Voorzitter. Ik vind het eerlijk gezegd niet erg logisch om selectief te gaan winkelen en aan te geven dat ik iets zo belangrijk, vind dat ik het in geld wil vastleggen, los van de afspraak die mijn eigen fractie heeft gemaakt, maar die ook door andere fracties is gemaakt. Gelet op de tekst die ik zojuist heb uitgesproken en overigens ook gelet op de tekst die ik nog zal uitspreken, kan ik de heer Rosenmöller beloven dat ik mij op elk geschikt moment sterk wil maken voor een structurele investering in natuur en ook incidentele middelen die bij de najaarsnota zouden kunnen vrijvallen, bij voorrang voor natuur zou willen gebruiken. Ik ben echter niet van plan om andere dingen voor mij uit te schuiven en de gelden voor natuur nu te regelen. Ik neem dit graag bij de kop, zo mogelijk al bij de financiële beschouwingen, maar anders later in het najaar. Ik heb begrepen dat de heer Melkert nog vroeg om een analyse op grond waarvan wij nog vóór het belastingplan zaken zouden kunnen doen, maar het is mijn inzet om in dit najaar een substantieel extra bedrag voor natuur beschikbaar te krijgen.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Maar honoreert u met deze opstelling geen houding bij het kabinet die slechts kan worden samengevat als het structureel niet uitvoeren van een motie?

De heer De Graaf (D66): Ik vind dat de brede wens van de Kamer op dit punt onvoldoende is gehonoreerd. Er staat 45 mln euro voor natuur en milieu, maar dat bedrag dient ter compensatie van de gestegen grondprijzen, het is geen extra inspanning. Ik ben het met u eens dat wij hier met kracht iets aan moeten doen, want ik vind dat het kabinet onvoldoende tegemoet is gekomen aan de vierde prioriteit die in 1998 in het regeerakkoord is opgenomen. Daarin vinden wij elkaar, al heeft u met het regeerakkoord als zodanig minder te maken. Maar ik wil hier iets aan doen op het moment waarop dat verstandig is, als er een afweging mogelijk is van wat er überhaupt mogelijk is, want dan weet ik ook wat ik voor natuur kan vragen, ook in relatie tot de andere wensen die ook wij hebben en die ik juist wilde opnoemen toen u mij onderbrak.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): Ik deel die overige wensen en ik ben het er ook nog wel mee eens dat de conjunctuur enige onzekerheid geeft, maar de politieke conclusie die u daaraan verbindt, onderschrijf ik niet. Het punt is dat die middelen voor natuur al in de begroting opgenomen hadden moeten zijn, al in de begroting voor 2001 en ook al in die voor 2002. Dat is niet het geval, niet zodanig dat je kunt zeggen dat er naar de letter en de geest van uitspraken van de Kamer is geopereerd.

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. Ik proef een grote bereidheid van de heer Rosenmöller om samen met mij ten strijde te trekken.

Minister Zalm: Voorzitter. De begroting voor 2001 bevat 100 mln gulden extra voor natuur.

De heer Rosenmöller (GroenLinks): En is het waar dat de passage in de hoofdlijnennotitie voor 2002, dat er 100 mln gulden, oftewel 45 mln euro, is vrijgemaakt voor versterking van de ecologische hoofdstructuur, betrekking heeft op die 100 mln uit de begroting voor 2001? Voor 2002 staat er namelijk niets in de begroting.

De heer Van Dijke (ChristenUnie): Voorzitter. Ik steun de warme woorden voor het natuuroffensief die mijn collega De Graaf nu en ook al eerder heeft gesproken. Maar klopt het nu dat hij later dit jaar opnieuw wil bezien wat er vrij te spelen zou zijn voor het natuuroffensief? Verleden jaar heeft hij heel expliciet bedragen genoemd, die het kabinet niet heeft overgenomen. Is hij nu niet aan het terugkrabbelen?

De heer De Graaf (D66): Voorzitter. De heer Van Dijke vraagt een beetje naar de bekende weg. Dat is niet erg, het geeft mij de gelegenheid om het nog een keer uit te leggen. Ik vind dat de natuur in de besprekingen in het voorjaar over de uitgavenkant onvoldoende bediend is. Ik vind ook dat het kabinet te weinig tegemoet is gekomen aan de wens van de Kamer van verleden jaar, die overigens dit jaar herhaald is. Het nationale natuuroffensief moet er komen en daar moet meer aan gedaan worden. In de begroting heeft het kabinet onvoldoende ruimte gemaakt. Dan is het samen met anderen onze verantwoordelijkheid om na te gaan of in de begroting via aanvullende middelen, de uitgavenreserve of op welke manier dan ook structureel middelen zijn te vinden voor het natuuroffensief. Verder moeten wij bezien in hoeverre wij incidenteel vrijvallende middelen met voorrang hieraan kunnen besteden. Dat commitment heb ik. Ik proef het in de opmerkingen van de heer Rosenmöller en zelfs in die van de heer Melkert, zij het dat hij iets lichtere bewoordingen gebruikte.

De heer Van Dijke (ChristenUnie): Ik trek in de komende maanden graag met u op om dit te realiseren.

De heer Van der Vlies (SGP): Bij het natuuroffensief, de ecologische hoofdstructuur en andere beleidsonderwerpen van dat type gaat het heel simpel om een bepaald aantal hectares, dus om kwantitatieve doelstellingen. De hectares grond zijn duurder geworden. Dat moet gecompenseerd worden en dit jaar is het gebruik van bedoelde gelden daar vooral voor voorzien. De visie van de heer De Graaf is dus dat er daarenboven nog een intensivering moet zijn. Heb ik hem zo goed begrepen?

De heer De Graaf (D66): Dat heeft u zo heel goed geformuleerd. Het is namelijk één ding om de stijging van de grondprijs te compenseren, maar het is een ander ding ervoor te zorgen dat je versneld je ecologische hoofdstructuur realiseert. Als je dat doet, ben je op de lange termijn goedkoper uit, want elk jaar gaat de grondprijs omhoog. Dat is een van de aspecten. Bovendien is onder meer door de milieu- en natuurorganisaties een aantal projecten geformuleerd, waaraan de staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij graag wil meewerken. Die projecten kosten ook geld. Dat betekent dat ik graag extra geld wil, zowel structureel als incidenteel. Ik hoop hiermee de vraag van de heer Van der Vlies voldoende te hebben beantwoord.

Voorzitter. Ik was bezig met het geven van een lijstje van goede doelen waarvoor wij aandacht willen vragen en waarvoor wij naar ruimte zoeken. Ik denk aan maatschappelijke opvang en aan de geestelijke gezondheidszorg. Ook willen we bezien wat het Rijk kan doen om bij te dragen aan een vernieuwd onderkomen voor de belangrijkste moderne kunstcollectie van ons land, die in het Stedelijk Museum. Met het fiscale pakket kan volgens D66 nog beter vorm worden gegeven aan moderne verantwoordelijkheid via een voorziening voor langer durend zorgverlof en de zogenaamde combinatiekorting. Ik vind het nu verstandig het werken aan de lijstjes even op te schorten en te wachten tot dit najaar meer duidelijkheid is ontstaan over de financieel-economische gevolgen van de wereldgebeurtenissen.

Voorzitter. Ik sprak in eerste termijn over de noodzaak van een nieuwe politiek en een nieuwe overheid. Voor D66 is het van groot belang dat de vernieuwingen die de afgelopen jaren voorzichtig zijn ingezet met betrekking tot de relatie tussen overheid en burger, krachtig worden uitgebouwd. Het gaat om een overheid met een hart en een hoofd. Daar past geen ideologie bij van per se marktwerking of per se staatsdenken, maar wel een verstandige afweging en het nagaan wat de beste manier is om publieke belangen te waarborgen. Bij het aanbieden van publieke diensten moet allereerst worden uitgegaan van het belang van de consument, de individuele burger. Die vraagt om toegankelijkheid, kwaliteit en betaalbaarheid. Logge overheidsinstellingen en overregulering kunnen het voldoen aan zijn vraag belemmeren. Waar concurrentie daadwerkelijk mogelijk is en onafhankelijk toezicht een eerlijke werking van de markt verzekert, heeft de burger baat bij die concurrentie en krijgt hij een echte vrije keuze. In Nederland is alles wat wij op dit punt voor ogen hadden niet in alle opzichten goed gelukt. Bij de Nederlandse Spoorwegen is natuurlijk geen sprake van concurrentie en de macht van de consument is, zacht gezegd, beperkt omdat er geen alternatieven zijn. Een monopolist tussen de Staat en de markt geeft per definitie een probleem. Terugkeer naar het beheer door de Staat levert echter geen betere service op en verdere marktwerking is eigenlijk ook onmogelijk. De NS staat nu voor de grootste dagelijkse ergernis van heel veel mensen. D66 wijt dat niet alleen aan het management van de NS; duidelijk is ook dat de cultuur van 100 jaar staatsbedrijf niet in een paar jaar lijkt te zijn doorbroken. De andere kant van de medaille is dat ook de overheid tekort lijkt te zijn geschoten: te late concessieverlening en onvoldoende investeringen in het railnet. Ik vraag de minister-president of hij zich in die analyse kan vinden. De aanpak van het kabinet om het tij te keren met een meer realistische inschatting van de prestaties en een versterking van het toezicht, heeft onze instemming, omdat er naar onze mening geen andere mogelijkheid is. Absoluut noodzakelijk is voor ons dat ook de positie van de reizigers wordt versterkt, vooral door een betere geld-terug-regeling en een sterke vertegenwoordiging in een toezichtsorgaan.

Een overheid met een hart en een hoofd zorgt voor een nieuwe sturing van de publieke dienstverlening en dus ook van de collectieve sector. In veel gevallen betekent dat: minder zelf willen regelen en meer ruimte geven aan direct betrokkenen, sturen op een duidelijk resultaat. In de zorg is veel in gang gezet en wordt de trendbreuk gelukkig langzaam maar zeker zichtbaar. Daarvoor was in de eerste plaats een omslag van denken nodig. Zorg is niet langer een kostenpost die moet worden beheerst, maar een maatschappelijke investering. Het financieel-economisch beleid dat gericht was op groei en werkgelegenheid betekende voor de zorgsector lange jaren forse kostenbeheersing en dus bezuinigingen. Daarmee werd inderdaad een grote bijdrage geleverd aan het op orde brengen van de overheidsfinanciën. De dienstverlening in de zorg bleef echter achter bij de economische groei van de laatste jaren en dat gaf een schril contrast met de toegenomen private welvaart. Voor mensen die zorg nodig hebben, is dat terecht onverteerbaar, maar het is de prijs van jarenlange volumebeperking onder verschillende kabinetten.

Een andere oorzaak is de sterk toegenomen vraag naar zorg door vergrijzing, door nieuwe behandeltechnieken en door veranderende behoeften. Ook een 80-jarige wil en krijgt nu een nieuwe heup. Er wordt veel eerder geopereerd bij staar, waar je vroeger eerst echt half blind voor moest zijn. En ook speelt het personeelsgebrek, de schaduwkant van de toegenomen welvaart, ons parten.

Het kabinet heeft terecht ingezien dat het roer om moest. Met het regeerakkoord 1998 werd 5,6 mld gulden extra geïnvesteerd. In de afgelopen jaren is daar nog veel meer bijgekomen. Er zijn ook meer dan honderdduizend banen in de zorg bijgekomen. De omslag werd echter pas goed zichtbaar in het commitment van het kabinet eind vorig jaar om zoveel geld als nodig is beschikbaar te stellen voor het wegwerken van onaanvaardbare wachttijden in een maximaal haalbaar tempo. Die inhaalslag gaat gepaard met resultaat en rekenschap. Eerst levert de zorgsector, dan wordt afgerekend. Het extra geld dat sinds 1999 beschikbaar kwam, heeft geleid tot veel extra productie, meer zorg en de eerste voorzichtige resultaten in de wachttijden. Door de snelle groei van de vraag en door het personeelstekort gaat dat inderdaad niet echt spectaculair, maar de spiraal naar beneden is echt omgebogen op het moment dat het ook echt kon. Meer geld helpt dus. Dat staat echt wel vast, maar het is niet zaligmakend.

Net zo wezenlijk is een andere organisatie en een betere sturing. In het afgelopen jaar heeft wat dit betreft een stille revolutie plaatsgevonden. Geleidelijkaan komt er een nieuwe verantwoordelijkheidsverdeling waarin niet langer het aanbod maar de vraag bepalend is. Het uitgangspunt is niet langer dat de patiënt moet bedelen, maar dat hij waar mogelijk ook echt kan kiezen.

Het plan voor een nieuw verzekeringsstelsel als sluitstuk van deze hervorming juicht D66 van harte toe. Invoering in de volgende kabinetsperiode is wat ons betreft absoluut noodzakelijk. Ik vraag de premier wat dit kabinet nog kan doen om dat te bespoedigen en of hij met ons van mening is dat dat niet moet worden uitgesteld tot na 2006.

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Collega De Graaf spreekt over een plan. Is dat de verkenning waar het kabinet mee naar buiten is gekomen? Hoe verhoudt dit zich tot het SER-plan? Waar staat de D66-fractie

in de discussie die wij vanmiddag hebben gevoerd?

De heer De Graaf (D66): Wij denken ook graag zelf en zijn niet afhankelijk van de SER. Wij kunnen ons in de hoofdlijnen van het plan van het kabinet zeer goed vinden. Sterker nog, wij hadden graag gezien dat het kabinet die paar extra knopen had doorgehakt. Ik denk aan een duidelijke afspraak over de premieverdeling, waarbij voor ons vaststaat dat een substantieel deel echt nominaal moet zijn om de concurrentie te bevorderen en een ander deel inkomensafhankelijk kan zijn. Natuurlijk hoort er fiscale compensatie bij. Wij zijn niet voor een eigen bijdrage, maar voor een keuze inzake een beperkt eigen risico. Ik denk dat dat de uitkomst zal zijn van de vele debatten die wij nog gaan voeren. Het schijnt in de politiek nodig te zijn om eerst een rondje openbaar boksen te doen voordat wij uiteindelijk uitkomen bij een logische oplossing. Dat zal dan wel pas na de verkiezingen kunnen plaatsvinden, als het maar ook echt in de volgende periode kan worden ingevoerd.

De rol die de overheid wil spelen in het onderwijs, is eveneens aan het veranderen. D66 steunt die verandering, al zijn wij kritisch, want het gaat nog maar langzaam. De overheidsbemoeienissen met het onderwijs werden in de laatste decennia gekenmerkt door grootscheepse blauwdrukken, het stimuleren van grootschalige onderwijsinstellingen en een soms groteske behoefte aan regulering. Ik vind het de verdienste van dit kabinet dat er nu weer meer ruimte en vrijheid is gekomen voor de onderwijsinstellingen zelf en dat de verantwoordelijkheid van leraren, ouders en studenten wordt benadrukt. De nieuwe overheid stimuleert meer dan zij reguleert. Goed opgeleide mensen zijn het kapitaal van onze toekomst: van stukadoor tot ingenieur, van ziekenverzorger tot wetenschapper. In toenemende mate zal het onderwijs daarom gericht moeten zijn op maatwerk en diversiteit, geen eenvormigheid, maar de individuele leerling als richtsnoer. Dat vraagt niet alleen om visie en ambitie, maar ook om gerichte investeringen, ook als het economisch slechter gaat. Ik zeg vooral het laatste met nadruk. De investeringen van de afgelopen jaren en die in de huidige miljoenennota zijn een duidelijke eerste stap die ook iets kan opleveren: kleinere klassen, betere arbeidsvoorwaarden, betere materiële bekostiging, grotere schoolbudgetten en investeringen in wetenschap en onderzoek. Deze eerste stap kan en mag niet de enige stap blijven. Ik zeg dat met nadruk, omdat in de kenniseconomie van vandaag en morgen scholing en opleiding doorslaggevend zijn. Ik pleit er daarom voor om investeringsperspectieven voor onderwijs en onderzoek te schetsen die verder reiken dan één kabinetsperiode. Wat voor de harde infrastructuur heel vanzelfsprekend is, kan toch ook voor de kennisinfrastructuur.

In de kabinetsverkenning ''Grenzeloos leren'' worden opties genoemd die mijn fractie eerder heeft bepleit, zoals een ruimere interpretatie van de betekenis van de onderwijsvrijheid, minder verplichte vakken in het voortgezet onderwijs en verdere flexibilisering in hoger onderwijs en studiefinanciering. Het is natuurlijk winst dat het kabinet de eerder onbespreekbare voorstellen van toen inmiddels tot serieuze beleidsopties heeft verheven, maar tegelijkertijd vind ik deze verkenning ook wel een verzameling van gemiste kansen.

In zekere zin geldt dit ook voor de omslag van grootschalige leerinstellingen naar kleinere scholen. Die is nog niet tot stand gekomen. De cijfers spreken helaas voor zich, ook bij de basisscholen. Was vijf jaar geleden een basisschool van 200 kinderen nog een behoorlijk grote school, tegenwoordig zijn er diverse scholen met meer dan 1000 kinderen op één locatie, waarbij ik het heb over basisscholen. Ik vind dat een slechte ontwikkeling. D66 heeft in het voorjaar ''Kiezen voor kleiner'' gelanceerd, om tot kleinere autonome schoollocaties te komen. Dat plan hebben wij op het moment dat het uitkwam aan de Kamer aangeboden. We hoeven dat dus niet een jaar later met een lintje erom te doen. Van groot belang daarbij is dat ouders, leraren en leerlingen meer zeggenschap krijgen bij fusies of splitsingen van scholen of het inrichten van nevenvestigingen. Ik ben dit helaas niet tegengekomen in de verkenningen. Daarom vraag ik het kabinet nadrukkelijk om een standpunt, nu of bij gelegenheid van de onderwijsbegroting.

Ik heb nog een vraag over de arbeidsmarktproblematiek, die in het onderwijs nog buitengewoon sterk speelt. Eerder heeft mijn fractie samen met GroenLinks gepleit voor maatregelen in de sfeer van de studiefinanciering. Daar had het kabinet geen oren naar. Ik vraag het kabinet opnieuw of het met een aanvullende maatregel wil komen, namelijk het afschaffen of sterk reduceren van het collegegeld voor jonge mensen die zich via de lerarenopleiding voor een aantal jaren aan het onderwijs willen committeren. Hetzelfde zou kunnen gelden voor verpleging en verzorging.

Ik wil graag een reactie van de minister-president op de stelling van de minister van Economische Zaken, twee weken geleden in Utrecht bij de opening van het academische jaar, dat ''bedrijven meer invloed zouden moeten krijgen op de onderzoeksagenda van universiteiten, en dat de universiteiten meer zouden moeten worden afgerekend op de mate waarin zij aan de kennisvraag van bedrijven voldoen''. Ik kan mij niet voorstellen dat het kabinet deze opvatting wil onderschrijven. Het gaat mij niet om het belang dat ook het bedrijfsleven heeft bij goed onderzoek en de financiering daarvan. Het gaat mij om de vraag of de overheid dat als budgetcriterium mag en moet gebruiken. Ik neem daar met kracht afstand van.

De heer Dijkstal (VVD): Voorzitter. Wat vond de heer De Graaf van het antwoord van de minister van Onderwijs op dit punt in de Kamer?

De heer De Graaf (D66): Ik ben nu vooral geïnteresseerd in datgene wat de minister-president zegt, want met hem debatteer ik, niet met de minister van Onderwijs.

De voorzitter: Even procedureel. De heer Dijkstal wijst erop dat er over dit onderwerp al mondelinge vragen zijn gesteld en beantwoord.

De heer Dijkstal (VVD): Ik wijs er staatsrechtelijk ook op dat de minister van Onderwijs namens het kabinet heeft gesproken, inclusief de minister-president. Ik ga er ook van uit dat de minister-president straks niet alleen namens hemzelf, maar ook namens het kabinet antwoordt.

De heer De Graaf (D66): Dat merk ik dan wel. Mijn gesprekspartner in dit debat is de minister-president.

Dan een enkele opmerking over natuur, milieu en landbouw. Tijdens ons reces heeft minister Pronk het record marathonvergaderen opnieuw gebroken, en met succes: het akkoord van Bonn. De lof is wereldwijd en terecht. Zo is er tenminste toch nog perspectief wat betreft het mondiaal terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen. Voor Nederland zal dat een enorme inspanning betekenen.

Ik sprak al over de inspanningen van het kabinet voor een groen Nederland. De uitspraken van de Kamer over extra natuurimpulsen zijn door het kabinet tot op heden vertaald in een vorm van minimal art: tevreden kijken en toch weinig doen. De resultaten die tot dusverre zijn geboekt, zijn niet erg indrukwekkend. Er moet structureel worden geïnvesteerd. Daarnaast maak ik uit de Milieubalans op dat het beleid weinig effectief is, omdat Rijk, provincies en gemeenten langs elkaar heen werken. Op dit punt stelt ook de Vijfde nota ruimtelijke ordening teleur. Eenheid en integrale afweging zijn ver te zoeken. Dat is ook niet onlogisch als alle ministeries eerst hun eigen nota's afscheiden. Bestuurlijke verbrokkeling mag niet leiden tot onvermogen, ook niet op dit terrein. Ook hier is een nieuwe benadering van de overheid nodig. Verkokering en versnippering moeten worden doorbroken.

Natuur en milieu spelen gelukkig een toenemende rol in het landbouwbeleid. De mestverontreiniging in de intensieve varkenshouderij is een halt toegeroepen, maar de vermaatschappelijking van de landbouw vraagt meer dan milieugrenzen. De ingrijpende crises rond BSE, varkenspest en dit jaar MKZ hebben aangetoond dat er een levensgrote afstand is tussen de manier waarop wij met dieren en leefomgeving willen omgaan en de werkelijkheid van de productie. In de MKZ-crisis moesten, om erger te voorkomen, 3000 bedrijven worden geruimd. Er zijn 250.000 dieren gedood. Dat zijn verschrikkelijke aantallen, die aanleiding waren voor veel leed en emotie in de samenleving. Als de MKZ-crisis ergens voor heeft gediend, dan betreft dat het breed ontstaan van het inzicht dat we zo niet door kunnen gaan. Ook hier moet niet het aanbod centraal staan, maar de vraag, de vraag van consumenten naar veilig voedsel en duurzaam groen. D66 steunt het kabinetsbeleid. Landbouw moet een gewone economische sector worden. Alleen de aard van de productie vraagt een bijzondere rol van de overheid rond dierenwelzijn, voedselveiligheid en milieu. Dit komend jaar valt er op weg naar duurzame landbouw nog behoorlijk veel te doen. Ik denk aan de noodzaak van een onafhankelijke voedselautoriteit, aan een visie op het dierenwelzijn, waarbij niet de economische houdbaarheid, maar het natuurlijk gedrag van het dier vooropstaat. Ik denk ook aan het plattelandsbeleid, met het accent op de groene leefomgeving en het stimuleren van innovatie, waaronder ik ook de omschakeling naar biologische landbouw versta. Ik roep het kabinet op deze koers stevig door te zetten. Ik vraag sector en kabinet om volwaardig en voluit in gesprek te blijven. Dat verzacht de pijn misschien niet, maar het kan de acceptatie wel vergroten.

De heer Van Dijke (ChristenUnie): Voorzitter. Collega De Graaf legt de vinger precies op de zere plek. Hij noemt een heleboel voorwaarden waar de landbouw aan moet voldoen. Vervolgens komt de vraag aan de orde wie dat gaat betalen. Er moet worden geproduceerd tegen de laagste marktprijzen in de wereld, maar vervolgens worden de hoogst denkbare eisen gesteld. Wie gaat dat verschil betalen?

De heer De Graaf (D66): De landbouw is een gewone economische sector. Dat wil zeggen dat er moet worden voldaan aan de normale economische voorwaarden. De door mij genoemde randvoorwaarden houd ik wel overeind. De overheid kan niet permanent een sector kunstmatig overeind houden als die uiteindelijk niet levensvatbaar is. Een sector die minder intensief is en voldoet aan hetgeen consumenten willen, is wel levensvatbaar. Misschien is daarin minder plaats is voor heel veel bedrijven. Ik vind dat consumenten daar ook meer voor moeten betalen, want voedselveiligheid, dierenwelzijn en duurzame productie is ons allen iets waard.

De heer Van der Vlies (SGP): Welke garanties biedt de heer De Graaf namens zijn fractie dat de landbouwsector niet in de tussentijd over onze grenzen heen wegdrijft? Wat hij voorstaat, kan op termijn een doel zijn; daarover wil ik geen misverstand laten bestaan.

De heer De Graaf (D66): Ik weet niet of ik de vraag helemaal goed begrijp. Bedoelt de heer Van der Vlies dat de Nederlandse boeren over de grens heen gaan of bedoelt hij dat de economische concurrentie van de buurlanden wordt versterkt?

De heer Van der Vlies (SGP): Het risico van hetgeen de heer De Graaf bepleit, is dat de boeren het in ons land helaas voor gezien moeten houden en elders hun heil zoeken en dat, naar ik dan mag hopen, ook vinden. Dat is niet de lijn van de SGP-fractie. Vernieuwing en duurzame landbouw zijn oké, maar het proces van aanpassing en dergelijke dient geleidelijk plaats te vinden, zodat men dat proces binnen onze landsgrenzen kan meemaken. Is dat ook de lijn die door de heer De Graaf wordt bepleit?

De heer De Graaf (D66): Ik ben het met de heer Van der Vlies eens dat dit niet in één keer kan gebeuren. Je moet kijken naar wat de redelijkheid gebiedt, bij de positie van mensen, maar ook bij hun inkomenspositie. Een ding is wel duidelijk: wij zullen die omslag moeten maken. Er zijn ook geluiden in de samenleving die erop wijzen dat men het allemaal niet zo ernstig neemt, maar dat vind ik wat al te gemakkelijk. Ik ben net als zoveel mensen geschrokken van de opeenvolgende crises in de intensieve landbouw, met name in de veehouderij. Dat kan zo niet doorgaan. Dat wij dat steeds meer en op een steeds breder vlak beseffen – ik zeg het in alle treurigheid – is de winst van die crises.

Ik krijg in toenemende mate het gevoel dat de verpoldering van het sociale landschap ons gaat opbreken. Het poldermodel, dat in 1994 nog bekendstond als de moesjawaracultuur die vooral leidde tot moerassige besluitvorming en vertraging, heeft in de afgelopen jaren een soms magische betekenis gekregen. Ik meen zelfs dat de minister-president dit ooit als de Hollandse versie van ''de derde weg'' betitelde. Ik vrees dat het in sommige opzichten gewoon een Hollandse ziekte is geworden. Een doorgeschoten verpoldering maakt verantwoordelijkheden zoek, leidt tot uitstel van

beleid en ondermijnt het vertrouwen in politieke besluitvorming. Ik weet niet meer hoeveel, maar het kabinet heeft weer een fors aantal adviesaanvragen aan de SER aangekondigd en vermoedt dan dat de samenleving als geheel antwoord geeft. Ik weet niet of dat zo is. D66 vindt de SER een nuttig adviesorgaan, maar het is geen wachtkamer voor alle mogelijke besluiten. Het is goed om sociale partners te betrekken bij beleid zonder dat dit hoeft te betekenen dat het beleid verdwijnt en de verantwoordelijkheden versplinteren.

Wij voeren nog een apart debat over de Arbeidsvoorziening en het ESF, maar ook daar zagen wij dat uitvoering en controle in de mist van de polder verdwenen. Daadwerkelijk ingrijpen in de omvang van de WAO is de afgelopen jaren onmogelijk gebleken omdat de politiek het probleem doorschoof naar de sociale partners. Zo liep het kabinet met veel inzet van voorjaarsoverleg naar najaarsoverleg en van najaarsoverleg naar voorjaarsoverleg en zo verder. Wij hebben de cyclus telkenjare mogen meemaken. Wat is eigenlijk uit die prachtige rondgang gekomen?

De heer De Hoop Scheffer (CDA): Omdat de politiek het probleem doorschoof naar de sociale partners? Laat me niet lachen! De heer De Graaf heeft vanmorgen gesproken over het primaat van de politiek. Had dan zelf in de coalitie gezegd: wij gaan het oplossen. Nu wachten wij op een rapport van een commissie onder leiding van de christen-democraat Donner, dat in de SER naar ik hoop leidt tot een oplossing van het probleem van bijna een miljoen arbeidsongeschikten.

De heer De Graaf (D66): Laat ik toegeven dat er soms ook wijze mensen in het CDA-huis zitten. Dat is niet het probleem.

Ik zeg precies wat de heer De Hoop Scheffer ook zegt. Ik vind dat de politiek en dus ook deze coalitie het WAO-probleem te veel heeft doorgeschoven, in de verwachting dat dit de oplossingen zou brengen, maar die zijn er niet gekomen. Wij hebben tal van voorstellen gedaan die hier geen Kamermeerderheid kregen. Dat geldt ook voor andere fracties, omdat wij het in de politiek niet eens zijn. Dat geldt op een breed front en niet alleen de afgelopen jaren. Wij denken dan dat die oplossingen door polderoverleg worden aangedragen. Na jaren hebben wij het WAO-probleem aan de commissie-Donner voorgelegd. Deze commissie komt met voorstellen die door de SER worden besproken. Het laatste nieuws dat ik daarover heb gehoord, is dat werkgevers en werknemers het niet eens zijn. Mij verrast dat niet. Uiteindelijk komt het probleem toch op het bordje van kabinet en Kamer terecht. Wij dienen te besluiten en dat moeten wij niet voortdurend uitstellen.

Het zijn verloren jaren geweest waarin een aanpak van het WAO-probleem is uitgesteld. Ik heb dat telkenmale bij de algemene beschouwingen gezegd, zoals de heer De Hoop Scheffer weet. De cultuur van het met elkaar eens worden kent zijn beperkingen. Het WAO-probleem is niet het enige voorbeeld. Vaak zijn sociale problemen te lang blijven hangen in overleg om uiteindelijk te laat door de wetgever te worden geregeld.

Ik sluit niet uit dat over de toekomst van de additionele banen, de ID-banen weer een heel overlegcircuit wordt opgetuigd, omdat het kabinet zich wil oriënteren. De SER, de RWI en de Arbeidsvoorziening zullen er allemaal bij worden betrokken. Ik vind het jammer dat het kabinet dan niet zelf eerst een visie geeft op bijvoorbeeld het omzetten van deze banen in reguliere banen met gebruik van niet-bestede middelen. Wij hoeven niet jaren te wachten op een politieke keuze, omdat het overleg nog gaande is.

De fractie van D66 vindt dat politiek en overheid de relatie met sociale partners en met andere stakeholders in de samenleving opnieuw moeten durven definiëren. Duidelijk moet zijn wie verantwoordelijk is en wie besluit. Duidelijk moet worden dat consensusdemocratie betekent dat weliswaar gestreefd moet worden naar consensus, maar dat het de democratie is die besluit, ook als de consensus zou ontbreken.

□

De heer Van Dijke (ChristenUnie): Mijnheer de voorzitter. Ik dank de minister-president voor zijn bijdrage in eerste termijn. De minister-president heeft duidelijk gemaakt wat wij moeten verstaan onder de Nederlandse solidariteit met de Verenigde Staten. Die verduidelijking heb ik zeer op prijs gesteld. Ik ga ervan uit dat er nu geen nuanceverschillen meer zijn in de steunverklaringen en de daarmee samenhangende belofte van bijvoorbeeld de Britse premier Blair en de minister-president.

Een war on terrorism, zo noemde de minister-president de strijd tegen terrorisme. Als er sprake zou zijn van een militaire actie, wordt dan het oorlogsrecht van toepassing?

Velen stelden terecht dat niet elke actie goed en geoorloofd is of te rechtvaardigen. Een van de lessen van de Eerste Wereldoorlog is geweest in en na een oorlog de voedingsbodem voor haat, achterstelling en vernedering weg te nemen. Het is van uitzonderlijk belang geweest dat de westerse landen, Amerika voorop, die les na de Tweede Wereldoorlog in relatie met Duitsland en Japan in de praktijk hebben gebracht en daarmee menselijkerwijze gesproken de basis hebben gelegd voor de vrede in Europa. Het is dus van belang die les opnieuw in praktijk te brengen. Daarbij past onder meer de vluchtelingenzorg. Ik bedank de minister-president dat hij daar expliciet bij stilstond. Zijdelings merk ik op dat de situatie die de minister-president schetste, duidelijk maakt dat vluchtelingenzorg in feite internationaal beleid is. Die internationale context komt wel eens te weinig in de debatten over en maatregelen voor asielbeleid in deze Kamer naar voren. Ik geef daarom in overweging dat het misschien beter is, het asielbeleid onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Buitenlandse Zaken te brengen. Daarin moeten wij de oplossing zoeken.

In mijn eerste termijn heb ik een opmerking gemaakt over Israël. Ik wil dat nog een keer doen. Israël weet als geen ander land wat terreur is. De conferentie in Durban was weer eens een illustratie van het feit hoe vaak dit land als zondebok dient om andermans tekortkomingen te verhullen. Mag ik ervan uitgaan dat Nederland ook nu zich een bondgenoot van Israël zal betonen en zich zal inspannen om te voorkomen dat de strijd tegen het terrorisme als het ware over de rug van Israël wordt uitgevochten?

In die strijd tegen terrorisme zijn veel mogelijke initiatieven nog prematuur al is er intussen wel een kerngroep gevormd. Ik vind dat een

prima initiatief. Het Amerikaanse Congres heeft meteen 100 mld gulden vrijgemaakt voor de veiligheid, de terrorismebestrijding en de herbouw. Een vergelijkbare inspanning voor Nederland zou uitkomen op zo'n 5 mld gulden. Zijn dit de bedragen waar de minister-president in eerste aanleg aan denkt?

De minister-president heeft gesproken over respect jegens elkaar bij alle inwoners van Nederland, maar ook over duidelijkheid. Kan de minister-president hier nog eens op ingaan? Wij zijn geschrokken van de verschillende demonstraties waarbij de haat tegen Amerikanen de boventoon voerde, ook in Nederland. Nu is dit een moeilijk onderwerp, maar wij stellen de vraag in hoeverre deze uitingen op zichzelf staan. Er hebben meermalen demonstraties plaatsgevonden waarbij zeer bedenkelijke leuzen tegen de joden en tegen Israël werden geuit. Zijn wij daar te lankmoedig geweest in het verleden? Heeft de minister-president overigens reden om zich zorgen te maken rondom de veiligheidssituatie in Nederland, gelet op, bijvoorbeeld, mogelijke terroristische infiltratie in Nederland?

De minister-president heeft aangegeven dat Nederland er in veel opzichten beter voor staat dan een aantal jaren geleden. In verschillende opzichten is dat waar. Er is ook een ander beeld. Ik heb in mijn eerste termijn willen aangeven wat daarvan voorbeelden kunnen zijn, waarbij het kabinetsbeleid schade heeft toegebracht aan de Nederlandse samenleving. Ik neem aan dat de minister-president nog op de gestelde vragen zal ingaan. Nederland is op een aantal terreinen internationaal gezien een spookrijder geworden. Dan helpt uitleggen waarom men het doet niet meer. Men rijdt immers op de verkeerde weghelft.

Ondanks het vermoedelijk bereiken van de toch wel gedenkwaardige mijlpaal dat het BBP volgend jaar voor het eerst, in guldens berekend, de 1000 mld overschrijdt, zijn er economische zorgen. Dat geldt niet alleen met het oog op de gevolgen van de gebeurtenissen in Amerika. Het peil van de inflatie is zorgelijk. Alhoewel de troonrede anders suggereerde, heb ik in de kabinetsplannen geen maatregelen aangetroffen ter beperking van de inflatie. Wij hebben er eerder met de minister van Financiën over gedebatteerd. Juist omdat de troonrede er expliciet over is, heb ik gezocht naar maatregelen, maar ik heb die niet gevonden.

Met wat sprokkelwerk is 8 mld gulden aan ruimte voor investeringen in de publieke sector bij elkaar gehaald voor volgend jaar. De doelen zijn over het algemeen goed, maar de dekking bevalt iets minder. Een kwart moet bijvoorbeeld gevonden worden in de vergroting van de doelmatigheid. Dat is niet erg stevig. Waar is de tijd dat wij ons rijk rekenden met inverdieneffecten?

Met de voorgestelde verlaging van de motorrijtuigenbelasting voor benzine- en LPG-auto's, de accijnzen op laagzwavelige benzine en LPG en van het BPM voor bezitters van zuinige auto's wordt vormgegeven aan de beoogde vergroening. Zal van een eenzijdige verlaging van de lasten voor de automobilist echter werkelijk een vergroenend effect uitgaan? Als vooruitlopend op de invoering van de kilometerheffing zo eenzijdig wordt gekozen voor een lastenverlaging, zal dat wel ten goede komen aan het draagvlak voor een dergelijke heffing?

Bij de voorgestelde verlaging van de vennootschapsbelasting hebben wij twijfels. Uit de vergelijking met tarieven elders in Europa blijkt dat uit beleidsconcurrentieoverwegingen de verlaging absoluut geen prioriteit verdient. Verder is in de huidige omstandigheden een verlaging van loon- en inkomstenbelasting veel meer op haar plaats. Dat werkt sneller door, heeft grotere bestedingseffecten voor de burgers en het levert een grote bijdrage aan de loonmatiging.

De financieel-economische cijfers van Paars kunnen onder meer worden uitgedrukt in 29 mld gulden lastenverlichting. Het kabinet wijst erop dat de welvaart in Nederland sterk is toegenomen. Dat is natuurlijk zo. Ik plaats daar een kanttekening bij. In 1987 was een redelijk inkomen voldoende om een huis te kunnen kopen van *f* 100.000 tot *f* 150.000. De prijs van eenzelfde huis is nu ten minste *f* 450.000. Er is zeker anderhalf maal modaal aan inkomen nodig om dat te kunnen financieren. Er zijn dus meer relevante cijfers dan alleen koopkrachtcijfers en vermogenscijfers.

Nederland moge op de beleidsconcurrentietoets, zoals die in Lissabon is afgesproken, sterk scoren, maar er zijn veel mankementen die niet uit die toets blijken. Veel onderzoeksresultaten geven de prijs van het kabinetsbeleid aan. De publieke tekorten zijn zichtbaar geworden. De bevolking maakt zich druk over milieu, de sociale samenhang, criminaliteit en nadruk op waarden en normen.

De Milieubalans en het NMP-4 maken duidelijk dat sommige doelstellingen zijn behaald, maar dat andere vooruitgeschoven en afgezwakt zijn. Het kabinet zou echter een betere erfenis nalaten als het zich in zijn laatste regeringsjaar sterk zou maken voor een integraal milieubeleid. Zeker het thema ''klimaat'' vraagt om sectoroverstijgende maatregelen die tijdig en volledig worden uitgevoerd.

Uitstel en de Vijfde nota lijken inmiddels een onlosmakelijk begrippenpaar te zijn geworden. Nu blijkt weer dat het derde deel niet binnen een wettelijke termijn van negen maanden kan worden toegestuurd. Wat is daarvoor de verklaring? Het Nederlandse landschap staat onder druk en raakt versnipperd. Toch kiest dit kabinet er welbewust voor om het toegezegde natuuroffensief niet uit te voeren. Waarom toch niet? Ook de warme woorden in de troonrede over een snelle goedkeuring van het internationale Biodiversiteitsverdrag steken schril af met de conclusies uit de Natuurbalans, namelijk dat die biodiversiteit in Nederland afneemt. De Natuurbalans constateert een behoefte aan een sterke regie van de rijksoverheid. Wat doet het kabinet daarmee?

De balans van zeven jaar Paars ten aanzien van de mobiliteit is negatief. Een op de vijf treinen mag te laat komen. In de strijd tegen de groeiende automobiliteit heeft de regering het stuur echt uit handen gegeven. De regering sluit de ogen voor de gevolgen hiervan. Als ergens individuele en collectieve belangen met elkaar kunnen botsen, dan is het toch wel hier. Hier moet de overheid als belangenbehartiger van het algemeen belang juist krachtig sturen. Dat betekent geen expresbanen ten gerieve van de veeleisende automobilist, maar een forse inhaalslag voor het openbaar vervoer en een effectief prijsbeleid in de vorm van een kilometerheffing. Vanuit dat oogpunt is het veel rechtvaardiger de kilometerheffing op het platteland lager te laten zijn

dan in de Randstad. Daar is het alternatief voor het openbaar vervoer beneden de maat. Doordat de regering de kilometerheffing budgettair neutraal wil invoeren, beperkt zij op voorhand al haar sturingsmogelijkheden.

De publieke tekorten in de zorg heb ik in eerste termijn al genoemd en ik ga ervan uit dat de minister-president daarop zal ingaan. Dat geldt ook voor de kritiek op en de grote bezorgdheid over de kwestie van euthanasie die ik vanochtend tot uitdrukking heb gebracht onder verwijzing naar het VN-mensenrechtencomité, waaruit dezelfde kritiek en bezorgdheid bleek. In aansluiting daarop vraag ik aandacht voor het andere, betere antwoord op de nood en het lijden van de ernstig zieke medemens: pijnbestrijding, lijdenverlichting en stervensbegeleiding. Er is op dit terrein zeker al het een en ander gebeurd, maar uitgerekend hier mogen wij niet gauw tevreden zijn. Een verdere versterking van de palliatieve zorg en het wegnemen van bestaande knelpunten in de financiering en de organisatie zijn van het grootste belang. Ik wil met een paar sleutelwoorden aangeven waar het ons om gaat: een transparante en structurele financiering, voldoende personeel, het tegengaan van budgetdruk met name in de verpleeghuizen, scholing en begeleiding van de vele vrijwilligers en een herkenbare voorziening en landelijke spreiding daarvan. Overigens is er natuurlijk ook nog de waarborging van de kwaliteit. De fractie van de ChristenUnie vindt dat die zaken er moeten komen. Ik hoor morgen graag de opvatting van de regering.

Onder Paars zijn veel criminaliteitscijfers toegenomen, vooral geweldsdelicten. Hoewel er meer processen-verbaal zijn opgemaakt, is het aantal opgeloste misdrijven juist gedaald. Er was een tijd dat er ontelbare agenten bij kwamen, onder de vorige minister Dijkstal. Ook nu komen er weer agenten bij, maar de vraag is waar de resultaten blijven. Het hoge aantal delicten vertaalt zich in een Nederlandse bevolking die zich onveilig voelt. In deze begroting zijn andermaal doelen gesteld ten aanzien van bijvoorbeeld doorlooptijden en sepotcijfers. Dat leidt af van de omstandigheid dat de oplossingsratio's en pakkansen dramatisch zijn gedaald. Dat leidt voorts af van de omstandigheid dat onder delen van de bevolking criminaliteit niet alleen maar frequent voorkomt, maar een manier van leven dreigt te worden.

Het onderwijs in Nederland is vrij goedkoop en dat feit wordt nogal breed uitgemeten in de miljoenennota. Daar hoeven wij toch helemaal niet trots op te zijn als daar onderwijstekorten tegenover staan, en dat komt al te vaak voor. Wat de fractie van de ChristenUnie betreft, is de vrijheid van onderwijs een van de belangrijkste verworvenheden uit onze parlementaire geschiedenis. Deze vrijheid geeft ouders de mogelijkheid te kiezen voor het onderwijs dat aansluit bij de opvoeding die men voorstaat. Op deze manier zijn ouders in staat invulling te geven aan een verantwoordelijkheid die zij ten aanzien van hun kinderen hebben. Uit de recentelijk gepubliceerde verkenningen krijgen wij de indruk dat de regering artikel 23 als een belemmering beschouwt voor onderwijsvernieuwingen. Is deze indruk juist? Als dat zo is, willen wij graag weten aan welke belemmeringen de regering dan denkt. Wij zien dat niet zo.

Een van de opgaven in het werkgelegenheidsbeleid is inactieven aan het werk helpen. Sociale cohesie, waar het kabinet mee schermt, vraagt om zich hierin niet eenzijdig te richten op het verder vergroten van arbeidsdeelname van vrouwen. Wij moeten emancipatie niet langer hoofdzakelijk in financiële termen definiëren. Wij willen gezinnen daadwerkelijk de ruimte geven om zelf te kiezen voor de verdeling van zorg en arbeid. Dat kan door een verhoging van de kinderbijslag en door het introduceren van het kindgebonden budget, ter vervanging van subsidies voor kinderopvang waarvan velen bewust geen gebruik maken. De kindertabel in de huursubsidie wordt eindelijk geschrapt en in plaats daarvan komt er een aanvullende kinderkorting. Ik zeg ''eindelijk'', want wij hebben van het begin af aan dit monstrum bekritiseerd. In het kader van vermindering van de armoedeval is er echter een nog veel betere oplossing denkbaar: vermindering van de lesgelden. Dat is voor het tegengaan van de armoedeval veel effectiever.

Eén van de voorstellen tot vergroting van de participatie van langdurig werklozen is de uitstroompremie. Dit lijkt een creatief idee, ware het niet dat het CPB heeft aangegeven dat de effecten daarvan helemaal niet zo groot zijn en dat misbruik op de loer ligt. Wij menen dat betere maatregelen mogelijk zijn. Wij denken in het bijzonder aan een verdere ophoging van de arbeidskorting voor ouderen. Ook denken wij vooral aan een toetredingskorting voor herintredende vrouwen.

In eerste termijn heb ik mij kritisch uitgelaten over de koers die dit kabinet vaart met betrekking tot het landbouwbeleid. Ik wil dat nog kort op één punt toespitsen. Een voorbeeld waaruit blijkt dat de landbouw wordt geofferd op het altaar van het liberalisme, wordt gevormd door een vorige week gepubliceerd interdepartementaal beleidsonderzoek. De kern daarvan is het versneld afbouwen van prijs- en inkomenssteun aan de landbouw en het opheffen van de beschermde positie van de zuivel- en de suikersector. Niet het overleven van een vitale landbouw is prioriteit nummer één, maar het afbouwen van de Europese landbouwuitgaven. Zo lijkt minister Zalm ten diepste het landbouwbeleid te bepalen.

□

De heer Van der Vlies (SGP): Voorzitter. Ik zeg de minister-president graag dank voor zijn reactie in eerste termijn. Dank voor de krachtige verklaring van de opstelling die de regering kiest, en de bedoelingen die de regering heeft en die niet voor tweeërlei uitleg vatbaar zijn: solidariteit met de Verenigde Staten tot uitdrukking brengen en afschuw uitspreken over het gebeurde. Er moet een harde strijd worden gevoerd tegen het internationaal georganiseerde terrorisme en dat houdt in: geen wankelmoedigheid. Natuurlijk is er beduchtheid voor de eventueel diepingrijpende ernstige gevolgen van bepaalde zaken, maar de SGP-fractie heeft steeds gezegd dat het recht zijn loop moet hebben.

In dit verband merk ik op dat wij er geen woordenstrijd van moeten maken. Ook wij vonden dat het gebruik van de term ''in oorlog met'' of ''oorlogsverklaring'' vragen oproept, bijvoorbeeld van volkenrechtelijke aard, maar de minister-

president heeft dat vanmorgen verklaard.

De vraag is vervolgens wel wat er gaat gebeuren als ons een verzoek om steun bereikt. De minister-president heeft daarbij drie scenario's geschetst en daaraan een analyse verbonden ten overstaan van de onderscheiden artikelen in het Handvest. Ons lijkt die analyse van de minister-president de juiste. Het geeft helderheid over onze positie hierin.

Uiteraard zien wij de informatie-verstrekking, waar mogelijk en zodra nodig, met belangstelling tegemoet. Ook wij sluiten niet uit dat die informatie niet vooraf gegeven kan worden, maar achteraf moet worden gegeven, ingebouwd in de dan af te geven verantwoording over het gevoerde beleid.

De SGP-fractie zou er vrede mee hebben als een en ander zou moeten leiden tot verhoging van de defensie-uitgaven, respectievelijk een budgettering terzake van het vluchtelingenvraagstuk. Eventuele aanpassingen van begrotingen zien wij tegemoet en zullen wij vanuit een constructieve houding beoordelen.

Bedachtzaamheid is in dit geheel natuurlijk een sleutelwoord. In dat licht vinden wij de reactie vanmiddag van de minister voor Ontwikkelings-samenwerking over de beschadiging van het bouwterrein voor de haven in de Gazastrook niet van bedacht-zaamheid getuigen. Voor ons was dit niet een voorbeeld van hoe het zou moeten, zeker niet in de context van het vredesverdrag, dat nu een stap dichterbij is gebracht, en de internationale spanningen. Zij sprak van een ''provocatie'' en een ''slag in mijn gezicht''. Dit is nogal aangezet. Het is duidelijk dat er overleg komt met Israël, maar de toonzetting vonden wij nogal pregnant. In eerste termijn heb ik veel gezegd over Israël en ook een vraag gesteld, maar daarop is nog geen antwoord gekomen.

Nu de situatie in ons land. Verdraagzaamheid ja, duidelijke grenzen voor wat wij accepteren, jazeker. Dit heeft ook te maken met de morele kwaliteit van onze samenleving en daarom met het normbesef. Wij praten daar al vele jaren over, maar wat gebeurt er nu concreet aan? Is het alleen een kwestie van overreding, op elkaar inpraten en voorbeelden stellen – dat is dan de gestage drup, waarvan je hoopt dat die de steen uitholt – of is het iets meer gericht overheids-beleid? Jaren geleden heb ik de algemene beschouwingen nog wel gebruikt om te pleiten voor een deltaplan tegen de verloedering. Ik hoor nu enkele collega's spreken van een zekere hufterigheid die in onze samenleving postvat. Die term zou ik toen niet hebben durven gebruiken, maar het heeft allemaal met hetzelfde beeld te maken en het zou de regering sieren en de Kamer inspireren als wij op dit vlak gericht en zorgvuldig aan het werk zouden gaan. Want inderdaad: je ergert je zo nu en dan wild. Ik denk dat wij dat gevoelen allemaal wel hebben als wij ons op straat begeven. Ik weet wel dat het allemaal diepere wortels heeft, maar laten wij er maar eens stevig tegenaan gaan. Ik prikkel de minister-president om zich hierover eens duidelijk uit te drukken. Een herstel van normen en een gezags-herstel van de overheid zijn termen in de troonrede en de stukken, zeker naar aanleiding van de verschrikke-lijke actualiteit van vorige week. Laat de daad nu bij het woord worden gevoegd.

Terrorismebestrijding en veilig-heid, grenscontroles, aanhoudings-en uitleveringsbevelen, financiële back-ups, allemaal prima. Ik heb de geannoteerde agenda voor de extra JBZ-raad even gezien en daarin kom ik deze elementen tegen, maar nog onduidelijk is de concrete inzet van onze bewindslieden aldaar. De minister-president zei dat veiligheid vooropstaat en dat daarom enig ongemak voor lief moet worden genomen. Dat is zeker ook de lijn van de SGP-fractie, maar met welke missie gaan onze bewindslieden van Binnenlandse Zaken en Justitie nu naar de extra JBZ-raad? En is vanaf vorige week dinsdag iets merkbaar in de controle bij Schiphol, bij onze havens en aan onze grenzen? Die vraag houdt de burgers bezig. Ik weet dat wij het Schengen-akkoord hebben, maar daar zou je toch moeten merken dat aan de veiligheid extra wordt gewerkt.

Kort samengevat hoe de SGP-fractie aankijkt tegen de begroting voor het jaar 2002: kwaliteitsimpuls voor onderwijs, zorg en veiligheid, dit rijtje van drie is nodig en het is goed dat die 8 mld extra er komt, maar er is meer nodig. Wij zullen ook bij de financiële beschouwingen en de begrotingshoofdstukken hierop terugkomen. Nog een enkel punt over onderwijs. De instroom bij de docentenopleidingen valt opnieuw tegen. Dat is jammer, want de vacatures nemen toe. Ook op termijn zal dit conflicteren. Dat is niet gemakkelijk te verhelpen. Daar spreek ik de regering ook niet op aan, dit is de werkelijkheid van de arbeidsmarkt. Maar hier ligt een geweldig knelpunt, evenals bij de materiele bekostiging.

Nu de verkenningen inzake onderwijs. Autonomievergroting voor scholen, ja, en toezicht-vergroting zou daarbij horen. Maar kwaliteit en identiteit zijn niet los van elkaar te beoordelen. Daarom prudentie, ook bij de ''hedendaagse invulling'' van artikel 23 Grondwet. Prudentie, want het luistert nauw. De SGP-fractie zal daar zeker nauwlet-tend op toezien, want daar valt niet mee te marchanderen. Er zit weinig rek in.

Ik kom bij het VWS-beleidsterrein. Vanmorgen hebben wij een integraal gezinsterrein bepleit, maar daar is nog niet op gereageerd. Het gezin moet meer aandacht krijgen. Inkomensondersteuning op het huishoudniveau is ook nodig, zoals enkelen terecht bepleitten. Het RMO-advies luidt dat de overheid zich te weinig bewust is van de effecten van haar beleid op de opvoeding van kinderen. Dat vinden wij ook. Dit vraagt om hernieuwd en geïntensiveerd beleid. Ik heb daar in eerste termijn vragen over gesteld, waar de minister-president in zijn tweede termijn wel op terug zal komen.

De discussie over het zorgstelsel is bij interruptie al een beetje afgedaan. Ik ben wel nieuwsgierig naar de reacties van de regering op de oprispingen uit de boezem van de PvdA-fractie over die invoerings-datum. Hoe kijkt de regering daartegen aan? Ik heb zo de indruk dat het niet goed uitkomt, dus misschien kan de premier daar terloops iets over zeggen.

Ik kom bij de wachtlijsten-problematiek en het personeelste-kort. Met de intensiveringen op die punten gaan wij akkoord, maar de SGP-fractie vindt dat op enkele compartimenten het beleid nog achterblijft. Het gaat ons dan om de GGZ-sector, de dak- en thuislozen, psychiatrische patiënten, ex-psychiatrische patiënten en wat dies meer zij. Voor hen moet meer gebeuren en dat geldt ook voor de ''bekostiging van de zorgzwaarte'': verpleeghuizen, meervoudig

gehandicapten en palliatieve zorg, kortom de intensieve zorgvormen. Daar zou iets bij moeten, willen wij die sectoren in beeld houden en de aanwezige nood lenigen.

Ik heb geen antwoord gekregen op mijn vragen terzake van internet. Evenmin op mijn vraag over de gevolgen van globalisering. Internet is in dat geheel een niet meer te negeren medium. Het bereik van de nationale wet- en regelgeving op dat punt schiet tekort. Het is ook een internationaal gebeuren, maar dat sluit onze verantwoordelijkheid niet uit. Er zijn nu eenmaal laakbare activiteiten via internet. Ik heb ze vanmorgen genoemd, dus dat doe ik niet nog een keer. Welke inspanningen pleegt de regering op dat punt?

Het herstel van het vertrouwen in de overheid bij de boeren is een voor de SGP-fractie zeer aangelegen punt. Voedselveiligheid is prima. Dierenwelzijn is prima. Aan duurzame landbouw moet gewerkt worden. Dat zijn allemaal goede zaken. Maar niet alles kan tegelijk. En dan komen er ook nog eens de door niemand gewenste crises overheen: varkenspest, BSE, MKZ. De minister-president noemde het een ramp van nationale omvang. De sector is zeer aangeslagen. Wij moeten maat houden. Niet alles kan tegelijk. Ik ben er diep van overtuigd dat er veel te veel tegelijk op het boerenerf afkomt. Dat kan daar niet gedragen worden. Men trekt dat niet. Er zou een mentale rust rondom het boerenerf gecreëerd moeten worden. De regering moet het vertrouwen in haar op dat boerenerf hersteld zien te krijgen. Dat vraagt een extra inzet. Hoe wordt dat geregeld? Mijn aanbeveling is om voor dit moment geen nieuwe beleidsimpulsen te creëren. Pas op de plaats voor nieuwe maatregelen, niet om laksheid te promoten, maar wel om mentale rust te scheppen, omdat men er de handen aan vol heeft om de lopende dossiers tot een goed einde te brengen. Ik kan ze opsommen, maar dat doe ik niet, want dan wordt het te gedetailleerd. Wij komen nog over de landbouwbegroting te spreken. Maar ik vind dat het kabinet dit onderwerp echt moet omarmen.

Ik rond af met een beoordeling van dit kabinet. Het is immers de laatste keer dat dit kabinet in missionaire status bij de algemene beschouwingen in september zit, mogen wij toch aannemen. De heer Melkert heeft heel groots de accolade van het alfabet gezet bij heel vak K, van Adelmund tot Zalm. Toen dacht ik: heeft hij minister Van Aartsen soms ergens lager in het rijtje ingeplugd? Maar ik kan mij voorstellen dat het hem niet goed uitkwam dat het beginnen en eindigen moest met een VVD-coryfee. Want het is toch al zo'n gevecht om je weg te houden van het verwijt dat het paarse beleid te veel zou gedicteerd zijn door de liberalen.

De heer Melkert (PvdA): Voorzitter. De heer Van der Vlies heeft de prijs voor de alertheid van de dag gewonnen. Ik excuseer mij bij minister Van Aartsen. Hij moet het mij maar niet kwalijk nemen. In onze partij – wij zitten in onze kandidaatstellingsprocedure – werken wij altijd met een fiftyfiftyverdeling man-vrouw. En hoe dan ook, hij kwalificeert zich niet als zodanig. Daarom ben ik met Karin Adelmund begonnen. Maar mijn waardering strekt zich ook tot hem uit.

De heer Dijkstal (VVD): Ik dacht dat de heer Melkert zou zeggen dat minister Van Aartsen in het buitenland bekendstaat als minister Venaartsen en die naam begint met een V.

De heer Van der Vlies (SGP): Voorzitter. U zult begrepen hebben dat ik het gebaar wel heel erg groots vond.

De heer Melkert (PvdA): Voorzitter. De heer Van der Vlies moet mij niet kwalijk nemen, maar er zit echt een ijzersterk kabinet. Dat is gewoon zo. Dat gaat hij nu toch niet ontkennen?

De heer Van der Vlies (SGP): Ja, en daar zou ik net aan toekomen. Weet u waar ik ook nog een beetje moeite mee had toen ik mij voorbereidde op dit debat? Toen de minister-president zijn afscheid uit de nationale politiek aankondigde, waarvoor respect natuurlijk en hij is echt nog niet uit ons vizier, werd hij veel geprezen, maar was er ook een duiding dat hij de herder was over een kudde stekelvarkens. Daar had ik nou weer moeite mee.

De voorzitter: De heer Melkert? Nee, begrijp ik.

De heer Van der Vlies (SGP): Voorzitter. Ik had dit allemaal zo niet bedoeld. Ik wilde gaan zeggen hoe de SGP-fractie ertegenaan kijkt. Maar ik heb het eigenlijk al gezegd. Financieel-economisch is er best een prestatie geleverd. Daar wil ik niet over miezeren. Dat is gewoon zo. Dat vinden wij ook. Er zijn natuurlijk een heleboel belangrijke dingen gebeurd, ook overigens wel. Maar er zijn ook vraagstukken tot conclusies gekomen waarvan wij zeggen: dat had zo helemaal niet gemoeten. Ik denk aan immateriële vraagstukken, ethische dilemma's. Daar hebben wij onze eerlijke, oprechte, eigen opvattingen over. Dat zit ons zwaar. Vanaf 1922 is de SGP-fractie ononderbroken in dit parlement vertegenwoordigd en het was onder dit kabinet voor het eerst dat wij eigener beweging uit overtuigde keus onszelf oppositiepartij zijn gaan noemen. Dat moet het kabinet aan het denken zetten. Onze constructieve houding zal blijven. Dat kan ik garanderen. Maar wij zullen wel ons blijven inzetten om juist op bedoelde thema's de accenten veranderd te krijgen, om het beleid te doen wortelen in zoals wij het zeggen de waarden en normen van het woord van God.

De beraadslaging wordt geschorst.

De voorzitter: De minister-president zal, zoals men weet, morgenochtend om 10.30 uur antwoorden in tweede termijn.

Sluiting 20.11 uur